

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

Kacz Károly

**Keszthely
2006**

NYUGAT-MAGYARORSZÁGI EGYETEM
Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar
Mosonmagyaróvár
Gazdaságtudományi Intézet

PANNON EGYETEM
Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar
Keszthely
Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Doktori Iskola vezető:

Dr. habil. Major Iván, DSc
egyetemi tanár

Témavezető:

Dr. habil. Salamon Lajos, CSc
egyetemi tanár

**A BIRTOKVISZONYOK ÉS AZ ÜZEMI STRUKTÚRA ALAKULÁSÁT
BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA A NYUGAT-DUNÁNTÚLI
RÉGIÓBAN**

Készítette:

Kacz Károly

KESZTHELY
2006

**A BIRTOKVISZONYOK ÉS AZ ÜZEMI STRUKTÚRA ALAKULÁSÁT
BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓBAN**

Értekezés doktori (PhD) fokozat elnyerése érdekében

Írta:
Kacz Károly

Készült a Pannon Egyetem Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolája keretében

Témavezető: Dr. habil. Salamon Lajos

Elfogadásra javaslom (igen / nem)

(aláírás)

A jelölt a doktori szigorlaton 100 % -ot ért el.

Az értekezést bírálóként elfogadásra javaslom:

Bíráló neve: igen /nem

.....
(aláírás)

Bíráló neve: igen /nem

.....
(aláírás)

A jelölt az értekezés nyilvános vitáján % - ot ért el.

Veszprém/Keszthely,

.....
a Bíráló Bizottság elnöke

A doktori (PhD) oklevél minősítése

.....
Az EDT elnöke

TARTALOMJEGYZÉK

KIVONAT	6
ABSTRACT – KURZFASSUNG	7
1. BEVEZETÉS	8
1.1. A TÉMA AKTUALITÁSA, JELENTŐSÉGE	8
1.2. A KUTATÁS CÉLKITŰZÉSEI, HIPOTÉZISEK	9
1.3. A TÉMAKÖRHÖZ KAPCSOLÓDÓ FOGALMAK	10
2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS	13
2.1. A TERMŐFÖLD, MINT A TERMELÉS ESZKÖZE	13
2.1.1. A FÖLD FUNKCIÓI	13
2.1.2. A TERMŐFÖLD GAZDASÁGI JELLEMZÉSE	14
2.1.3. A FÖLD SZEREPE A KÖZGAZDASÁGTANI IRÁNYZATOKBAN	15
2.2. FÖLDNYILVÁNTARTÁS, FÖLDÉRTÉKELÉS	18
2.2.1. A TERMŐFÖLD NYILVÁNTARTÁSA	18
2.2.2. FÖLDÉRTÉKELÉS	20
2.3. MEZŐGAZDASÁGI FÖLDBIRTOK- ÉS ÜZEMI STRUKTÚRA AZ EURÓPAI UNIÓBAN	23
2.3.1. CSALÁDI GAZDASÁGOK	24
2.3.2. FÖLDTULAJDON, FÖLDBIRTOK AZ EU-BAN	26
2.3.3. FÖLDHASZNÁLAT ÉS BIRTOKKONCENTRÁCIÓ	27
2.4. AZ ÜZEMMÉRET KIFEJEZÉSE ÉS A GAZDASÁGOK OSZTÁLYOZÁSA AZ EURÓPAI UNIÓBAN	35
2.4.1. ÖKONÓMIAI ÜZEMMÉRET	36
2.4.2. GAZDASÁGOK MÉRET SZERINTI OSZTÁLYBA SOROLÁSA AZ EU-BAN	38
2.5. MAGYARORSZÁG FÖLDBIRTOK- ÉS GAZDASÁGSZERKEZETE	41
2.5.1. FÖLDTULAJDON, FÖLDHASZNÁLAT	41
2.5.2. FÖLDBÉRLET ÉS BIRTOKSTRUKTÚRA	44
2.5.3. A FÖLDPAC HELYZETE	48
2.6. A MAGYAR GAZDASÁGOK ÜZEMMÉRETE ÉS BESOROLÁSUK	52
2.6.1. GAZDASÁGSZERKEZET A MEZŐGAZDASÁGBAN	53
2.6.2. GAZDASÁGTIPOLÓGIA	56
2.6.3. A GAZDASÁGOK ÉLETKÉPESSÉGE	58
2.6.4. TESZTÜZEMI EREDMÉNYEK	61
3. ANYAG ÉS MÓDSZER	64
3.1. A SAJÁT VIZSGÁLATOK FELÉPÍTÉSE ÉS ADATBÁZISAI	64
3.2. A KÉRDŐÍVES FELMÉRÉSEK ISMÉRVEI	65
4. SAJÁT VIZSGÁLATOK	67
4.1. A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ ÉS MEZŐGAZDASÁGA	67
4.2. FÖLDHASZNÁLAT ÉS ÜZEMSZERKEZET A RÉGIÓBAN	70
4.2.1. A FÖLDHASZNÁLAT JELLEMZŐI A NYUGAT-DUNÁNTÚLON	70
4.2.2. AZ ÜZEMI STRUKTÚRA ALAKULÁSA A RÉGIÓBAN	75
4.3. A RÉGIÓ MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALKOZÁSAINAK FÖLDHASZNÁLATA AZ FVM ADATAI ALAPJÁN	81
4.3.1. GAZDÁLKODÁSI FORMÁK ÉS A BIRTOKSZERKEZET JELLEMZŐI	81
4.3.2. A GAZDASÁGOK KONCENTRÁCIÓVIZSGÁLATA	85

4.4. GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYE EGYÉNI GAZDASÁGAINAK ELEMZÉSE A FÖLDTULAJDON ÉS FÖLDHASZNÁLAT SZEMPONTJÁBÓL (I. FELMÉRÉS)	87
4.5. A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ EGYÉNI GAZDASÁGAINAK VIZSGÁLATA (II. FELMÉRÉS)	94
<i>4.5.1. A FÖLDHASZNÁLAT JELLEMZŐI ÉS AZOK VÁLTOZÁSA GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYÉBEN</i>	<i>94</i>
<i>4.5.2. A RÉGIÓ MAGÁNGAZDASÁGAINAK KÉRDŐÍVES VIZSGÁLATA</i>	<i>99</i>
<i>4.5.3. AZ EGYÉNI GAZDASÁGOK OSZTÁLYBA SOROLÁSA</i>	<i>105</i>
<i>4.5.4. A FÖLDBIRTOK- ÉS ÜZEMSZERKEZETET MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK HATÁSELEMZÉSE A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓBAN</i>	<i>111</i>
5. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK.....	115
6. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ KUTATÁSI EREDMÉNYEK	122
7. ÖSSZEFOGLALÁS.....	123
SUMMARY	128
8. IRODALOMJEGYZÉK	133
9. MELLÉKLET	140

KIVONAT

Magyarországon a rendszerváltást követően a rendkívül elaprózott földtulajdoni szerkezet mellett egy racionálisabb földhasználat alakult ki, ugyanakkor a gazdaságok szerkezete másfél évtizeddel az átalakulás után továbbra is bipoláris vonásokat mutat. A nagyszámú egyéni kisgazdaság mellett teret nyert egy számszerűen kevés, a termőterületből és a termelésből való részesedésében viszont komoly befolyással rendelkező gazdasági szervezeti csoport. Az ezredforduló után, az EU-csatlakozás idejére ez az állapot oldódni látszik, és ezzel megnyílhat az út egy élet- és versenyképes középüzemi réteg számára.

A disszertáció egyik célja ennek a változásnak a nyomon követése, illetve az aktuális hazai és régiós állapot összehasonlítása az Európai Unió tagállamaiban hosszú idő alatt, szerves fejlődés következtében kialakult földbirtok- és üzemszerkezettel. A szerző a Nyugat-Dunántúli régióon belül vizsgálja azokat a tényezőket, amelyek hatással vannak, illetve lehetnek a földbirtokviszonyok és az üzemi struktúra alakulására. Felvázolja a régió mezőgazdasági vállalkozásainak – különös tekintettel az egyéni gazdaságokra – földhasználati jellemzőit, gazdálkodási formáit, valamint működésük egyes aspektusait. Az eredmények között kiemeli a végbement koncentrációs folyamatokat, tárgyalja a gazdaságok osztályozásának lehetőségeit, illetve elvégzi a befolyásoló tényezők hatáselemzését.

A doktori munka fő vizsgálati módszerét képezte a szakirodalom elemzése, valamint összevetése a különböző statisztikai, illetőleg a saját vizsgálatok keretében gyűjtött adatokkal. A főbb befolyásoló tényezők meghatározásánál pedig a szerző a szakmai szempontokon túl a legérzékenyebbek, a gazdálkodók véleményének bemutatására is vállalkozott.

A dolgozat legfontosabb megállapításai az (agrár)politika alapvető szerepére, a magyarországi és a régiós birtokkoncentráció folyamatára, a földhasználat és üzemszerkezet jellemzőinek bemutatására, a birtokpolitika és az üzemszabályozás fejlesztésére vonatkoznak.

ABSTRACT – KURZFASSUNG

INVESTIGATIONS OF FACTORS AFFECTING LAND AND FARM STRUCTURE IN THE WEST-TRANSDANUBIAN REGION

After the system transformation in Hungary besides the diverse structure of land ownership a more rational form of land-use has also been formed. At the same time with one and a half decades after the system transformation the structure of farms still show a bipolar nature. After the turn of the millennium, by the time of our EU accession this situation seems to be dissolved with opening the path for a vital and competitive middle-sized farming group.

The author investigates the factors that affect or might affect the formation of land and farm structure in the West-Transdanubian Region. Land use characteristics of the region, forms of farming and several aspects of the operations are discussed. Among the results the concentration processes that took place are emphasized, the possibilities of classification of farms and the affect analysis of influencing factors are also discussed. The most important statements refer to the basic role of (agricultural) policy, the farm concentration processes, and the development of land policy and regulation of farming units.

DIE UNTERSUCHUNG VON LANDBESITZVERHÄLTNISSEN UND BETRIEBSSTRUKTUREN BEEINFLUSSENDEN FAKTOREN IN DER WEST-TRANSDANUBISCHEN REGION

Nach der politischen Wende wurde in Ungarn neben der ausserordentlich zerkleinerten Landbesitzstruktur eine rationellere Landbenutzung entstanden, in der selben Zeit, anderthalb Jahrzehnten nach der Veränderung zeigt aber die Wirtschaftsstruktur weiterhin bipolare Merkmale. Nach der Jahrtausendswende, in der Zeit des EU-Beitritts scheint dieser Zustand aufgelöst zu werden, damit der Weg für einen lebens- und wettbewerbsfähigen mittelbetrieblichen Schicht geöffnet werden kann.

In der West-Transdanubischen Region werden durch den Autor solchen Faktoren untersucht, die eine Wirkung auf die Änderungen von Landbesitzverhältnissen haben oder haben könnten. Die Landbenutzungsmerkmale, die Wirtschaftsformen und einige Betriebsaspekte der landwirtschaftlichen Unternehmen der Region werden auch dargestellt. In der Ergebnissen werden die Konzentrationsvorgänge hervorgehoben, die Klassifikationsmöglichkeiten der Betrieben besprochen, bzw. die Wirkungsanalyse der Beeinflussfaktoren ausgeführt. Zu den wichtigsten Feststellungen der Dissertation gehören die Grundrolle der (Agrar)Politik, der Prozess der Landbesitzkonzentration, die Darstellung von Merkmalen der Landbenutzung und Betriebsstruktur, bzw. die Entwicklung der Grundstückpolitik und Betriebsregelungen.

1. BEVEZETÉS

A mezőgazdasági földtulajdon, földhasználat és a földpiac szinte az egész világon – így az Európai Unió tagállamaiban, tehát Magyarországon is – folyamatosan társadalmi, gazdasági, jogi és politikai kérdések kerestüzetében áll.

A földnek – mivel a mezőgazdasági termelés alapja és forrása – valamennyi termelőeszköz között kiemelkedő szerepe van. Abból következően, hogy a földterület nem bővíthető, ugyanakkor a mezőgazdasági termelés tárgya és színtere, a földtulajdon és földhasználat meghatározó jelentőségű. A földkérdés kulcsfontosságú Magyarország EU-tagsága szempontjából is, hiszen több fontos tényező egyikeként hosszú időre determinálja az ország agrárgazdaságának fejlődését és versenyképességét mind az Európai Unió, mind a világ piacain. Az agrárgazdaság egészén belül kiemelten fontos terület a földbirtok- és üzemszerkezet, hiszen a termőföld magántulajdonba kerülése önmagában nem garancia a hatékony és nemzetközi szinten is versenyképes birtokstruktúra kialakulására. Ahhoz, hogy meglévő adottságainkat és az integráció pozitívumait adekvátan ki tudjuk használni, a földtulajdon és földhasználat jellemzőit ismerni kell, meghozva a szükséges lépéseket az agrárpolitika oldaláról is.

1.1. A TÉMA AKTUALITÁSA, JELENTŐSÉGE

Az 1990-ben bekövetkezett rendszerváltást követően a kárpótlási törvény, a nem kellően átgondolt privatizáció, valamint az állam következetlen hozzáállása folytán áttekinthetetlen és nehezen kezelhető földtulajdon-viszonyok jöttek létre Magyarországon. A rendkívül elaprózott tulajdoni szerkezet mellett egy racionálisabb földhasználati struktúra alakult ki, ugyanakkor a gazdaságszerkezet másfél évtizeddel az átalakulás után továbbra is bipoláris vonásokat mutat. A nagyszámú egyéni kisgazdaság mellett teret nyert egy számszerűen kevés, a termőterületből és a termelésből való részesedésében viszont komoly befolyással rendelkező gazdasági szervezeti csoport. Az ezredforduló után, az EU-csatlakozás idejére ez az állapot oldódni látszik, és ezzel megnyílhat az út egy élet- és versenyképes középüzemi réteg számára.

A viták középpontjában találjuk még a kis-, illetve nagygazdaságok dilemmáját, az egyéni és a társas gazdaságok élet- és versenyképességét elemző kérdéseket. A magyar mezőgazdaság versenyképességét – gyakorlatilag a piacgazdaságban történő helytállását – hosszú távon szolgáló üzemi formák és méretek kialakításához politikai és szakmai intézkedések sorozatára van szükség, a gazdasági racionalitás messzemenő figyelembevételével. Az agrárpolitikának és ezen belül a birtokpolitikának meg kell határoznia a fő fejlődési irányvonalat, és mind a tulajdonviszonyok, mind a földhasználat területén átlátható helyzetet kell teremtenie. Ez döntő

fontosságú tényező lehet nem csak a piaci verseny, de a vidéki térségek fejlesztése és az Európai Unió tagság szempontjából is.

Ennek fényében fogalmazódik meg az a kutatási cél, hogy hazánk egyik legfejlettebb és – földrajzi elhelyezkedése szempontjából – legfrekvenciáltabb régiójában milyen folyamatok játszódnak le a birtok- és üzemszerkezetben, és mely tényezők alakítják ezeket a folyamatokat.

1.2. A KUTATÁS CÉLKITŰZÉSEI, HIPOTÉZISEK

A doktori disszertáció elkészítésének elsődleges, illetve legfontosabb **célkitűzései** az alábbiakban foglalhatóak össze:

- Széleskörű elemző munka révén feltárni és megismerni a birtokviszonyokat, az üzemi struktúrát alakító tényezők teljes körét, azok hatásmechanizmusát, valamint mindezt rendszerbe foglalni, illetve bemutatni és elemezni a kialakult hazai és nemzetközi helyzetet, tendenciákat;
- A saját vizsgálatok eredményeként részletesen kielemezni a Nyugat-Dunántúli régió gazdaság- és üzemszerkezetének, földhasználatának változásait, kérdőíves felmérésre alapozva mélyebben megismerni és kiértékelni az egyéni gazdaságokat, illetve osztályba sorolni azokat;
- Gazdálkodói reagálás-vizsgálattal kutatni a főbb befolyásoló tényezőket a földbirtok- és üzemszerkezet alakulására, meghatározni az esetleges régió-specifikus vonásokat;
- A mindezekből levonható következtetések révén támpontot adni más térségek/régiók vizsgálatához, illetve az állami szabályozás cél- és eszközrendszere számára.

A fenti szempontoknak megfelelően a **célok felosztása** és a részcélokhoz tartozó **hipotézisek** felállítása a következőképpen lehetséges:

1. Feltételezhető, hogy Magyarországon a földbirtokviszonyok változása – ha egyfajta „fáziskéséssel” is – hasonló folyamattal ábrázolható, mint ami az Európai Unió tagállamaiban évtizedekre visszamenően zajlik. Ezért vizsgálni szükséges, hogy az EU-ban milyen irányú változások következtek be a gazdaságok számában, területük átlagos méretében, területlektetésükben és a működési formák összetételében. Várható körükben a koncentrációs folyamatok megléte, valamint azok előrehaladása a hatékonyságnövekedés követelményének megfelelően.
2. A magyarországi üzemszerkezet tanulmányozásának célja az elmúlt másfél évtizedben a birtokstruktúrában bekövetkezett változások vizsgálata, és azok tendenciáinak meghatározása. Feltételezhető a birtokkoncentráció, valamint a földtulajdon és földhasználat szétválásának fokozódása.

3. A téma vizsgálatához kulcsfontosságú a gazdálkodási egységek földterület-, illetve ökonómiai alapú kategóriákba sorolásának, és az osztályozás lehetőségeinek kutatása az EU-szabályozás figyelembevételével. Kérdéses, vajon a magyar tipológiai rendszer mennyire kompatibilis az Unióban alkalmazott módszertannal, az adaptáció foka megfelelő-e?
4. A fő célkitűzés teljesítéséhez szükséges a Nyugat-Dunántúli régió:
 - mezőgazdasági termelő egységeinek vizsgálata a működési formák, valamint azok megoszlása szempontjából;
 - üzemek termelési típus (növénytermesztő, állattenyésztő és vegyes), valamint működési profil (teljes-, fő-, illetve mellékfoglalkozású) szerinti megoszlásának elemzése;
 - gazdaságainak üzemszerkezetét, valamint a bérelt és saját tulajdonú földterület arányát befolyásoló tényezők vizsgálata.

1.3. A TÉMAKÖRHÖZ KAPCSOLÓDÓ FOGALMAK

A lényegi kérdések taglalását megelőzően szükséges tisztázni a kapcsolódó – a dolgozaton belül, szöveggörnyezetben magyarázatra nem kerülő – **fogalmak jelentését**; azt, hogy mit is fednek valójában az egymáshoz sokszor nagyon hasonló elnevezések.

Termőföld a földfelszín mezőgazdasági (szántó, szőlő, gyümölcsös, kert, gye) hasznosítású része. Tágabb értelemben a termőterület része még az erdő, nádas és halastó; általában véve a termőképesség megújulására képes földfelszín. (MAGDA, 2003)

A termőföld jogilag ingatlan, számvitelileg nem amortizálódó tárgyi eszköz, közgazdaságilag pedig véges, nem bővíthető jószág.

A **földbirtok-politika** a termőföld racionális tulajdonlására és használatára vonatkozó agrárpolitikai elvek és állami intézkedések összessége. A birtokpolitika szolgálhatja a meglévő birtokállomány védelmét, illetve annak megváltoztatását. (IHRIG, 1967) Az állam ugyanis a „nemzeti közérdek” védelmezőjeként fenntart(hat)ja magának a jogot, hogy beavatkozzon – direkt, vagy indirekt eszközökkel – a földtulajdon és földhasználat rendszerébe.

- Közvetlen birtokpolitika: direkt beavatkozás a földtulajdoni és használati viszonyokba.
- Közvetett birtokpolitika: többek között a földpiac, a jövedelemelosztás, az adó és a forgalmazás szabályozásával idézi elő a szükséges változásokat, illetve kiegészíti a közvetlen birtokpolitikát.

A birtokpolitika átalakítja a földtulajdoni és használati viszonyokat, amelyeket idővel követ az üzemi méretek és formák átrendeződése.

Földhasználat a föld meghatározott célra való igénybe vétele a tulajdonjog közvetlen gyakorlása, vagy valamilyen ellenszolgáltatásért cserébe történő átadása/átvétele (földhaszonbérlet) révén. (SZŰCS, 1998)

A **földhaszonbérlet** a föld használati jogának átadásával létrejövő földhasználat jellemző formája. A tulajdonos a földhasználati jogát valamilyen ellenszolgáltatás fejében (pl. haszonbér) engedi át egy másik személynek (a bérlőnek) és így alakul ki a bérleti jogviszony, mely elvben erős jogi garanciát biztosít bérlőnek és bérbeadónak egyaránt.

A **földbirtok** jelentése kettős: egyfelől földalapú gazdálkodási egységet, másfelől a föld feletti tényleges uralmat jelenti. (A birtoklás joga magába foglalja a használatnak és a haszon élvezésének jogát, de – amikor a birtokos egyben nem tulajdonos – nem terjed ki a tárgy feletti rendelkezés jogára. Ezért birtok létezhet tulajdon nélkül is.) (SZŰCS, 1998)

Ezzel szemben a **földtulajdon** a föld feletti rendelkezési jogot is jelenti. (A földtulajdon a tulajdonnak egy konkrét, sajátos formája, mivel maga a föld is egy különleges termelési tényező, eszköze és tárgya egyben a termelésnek, értékét elvileg a rajta – és általa – termelt termékek értéke határozza meg.)

A **gazdaság** a (föld)birtoknál szélesebb jelentéssel bír, nemcsak a használat lehetőségét, hanem elszámolási, termelési egységet is jelent. Szervezeti (működési) és jogi keret, amely független a tulajdonviszonyoktól.

Mezőgazdasági üzem az a műszaki-gazdasági egység, amely egységes üzemvezetés alatt áll, és mezőgazdasági termékeket állít elő¹. Az üzem és a gazdaság tehát közel azonos jelentéssel bíró fogalmak, és a dolgozatban egymás szinonimájaként kerülnek felhasználásra. ERDEI et al. (1966) szerint a hagyományos felfogás „...nem tesz éles fogalmi különbséget az üzem és a vállalat között, s ezeket váltakozva, mint egymás szinonimáit használja a gazdaság kifejezéssel együtt.” Lényegében ugyanezt állítják STEINHAUSER et al. (1984) is, amikor azt mondják, hogy „...a mezőgazdasági üzem fogalmát gyakran mezőgazdasági vállalat értelemben használják és fordítva.” (Megjegyzendő azonban, hogy míg az üzem egy adott termelési-elszámolási egységet jelent, addig a gazdaság, mint gazdálkodási egység akár több részüzemből is állhat. Ilyen esetben szükségeszerű a főüzem kijelölése.)

Birtokstruktúra, illetve birtokszerkezet alatt azt értjük, hogy a földterület hogyan oszlik meg a földhasználó gazdaságok méretcsoportjai (méretkategóriái), illetve működési formái szerint. A föld kérdéskörének oldaláról történő megközelítésben ennek szinonimájaként kerül használatra az **üzemi struktúra**, illetve üzemszerkezet fogalma is.

¹ Európai Tanács 571/88 1988. február 29-i rendelete.

Az Európai Unióban használatos megközelítés szerint a **családi gazdaság** olyan családi erőforrásokra – döntően a családi (közös háztartásban élő, nem fizetett) munkaerőre – alapozott mezőgazdasági vállalkozás, amely saját tulajdonú, vagy bérelt területen és eszközökkel, esetenként külső szolgáltatások igénybe vételével végez árutermelést. A család jövedelmének egy része származhat külső forrásból is, de mindenképpen a család számára méltányos, más társadalmi-gazdasági egységhez közelítő jövedelmet kell nyújtania.

Magyarországon a törvényi meghatározás szerint² a családi gazdaság legfeljebb 300 hektár, illetve 6000 AK nagyságú termőföld tulajdonával, illetőleg haszonbérletével, használatával rendelkező gazdálkodó család valamennyi termőföldje. Legalább egy családtag teljes foglalkoztatásán (főfoglalkozás) és a többi családtag közreműködésén (részfoglalkozás) alapuló gazdálkodási forma. A hatályos törvényi szabályozás szerint³ legfeljebb 10 fő állandó alkalmazottat foglalkoztathat anélkül, hogy elveszítené a támogatások igénybe vételére való jogosultságát. (Az eredeti előírásban ez még csak 3 fő volt.)

Az **őstermelő** egy speciális adminisztrációs kategória; nem egyéni vállalkozóként működő, regisztrált „kistermelő”, aki tevékenységét a hatályos jogszabályi kereteken belül végzi.

A KSH meghatározása alapján az **egyéni gazdaságok** közé a statisztikai gazdaságméretet elérő, mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartást, őstermelőt, egyéni vállalkozót, illetve családi gazdaságot soroljuk.

Gazdasági társaságok a jogi személyiségű és jogi személyiség nélküli vállalkozások összessége.

Gazdasági szervezetek (társas vállalkozások) a gazdasági társaságokat és szövetkezeteket együttvéve jelenti.

² A termőföldről szóló 1994. évi LV. törvény módosításáról szóló 2001. évi CXVII. törvény.

³ 326/2001. (XII. 30.) módosított Kormányrendelet a családi gazdaságok létrehozásáról, nyilvántartásba vételéről, működtetéséről, valamint kiemelt támogatásokról. 10.§ c.

2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az irodalmi feldolgozás során bemutatásra kerül a termőföld, mint természeti erőforrás, és mint az agrárgazdaság meghatározó tényezőjének szerepe és jelentősége. A földnyilvántartás vizsgálata és a föld gazdasági értékelése segít a birtokpolitikai célkitűzések és földpiaci folyamatok megértésében, a kapcsolódó szabályozók és intézkedések meghozatalában. A disszertáció fókuszában álló Nyugat-Dunántúli régió földbirtok- és gazdaságszerkezetének elemző bemutatása pedig csak Magyarország és az Európai Unió jellemző vonásainak vizsgálata révén valósulhat meg.

2.1. A TERMŐFÖLD, MINT A TERMELÉS ESZKÖZE

A föld a legfontosabb és egyben legösszetettebb, úgynevezett multifunkciós (sokszerepű) erőforrás. A föld számos más erőforrást foglal magába, illetve olyan szoros kapcsolatban áll más erőforrásokkal, hogy azok a föld nélkül nem létezhetnének. Célszerű tehát megkülönböztetni a földet, mint **erőforrást** a maga komplexitásában és a földet **közgazdasági értelemben**.

Egykor a föld egyet jelentett a rajta létező élőlényekkel (növényekkel, állatokkal), a hozzá kapcsolódó napfényvel és levegővel, valamint a földön élő emberekkel. A legtöbb nép nyelvében a „föld” szó területet, tájat, vidéket és országot is jelent (pl. Land, das Land).

A föld fogalmának egyszerű gazdasági tényezővé történő redukálása mintegy két évszázadra, a klasszikus közgazdaságtan nézeteihez nyúlik vissza. Ekkor az emberek szükségleteit leszűkítették a gazdasági tevékenységeken keresztül kielégített szükségletekre. Később egyes közgazdászok még tovább egyszerűsítették a föld fogalmát, amelyet már csak úgy tekintettek, mint ami teret ad az egyéb mesterséges erőforrások pótlólagos befektetésének.

Napjainkban a leegyszerűsített közgazdasági felfogással szemben teret nyer a föld **multifunkciós** jellege. Az Európai Unióban elterjedt az ehhez igazodó tulajdoni és földhasználati szabályozás, a tagországok sajátosságainak figyelembevételével. (SZAKÁL, 2000)

2.1.1. A FÖLD FUNKCIÓI

Az Európa Tanács ésszerű földhasználatról szóló ajánlása a föld természeti erőforrás szerepét helyezi előtérbe és annak hat funkcióját különbözteti meg:

1. A föld, mint szűrő (filter), a káros anyagok átalakítója és puffere;
2. Élő organizmusok genetikájának megőrzője (génbank);
3. Nyersanyagok és a víz forrása;

4. Termelési tényező, amely biomasszát és élelmiszert állít elő;
5. A társadalmi-gazdasági rendszerek helyszíne;
6. A történelmi és kulturális örökség alapja, fenntartója.

(SZAKÁL, 2000)

A föld gazdasági-társadalmi funkcióinak Barlow nyomán összeállított felsorolása bizonyos ökonómiai szempontokat már nagyobb mértékben hangsúlyoz:

- A föld élet- és gazdasági tér.
- A föld a természeti környezet alapja.
- A föld, mint termelési tényező. Általában a gazdasági tevékenységek tényezője, nemcsak mint tér, hanem mint az erőforrások szolgáltatója.
- A föld önmagában is emberi szükségletkielégítő, vagyis a fogyasztási javak egyike.
- A föld a gazdasági és társadalmi tevékenységek térbeli dimenziójának meghatározója (a piacoktól való távolság, közlekedési lehetőségek stb.).
- A föld maga tulajdon tárgya lehet. Kapcsolódik hozzá a birtoklás, használat és a rendelkezés joga.
- A föld vagyonmegőrző (tőkefelhalmozó) és kincsképző szerepet is betölt.

(SZAKÁL, 2000)

SZÚCS (1998) rendszerében a föld hármass (alapvető) funkcióját hangsúlyozza (*1. melléklet*):

1. A föld a társadalom létezésének feltétele, a nemzet létének alapja.
2. A termelés tárgya és eszköze. Ezen belül különülnek el az ökológiai (talaj, éghajlat, domborzat) és az ökonómiai (álló- és forgóeszköz-ellátottság, munkaerő-sűrűség, fekvés, felvevőpiac, technikai haladás) tényezők.
3. A föld terrier szerepe, ahol a föld mint térbeni műveleti bázis funkcionál.

2.1.2. A TERMŐFÖLD GAZDASÁGI JELLEMZÉSE

Tisztán gazdasági szempontból vizsgálva a föld **sajátos befektetett tárgyi eszköznek** minősül. Rendelkezik ugyanis mindazon tulajdonságokkal, amelyek az állóeszközökre jellemzőek. Vannak azonban különbségek is, amelyek a termőföld, mint speciális termelési tényező egyedi jellemvonásait meghatározzák:

- A föld alapvető, mással nem helyettesíthető erőforrás.
- A föld elvben örök, vagyis ellentétben más termelőeszközökkel nem használódik el, sőt használati értéke megfelelő földvédelemmel akár növelhető is. Értékcsökkenése ennél fogva nincs, használata során amortizációs költség nem merül fel.
- A föld területe adott, nem növelhető korlátlanul. Alkalmasság tehát értékmegőrzésre, kincsképző szerepe előtérbe kerülhet. Gazdasági értéke ezért általában növekszik.

- A földterület minősége befolyásolja a rajta termelt mezőgazdasági termék egyedi értékét. (A jobb minőségű föld egységén azonos ráfordítás mellett több termék termelhető – adott esetben jobb minőségben is –, így a termékek egyéni termelési költségei alacsonyabbak.)
- A föld termőképessége és egyéb jellemző vonásai melioráció útján megváltoztathatók. Sőt, az ennél szélesebb jelentésű földterület-fejlesztéssel meghatározott termelési célra is alkalmassá tehető a kiválasztott föld (pl. nedves területek lecsapolása). Természetesen ezek a tevékenységek komoly befektetést igényelnek és megtérülési idejük is hosszú. (SZAKÁL, 2000; SZŰCS, 1998)

A különböző mezőgazdasági tőkerészek között a **termőképesség** csak a földre jellemző. Mivel emberi beavatkozással változtatható, befolyásolható, ezért többféle termőképességet különböztetünk meg:

- Természetes termőképesség (a föld ökológiai jellemzői szabják meg);
- Mesterséges termőképesség (emberi beavatkozás hatására alakul ki);
- Tényleges termőképesség (az előző kettő együttes értékét jelenti);
- Közgazdasági termőképesség (az adott föld jövedelemtermelő-képessége).

A földtulajdonosok, illetve földhasználók által a föld termőképességének fokozására alapvetően kétféle megoldás kínálkozik:

1. Rövid időre ható – forgóeszköz jellegű – beavatkozások, melyek évente ismétlődnek (pl. műtrágyázás).
2. Hosszú távra ható – befektetett eszköz jellegű – beavatkozások, melyek igen költségesek és hosszú idő alatt térülnek meg (pl. melioráció).

A termőföld **gazdasági értékét** (értékelését) meghatározó tényezőket MAGDA (1998) nyomán – általánosságban – két nagy csoportra bonthatjuk:

1. Természeti tényezők (a talaj kémiai összetétele, kötöttsége, tápanyag-ellátottsága, vízgazdálkodása, a terepviszonyok és az éghajlati tényezők);
2. Gazdasági tényezők (munkaerő-sűrűség, eszközellátottság, technikai haladás, szállítási távolság, úthálózat, piaci viszonyok, öntözhetőség, talajjavító – meliorációs – beruházások, talajerő-utánpótlásnál felhasznált anyagok).

2.1.3 A FÖLD SZEREPE A KÖZGAZDASÁGTANI IRÁNYZATOKBAN

A föld tehát – más természeti erőforrásokhoz hasonlóan – sajátos termelési tényező, mivel korlátozott mennyiségben áll rendelkezésre és nem szaporítható. A föld kereslete származékos kereslet, vagyis alapvetően a mezőgazdasági termékek iránti kereslet függvénye. A különbség a

kínálati oldalon jelentkeznek: természeténél fogva összes kínálata állandó, azaz teljesen rugalmatlan. A földterületnek, mivel az állandó, annyiért kell hasznosulnia, amennyit az iránta keresletet támasztók ajánlanak. Az ilyen jellegű termelési tényezők jövedelmét a XIX. századi klasszikus közgazdászok nyomán **járadéknak** nevezzük. (SAMUELSON – NORDHAUS, 1990)

Amikor földjáradékról beszélünk, a föld tiszta hozamára, vagyis a termelési költségek levonása után a tulajdonosnál maradó többletre gondolunk. Piaccgazdasági viszonyok között a földjáradék pénzben jelenik meg, és mint járadékjövödelem a földnek a termelésbe való bekapcsolásáért, illetve bérleti viszonyok esetén használatának átengedéséért fizetett díj. A földjáradék tehát mindig a tulajdonost illeti meg. (MOLNÁR, 1993)

A középkorban uralkodó természetbeni (naturális) gazdálkodás célja a **keresztény felfogás** szerint nem más, mint közvetlen gondoskodás az ember testi szükségleteiről. Ez a szemléletmód nem ösztönözte a gazdálkodás elmélyült elemzésére, csak annak technológiai vonzataival foglalkozott. A föld feudális tulajdonlása mellett az okszerű földművelést helyezte előtérbe.

A XVII. század végének új, felvilágosultabb légköre ösztönözte a tudósokat arra, hogy a gazdasági élet jelenségeit, a gazdaság megismerését, annak összefüggéseit tisztán tudományos szemmel vizsgálják. Ebből az új irányzatból alakult ki a **fiziokratizmus**, melynek első és legjelesebb képviselője Francois Quesnay (1689-1774) volt. A fiziokraták alapfelfogása a természet rendjéből (ordre naturel) való kiindulás. Úgy tartották, hogy a természetes rend gazdasági értelemben az agrárállamot ismeri el, ezért szerintük a földművelés a nemzet vagyonosodásának alapja. A fiziokraták szerint új javakat csak a föld termel és csak ez képes a gazdaság számára tiszta hozadékot produkálni (földjáradék), e miatt csak a földdel foglalkozó osztályok tekinthetők termelő, produktív osztályoknak. A földesúri birtokok felszámolása során egyértelműen a kisüzem fölényét hirdették. A mezőgazdasági tőkebefektetések növelése érdekében harcoltak a magas mezőgazdasági terményárakért. Magas terményárak mellett a föld művelői emelhetik a hozadékot, ezzel javítva a földtulajdonosok és bérlők helyzetét mellett az állam gazdasági alapját is.

Az **angol klasszikus** (polgári) **közgazdaságtan** két jeles képviselője (Smith és Ricardo) közül David Ricardo (1772-1823) szánt jelentősebb szerepet közgazdasági rendszerében a földnek. Kutatásainak középpontjában a jövedelemelosztás állt, a nemzeti termék fő társadalmi osztályok közti elosztásának törvényszerűségei: a munkások bére, a tőkés profitja és a földbirtokosok járadéka. A földjáradék első tudományos elmélete – Smith tanait továbbfejlesztve – az ő nevéhez fűződik: a földjáradéknak, mint különbözőzeti járadéknak ma is elfogadott értelmezését dolgozta

ki. A különözeti járadék a földék minőségi különbségén alapul. Mivel a föld minőségének többféle összetevője van, a különözeti járadéknak is különböző formái léteznek:

1. Minőségi hozadék, vagy I. számú különözeti járadék. A föld – talaj- és éghajlati adottságokból származó – nagyobb termőképességéből adódik.
2. Belterjességi, vagy intenzitási járadék (II. számú különözeti járadék). A föld belterjesebb műveléséből, a jobb technika, technológia alkalmazásából adódó többlethozadékhoz kötődik.
3. Helyzeti (lokális) járadék. A terület különösen jó fekvéséből, egyéb előnyös adottságaiból következik.

A mezőgazdasági termények értékét a még művelés alá vont legrosszabb minőségű föld ráfordításai határozzák meg. Az ennél jobb földön termelt termék értékét a különözeti földjáradék növeli. Ricardo prognózisával szemben a különözeti járadék a belterjesség fokozásával, a technika, technológia, valamint a közlekedés fejlődésével lassan csökkenő tendenciát mutat. (MOLNÁR, 1993)

Thomas Robert Malthus (1766-1834) a polgárosodó földesúri osztály képviselőjeként népesedési elméletével korának egyik nagy problémájára mutatott rá, az általa kidolgozott modell a gazdasági fejlődést a földterületre és a népességre vezette vissza. Szerinte az élelmiszertermelés növekedése nem tudja követni a népesség gyarapodását, ezért az egyensúly helyreállítása érdekében különböző „öszönös” túlnépesedést gátló tényezők lépnek működésbe.

Jean Babtiste Say (1767-1832) egészítette ki Ricardo járadékelméletét azzal, hogy rámutatott, a különözeti járadék mellett létezik az abszolút földjáradék is. Ez a föld korlátozott mennyiségéből adódik és minden gazdaságilag hasznosítható föld tulajdonosa élvezi, tehát nem a termelésből nyert előny a forrása, hanem maga a földtulajdon. (MOLNÁR, 1993)

A klasszikus közgazdaságtant követően, a XIX. század utolsó harmadában a közgazdaságtan addig viszonylag egységes fája kettéágazott. A XX. századra az egyik ág a **neoklasszikus felfogással** kezdődően Keynes és Friedman tanain át vezet napjainkig, míg a másik – Marx és Engels munkáira építve – a **szocialista-kommunista elveket** és azok történelmi kísérletét foglalja magába. (SAMUELSON – NORDHAUS, 1990)

Karl Marx (1818-1883) közgazdasági munkásságának a föld szempontjából legfontosabb tétele, hogy Marx elfogadta Ricardo földjáradék-elméletének működési mechanizmusát, de Sayhez hasonlóan megállapította, hogy van egy abszolút járadék is – hiszen a még termelésbe vont legrosszabb földön is fizet a bérlő járadékot –, amely nála az árban foglalt értékfebblet része. A kapitalizmus előretörésével szemben Marx a nagyüzem előnyeit hirdette, ezzel párhuzamosan a kisüzemek pusztulását tartotta törvényszerűnek.

Míg a marxista megközelítés csak a munkaerőt ismeri el meghatározó termelési tényezőnek, addig a neoklasszikus közgazdasági elemzés a földet és a tőkét is ide sorolja. (TRACY, 1994)

BURGERNÉ (2002) szerint a ricardói földjáraadék-elmélet komoly hatással volt a neoklasszikus elméletekre is. Szinte kizárólag ez volt a munkaérték-elmülethez kapcsolódó egyetlen olyan tétel, amelyet a neoklasszikusok határhaszon-iskolája nem vetett el teljes egészében. A neoklasszikus mikroökönómiai elméletekben a földjáraadékat a mezőgazdasági termékek határbevételeének nagysága, illetve ennek a földterület árához való viszonya, a föld árát pedig a földjáraadék jövőbeli értékéből diszkontálással számított jelenérték adja meg. (SZÚCS, 1998)

A későbbi **polgári közgazdaságtan** földjáraadéktanai alapvetően e két – a termelési tényezők határhozadék- és határköltéség, továbbá a ricardói – tan keverékéből, illetve egyikéből vagy másikkából származtathatók. Az ebből a két tanból eredő elméletek harca, illetve párhuzamos létezésé figyelheto meg egészen napjainkig. (BURGERNÉ, 2002)

Mint látható, a föld közgazdaságtanban betöltött szerepe az évszázadok során változó intenzitású volt, mégis közgazdászok generációi ismerték fel fontosságát, a (mező)gazdaság fejlődésében betöltött szerepét. A termelési tényezők közül a föld kiemelt közgazdasági vizsgálatát egyrészt a mezőgazdasági növekedésben játszott szerepe indokolja, másrészt az, hogy a mezőgazdaság, valamint egész Magyarország legjelentősebb természeti erőforrásáról van szó.

2.2. FÖLDNYILVÁNTARTÁS, FÖLDÉRTÉKEELÉS

2.2.1. A TERMŐFÖLD NYILVÁNTARTÁSA

Az Európai Unió országáiban a **kataszter** az egyik alapvető jogi intézmények közé tartozik. A kataszter egy nyilvános, területi szervezésű (térinformatikai) adatbázis, amely az ingatlanadatok begyűjtésével, kezelésével foglalkozik és biztosítja az állampolgárok, a kormányzati szervek, valamint más intézmények ilyen irányú adatokkal történő ellátását.

A katasztert az egyes országok különbözőképpen közelítik meg. Bizonyos országokban kiemelt fontosságot kap az ingatlan-nyilvántartás, más országokban viszont erőteljes figyelem összpontosul az adózási célokra, a környezetvédelemre, a várostervezésre és más hasonló funkciókra. (MIHÁLY, 2002)

WILLIAMSON (1994) szerint a föld pontos és naprakész nyilvántartása előfeltétele mind a földdel kapcsolatos különböző kormányzati intézkedéseknek, mind pedig a földpiac hatékony működésének. Az ingatlan-nyilvántartás használhatóságához elengedhetetlen, hogy az időszerű és mindenre kiterjedő adatokat tartalmazzon, ezért frissítése kiemelt fontosságú feladat.

A **földnyilvántartást** a kormányzati szervek koordinálják és egységesítik. A munka bonyolultságát jelzi, hogy természettudományi, jogi és gazdasági képzettségű szakemberek kooperációját igényli, együttes tevékenységük eredménye. Lényeges szempont, hogy a nyilvántartás mindent lefedjen a települési szinttől a kistérségeken és régiókon át az egész országig bezárólag. Mindenütt egységesnek kell lennie az adatok forrására, mérhetőségére, megbízhatóságára, pontosságára és rögzítésére nézve. A széleskörű használhatóság érdekében nyilvánosan és könnyen hozzáférhetően kell működnie. (HOPFER, 1994; BURGERNÉ, 2002)

A földnyilvántartás többek között alapjául szolgál:

- statisztikai adatok biztosításának,
- különböző ellenőrzési feladatok lebonyolításának,
- földárak és bérleti díjak nyilvántartásának és befolyásolásának,
- földdel kapcsolatos jogok és korlátozások megállapításának (földbirtok-politikának),
- föld adóztatásának,
- földhasználat nyilvántartásának és elemzésének,
- földrendezésnek (elaprózódás megakadályozása),
- erózióellenes és meliorációs intézkedéseknek,
- bíróságok hatékony működésének, peres ügyek lebonyolításának,
- ajándékozási, örökösödési procedúráknak.

(HENSSSEN, 1994; Draft Statement, 1994)

Megállapítható, hogy a felsorolt akciók többsége – közvetlen és közvetett módon egyaránt – komoly befolyással bír egy korszerű, versenyképes birtok- és üzemi struktúra kialakulására.

Magyarországon az 1972. évi törvényerejű rendelet alapján hozták létre a korábbi adókataszter és a telekkönyvi nyilvántartás egységesítéséből az **ingatlan-nyilvántartási rendszert**. A nyilvántartás vezetője a körzetileg illetékes földhivatal.

A földtulajdonosi nyilvántartásra vonatkozó jogszabályt 1997-ben fogadták el, ezt követően 2000 januárjában lépett hatályba, és azóta a nyilvántartás adatokat nyújt az ingatlanhoz kapcsolódó jogokról, a mezőgazdasági földterületeket is ideértve. Azok a szabályok, amelyek a földhivatalok által végzett földhasználati (földbérleti) nyilvántartást elkülönítik a tulajdonosi nyilvántartástól 2000. január elsejével szintén hatályba léptek.

Szakértők szerint a magyar földnyilvántartási rendszer – különösen a számítógépes nyilvántartásra történő áttéréssel – korszerűnek mondható. BURGERNÉ (2002) szerint a nyilvántartás komoly hiányossága, hogy a föld értékelése még mindig a több mint százéves aranykorona-rendszerben történik. A szerző ugyanakkor nem világít rá arra, hogy a földnyilvántartás milyenségéhez hogyan kapcsolódik az AK-értéken alapuló földértékelés.

2.2.2. FÖLDÉRTÉKELÉS

Az **aranykorona-rendszert** a termőföld összehasonlító értékelésére 1876-1881 között vezették be, és napjainkban is használják. Lényege, hogy az egységnyi mezőgazdaságilag hasznosítható földterület gazdasági értékét aranykorona (AK) egyenértékben fejezik ki a föld minősége, fekvése és feltételezett jövedelmezősége alapján. (Eredetileg az adott földterületen elérhető aranykorona pénzegységben kifejezett tiszta jövedelmet jelentette.) Az, hogy a rendszer mind a mai napig fennmaradt, az 1990 utáni sajátos magyar mezőgazdasági helyzet következménye. A kárpótlási folyamat során az AK-érték a gyakorlatban mennyiségi mértékegységként szolgált a megszerzett földtulajdon hektárban történő meghatározásához. (MAGDA, 2003; SZAKÁL, 2000)

Szakértők szerint a megváltozott földhasználati és gazdasági feltételek miatt az AK-érték csak megközelítőleg fejezi ki a földek minőségét, ezen keresztül pedig az értékbeli különbséget. Tehát lényegében a mai modern viszonyok között alkalmazása nem kielégítő. DÖMSÖDI (2000) úgy véli, hogy az aranykorona-rendszer sem a földértékelés, sem a földminősítés követelményeit nem elégíti ki, GAÁL et al. (2003) szerint pedig mára már gazdaságilag túlhaladottá vált, a modern társadalmi igényeknek nem tud megfelelni. MAGDA – SZŰCS (2002) viszont matematikai és összefüggés-vizsgálatokra hivatkozva azt állítják, hogy *„...az AK ma is az a mutató, amely megközelítőleg kifejezi a földek minőségi különbségét. Ezért alkalmas lehet arra, hogy bizonyos változtatások mellett alapját képezze egy pénzügyi értékelési rendszernek.”* Ezt támasztja alá többek közt az a tény is, hogy a földminőség kifejezésére az ingatlanforgalom (földvásárlás, földcsere) mellett a jelenlegi földbérleti rendszer szintén az aranykoronára épül. (A földbérleti díjak túlnyomó mértékben 1 AK-ért fizetett búza kilogrammjával, illetve annak (pénz)értékével kerülnek meghatározásra. A bérleti díjak aranykoronánként átlagosan 15-25 kg búza árának felelnek meg.) POSTA (2002) szerint az aranykoronára épülő földértékelési rendszer ma már ugyan sok szempontból kifogásolható, mégis – jobb hiányában – ezt használják, hiszen a jövedelemtermelés szempontjából tükrözi a földek közötti minőségi különbségeket.

A földterület valamennyi társadalmi-gazdasági funkcióját figyelembe vevő **földminősítésnek** nagy jelentősége lehet a nemzeti szintű földbirtok-politika és a földhasználat tervezése esetén. Ennek keretében a területeket úgynevezett földhasználati zónákra osztják és kijelölik a földek kívánatos, illetve legcélszerűbb használati formáját. Különböző állami és önkormányzati szintű, illetve gazdaságpolitikai eszközök alkalmazásával érik el, hogy az egyes zónákon belül a földtulajdonosok és -használók a kívánatos módon hasznosítsák a földet. (SZAKÁL, 2000) Hangsúlyozni szükséges azonban, hogy a földhasználati döntéseknél a minősítés mint kiindulási alap szerepel, a döntés a környezeti szempontokat is figyelembe vevő

gazdasági földértékelésre alapozottan és a társadalmi igényeknek megfelelően történhet. Egy új földminősítési rendszer alapot adhatna az Uniós normákkal kompatibilis támogatási-irányítási rendszerek kialakításának is, ahol a termelés mennyiségi meghatározása mellett a gazdálkodás környezethez való viszonyának jellemzése is teljesülhet. (GAÁL et al., 2003)

A földértékelés során tehát az adottnak vehető természeti-közgazdasági tényezőket szem előtt tartva kell kialakítani egy egységes rendszert, amivel minden termőföld mérhető és értékelhető. Ekkor alapvetően kétféle hatást vesznek figyelembe:

1. a föld természetes termőképességét (ökológiai adottságok);
2. a közgazdasági környezet hatását (ökonómiai tényezők).

Az utóbbinál főleg az infrastruktúrát, a piac nagyságát és távolságát, valamint az értékelési lehetőségeket minősítik, számszerűsítik. Mivel ezek gyorsan változnak, ezért az egész értékelési rendszert időnként újra kell kalibrálni, az aktuális viszonyokhoz igazítani. (POSTA, 2002)

A **földértékelés** vonatkozásában régi törekvés, hogy olyan általános értékelési módszert dolgozzanak ki, amely a földek tartós minőségi tulajdonságai alapján hosszabb időre megbízható érték kifejezést biztosít és igyekszik minél teljesebb körűen figyelembe venni a föld minőségi tulajdonságait. A természeti viszonyokat kifejező talaj- és termőhelyi értékszám is egy a jelentősebb kísérletek közül. (SZAKÁL, 2000)

A természeti tényezőkön alapuló pontozásos talajértékszám keretében pontszámokkal minősítik a termőföldet. A természeti viszonyok összességének kifejezésre jutásához a talajértéken kívül az éghajlati, a domborzati és a vízviszonyok mérlegelése is szükséges, amely együttesen az 1-100 közötti termőhelyi értékszámot adja. A talajértékszám, és kibővített formája a termőhelyi értékszám, a földértékelésnek csak egyik oldala, a másik pedig a közgazdasági tényezőket kifejező értékszám. A közgazdasági tényezők alapján módosulhat a termőhelyi értékszám, hiszen egyes faktorai értéknövelő, vagy csökkentő szerepet játszanak a föld értékében. (MAGDA – SZÚCS, 2002; MAGDA, 2003)

A modern földértékelési rendszer felé tett újabb lépésként értékelhető a kidolgozás alatt álló D-e-METER intelligens környezeti földminősítő rendszer. Az erre irányuló kutatási program – a társadalmi igények figyelembevételével – döntően az ökológiai tényezőket hivatott tisztázni, de ez alapot adhat a későbbiekben a gazdasági értékelésre is. (GAÁL et al., 2003)

A különböző minőségű földek **pénzbeni értékelésére**, forgalmi árának meghatározására számos földértékelési módszert dolgoztak ki. Ezek részletes ismertetése meghaladja e disszertáció kereteit, de általánosságban elmondható, hogy a módszerek mindegyike három alapelv valamelyikére vezethető vissza a földérték megállapításánál:

1. A hozadéki értékeléskor az egységnyi földterületre jutó nettó (tisztá) jövedelem tőkésítésével számolják a földértéket.
2. A helyettesítési értékelésnél azt határozzák meg, hogy 1 hektár kiesett föld hozamát mekkora beruházással (talajjavítással, trágyázással, öntözéssel stb.) lehet pótlólagosan előállítani (helyettesíteni).
3. A kompenzációs értékelés esetén a gazdaságoknak meg kell téríteni a területkivonással járó költségeket annak érdekében, hogy lehetővé váljon a kivonás előtti termelési érték előállítása.

(MAGDA, 2003)

Más megközelítést alkalmazva, BUBLÓT (1994) földértékelési rendszerében a termőföld háromféle értékét (forgalmi, bérleti, illetve használati) különbözteti meg.

Hozzá kell tenni azonban, hogy a mezőgazdasági vállalkozások szempontjából a földminősítési rendszereknek és a különböző földértékelési módszereknek nincs nagy gyakorlati jelentősége, hiszen mind a föld árát, mind a bérleti díjat a kereslet-kínálati viszonyok alakítják. A föld értékét tehát a földtulajdon piacán kialakult kereslet-kínálat, a bérleti díjat pedig a földhasználat piacán kialakult kereslet-kínálati viszonyok határozzák meg. A piaci érték függ a föld jövedelemtermelő képességétől, amit a mindenkori közgazdasági környezet (költségek, input-output árak, stb.) befolyásol. Földkínálati helyzetben alacsonyabb, míg földkereslet esetén magasabb piaci ár kialakulása a jellemző. (SZAKÁL, 2000; POSTA, 2002)

A föld ismert sajátosságai miatt a földpiacon még szabadpiaci viszonyok között sem érvényesülhetnek tisztán a kompetitív piac jellemzői. A **földár** kialakulását nem a normális piaci törvények motiválják, azok csak sajátosan érvényesülnek. A termőföld értéke ezért jelentősen és tartósan eltérhet annak árától.

SZÚCS (2000 b) szerint a fejlett országokban a föld tekintetében keresleti piac alakult ki. A föld iránti keresletet a mezőgazdasági hasznosítás igényén kívül több más tényező is növeli. A föld keresletének és értékváltozásának befolyásoló tényezői a következők:

- A mezőgazdasági tiszta jövedelem;
- A kormányzati – Európai Unió – agrárprogramok;
- A műszaki haladás;
- A mérethatékonyságra törekvésből fakadó földterület-bővítési igény a gazdaságoknál;
- A mezőgazdasági földek más jellegű hasznosításának növekedése;
- A növekvő népességből fakadó relatív főltség;
- Egyéb (szubjektív) tényezők.

A földárakkal összefüggésben hangsúlyozni kell a földnek, mint vagyónképző eszköznek a szerepét. A föld ára az urbanizáció erőteljes térnyerése következtében előálló telekár-növekedés mellett ugyanis az értékállósága is jelentős hatást gyakorol.

Egyes szakértők elemzésük során arra a következtetésre jutottak, hogy a föld árában a legnagyobb súlyú ármeghatározó tényező a **népsűrűség**. Görögországban, Portugáliában, Franciaországban, Ausztriában és Dániában lényegében száz fő jut egy hektár területre, s ezekben az országokban átlagosan egymillió forint körüli árak a jellemzőek. Németországban például, ahol ehhez képest 2 és félszeres a népsűrűség a hektáronkénti termőföldár meghaladja a kétmillió forintot, Belgiumban és Hollandiában pedig népsűrűség-arányosan már 3,5 millió forint körüli földárakkal lehet számolni. Magyarország vonatkozásában tehát – 100 fő/hektár népsűrűség mellett – következtetni lehet arra, hogy milyen földárak kialakulása várható hosszú távon. (GERGELY, 2003)

2.3. MEZŐGAZDASÁGI FÖLDBIRTOK- ÉS ÜZEMI STRUKTÚRA AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Az Európai Unió együttműködési mechanizmusának létrehozásában a kezdetektől fogva meghatározó szerepe volt és van jelenleg is a mezőgazdaságnak. Ezt tükrözi az Unió jogalkotása, amelynek háromnegyed része a mezőgazdaságra vonatkozik.

Az Európai Unióban – különösen annak nyugati felében – a **földbirtok-politikának** kiemelkedő jelentősége van. Az EU tagállamaiban a földbirtok-politikát a Közös Agrárpolitika (KAP)⁴ és az egyes tagországok nemzeti agrárpolitikája határozza meg. Az Unió közös és országokénti földhasználati és birtokszerzési szabályozásában igen jelentősek a különbségek. Nemcsak az együttes és a tagállamonkénti szabályozás eltérő és sokszor egymásnak ellentmondó, hanem az egyes tagországok közötti is. Megfigyelhető azonban, hogy az országok konszenzusával létrejött közös szabályoknak mind nagyobb részét veszik át és alkalmazzák az egyes tagállamok, és a korábbi, jórészt történelmi okok következtében kialakult szigorú szabályozást fokozatosan oldják és liberalizálják. (BURGERNÉ, 2002)

A közösségi jogszabályok – elismerve ugyan a földtulajdon és földhasználat különös fontosságát – közvetlenül nem, illetve csak kivételesen szabályozzák a földhasználatot. Ugyanakkor az EU intézményei széles hatáskörrel rendelkeznek olyan piac- és struktúrapolitikai intézkedések meghozatalára, amelyek közvetve hatnak a mezőgazdasági terület hasznosítására, a birtokstruktúra fejlődési irányvonalaira, az egyes tagországok sajátosságainak figyelembevételével. Kiemelt jelentőségű, hogy – a szubszidiaritás elvének megfelelően – a

⁴ Angolul: Common Agricultural Policy (CAP)

törvényi előírások és a pénzügyi ösztönzők érvényesítésében a helyi szervezetek is széles hatáskörrel rendelkeznek, ezáltal a konkrét, helyi társadalmi és gazdasági érdekek szolgálatában állnak. (SZŰCS et al., 1997)

TANKA (2000 a) rámutat arra, hogy több tagországban a nemzeti földjog magát a mezőgazdasági üzemet tette a földtulajdon és a földbérlet közös szabályozó egységévé. Ebben a rendszerben a földbirtok-politikai célok megvalósulása érdekében az állam mind a földtulajdonszerzés mind a földbérlet feltételeibe egyaránt beleavatkozik. GLATZ (2004) úgy fogalmaz, hogy „...a földtulajdon üzemközpontú kell, hogy legyen.”.

A földbirtok-politika számos, gyakran ellentmondásos cél szolgálatában áll. A célok rangsorolása tagországonként eltérő, az idő múlásával és a körülmények változásával módosul. A főbb törekvések Szűcs és munkatársai szerint a következők (SZŰCS et al., 1997):

- Életképes méretű családi gazdaságok létrehozása, fenntartása és modernizációja;
- A vidéki térségek (mezőgazdasági) lakosság-megtartó képességének megőrzése, ennek keretében a kis- és közepes méretű gazdaságok stabilizálása és fejlesztése;
- A mezőgazdasági terület védelme, illetve használatának korlátozása (a termelés növekedésének fékezése és a környezet védelme).

2.3.1. CSALÁDI GAZDASÁGOK

Az Európai Unió tagállamainak mezőgazdaságában magán (családi) gazdaságok, jogi személyiség nélküli személyi társaságok és jogi személyiségű vállalatok működnek.

A közösségi agrárpolitika preferenciarendszerében elsődleges helyen állnak a (szövetkezésen is alapuló) **családi gazdaságok**, mint az európai mezőgazdasági modell bázisai. A kezdetektől uralkodó felfogás ugyanis Nyugat-Európában, hogy a mezőgazdaságot a tőkés fejlődés folyamatába a társadalom számára legelőnyösebb módon, a legkisebb közös áldozatvállalással a családi gazdaságok révén lehet bekapcsolni; a környezetvédelem előtérbe kerülésével és a társadalmi elvárásokkal összhangban. TRACY (1994) úgy véli, hogy a családi gazdaság egy olyan gazdálkodó egység, amelyet a család irányít, még esetleges bér munka alkalmazásakor is. ALVINCZ – VARGA (2000) szerint fontos jellemző, hogy a tőke a család tulajdonában van.

A családi gazdaságnak két fő kritériuma van:

1. Megélhetésének biztosítására döntő részt családi (nem fizetett) munkaerőt hasznosít;
2. A család számára méltányos jövedelmet nyújt.

A két kritérium teljesülése „életképes” méretű gazdaságot feltételez. Ezért napjainkban is megfigyelhető folyamat – a hatékony földhasználat követelményével összhangban – az előrehaladó földbirtok-koncentráció, melynek során a gazdaságok száma csökken, átlagos méretük pedig nő. A birtokkoncentráció nagymértékben javítja a termelékenységét és elősegíti a

technológiai haladást is. (TÓTH, 1996; SZŰCS et al., 1997) VARGA (1999) és szerzőtársai úgy fogalmazzák, hogy „...a technikai haladás, a termelés korszerűbb eljárásainak terjedése nyomán egyre feljebb kerül a hatékony termeléshez szükséges méretek alsó határa.” Egyszerűbben fogalmazva a gazdasági fejlődés következtében növekedik az az üzemi méret, amely a termelőknek teljes megélhetést tud biztosítani.

A családi gazdaságok egyik előnye a társas vállalkozásokkal szemben, hogy a gazdaság és a háztartás költségvetése lényegében nem különül el egymástól, így a tőkeallokáció lehetősége a gazdaság tőkeellátottságát javítja. Az inputok szabadabb megválasztásával (pl. földterület bővítése, magas színvonalú gépesítés) pedig szabadon választhat a rentábilisan folytatható tevékenységek között. A családi gazdaságok erőforrásaik minél teljesebb kihasználására, földjeik hozamának növelésére, munkaerejük optimális kifejtésére töreksenek. (SZŰCS et al., 2003 b)

TRACY (1994) és FERTŐ (2002) szerint is vezető szerepükre jellemző, hogy mind az Európai Unióban mind az Egyesült Államokban számarányukat tekintve a családi-, illetve farmgazdaságok a meghatározó üzemformák. Bár az Unióban a termelésben és értékesítésben betöltött szerepük kisebb, mint a gazdaságokon belüli részesedésük, ennek ellenére gazdasági súlyuk meghatározó. Az EU-15-öket tekintve csak az Egyesült Királyságban és Portugáliában adják a termelés és értékesítés átlagosnál kisebb részét. (A kisebb gazdaságok termelésének viszonylag nagyobb hányadát teszi ki a saját fogyasztás és az állatállomány takarmányozása.)

VARGA (1999) és FERTŐ (2002) is úgy vélik, hogy a gazdaságok koncentrációjával azonos fontosságú jelenségként lehet említeni a **mellékfoglalkozású tevékenységek** gyors térhódítását az Unióban. SALAMON – CSATAI (1993) belgiumi tapasztalatokra hivatkozva közlik, hogy a 90-es évek elejétől fogva elterjedtek az ún. részmunkaidős gazdaságok. (Ez minden bizonnyal túlnyomórészt a gazdasági kényszernek köszönhető.) Ennek keretében a tulajdonos megtartja a gazdaságot és a család kiegészítő jövedelemszerzéssel járó munkát vállal. Így a mezőgazdasági struktúra jellemző vonása a '90-es évekre a teljes munkaidőt lekötő, professzionális és a részmunkaidőben hasznosított üzemek megjelenése, elkülönülése volt. Megállapítható, hogy tartós jelenségről van szó: a részmunkaidős gazdaságok jelentős szerepet játszanak az EU mezőgazdaságában. Olyannyira, hogy – mint azt ALVINCZ – VARGA (2000) is leszögezik – a részmunkaidős családi gazdaságok is működhetnek versenyképes üzemekként.

Az Uniós gazdaságok **osztályba sorolása** többféleképpen történhet. Példaként említhető Hill osztályozása, aki – a családi gazdaságokat és a munkaerő-felhasználást előtérbe helyezve – az összes gazdaságot három csoportra osztja (FERTŐ – FOGARASI, 2005):

- Családi gazdaság, ahol az összes munka több mint 95%-át a család végzi.

- Átmeneti gazdaság, ahol bér munkát vesznek igénybe, de aránya nem éri el az 50%-ot.
- Nem-családi gazdaság, ahol az idegen munkaerő végzi az összes munka többségét.

Mint azt ALVINCZ – VARGA (2000) is megállapítják, a családi gazdaságok általánosan elfogadott kategorizálása a tulajdonosok jövedelme, annak forrása és a munkával eltöltött idő alapján történik. Ennek értelmében megkülönböztetünk fő- és mellékfoglalkozású üzemeket. **Főfoglalkozású üzem**, melynek tulajdonosa teljes munkaidejének legalább felét az üzemben tölti és a tulajdonos házaspár keresetének kevesebb, mint fele származik külső forrásból. Ezek a gazdaságok döntően a vidéki térségekben jellemzőek. A főfoglalkozásúak körén belül vannak:

- Tisztán mezőgazdasági, vagyis teljes jövedelmet biztosító (külső jövedelemforrás részaránya 10% alatt marad);
- Vegyes profilú, jelentősebb kiegészítő jövedelemmel rendelkező (külső jövedelmek részaránya 10 és 50% között marad) mezőgazdasági üzemek.

Mellék-, vagy részfoglalkozású üzem, melynek tulajdonosa munkaidejének kevesebb mint felét tölti saját gazdaságában, illetve a tulajdonos házaspár jövedelmének kevesebb mint 50%-a származik az üzemből. Az ilyen típusú gazdaságok leginkább a koncentráltabb, városias térségekre jellemzőek.

2.3.2. FÖLDTULAJDON, FÖLDBIRTOK AZ EU-BAN

A fejlett mezőgazdasággal rendelkező országokban, így az Európai Unió tagállamaiban is a föld alapvetően magántulajdonban van (pl. Franciaország 96%, Dánia 95%).

A földtulajdon helyzetét az EU-ban elsősorban a nemzeti szintű szabályozás érvényesülése jellemzi, amely egyrészt biztosítja a tulajdon feletti jog szuverenitását, másrészt a tulajdonosoknak (bérlőknek) szigorúan eleget kell tenni a földhasznosításból fakadó társadalmi, gazdasági és ökológiai követelményeknek. (VAJDA, 1997)

Mivel nincs egységes uniós előírás a földhasználatra vonatkozóan, tagországokként a földtulajdont és a földbérletet különböző mértékű kötöttségekkel szabályozzák. Az össznemzeti érdek érvényesítéséért az állami szabályozás kiterjedhet a földtulajdon szerzésére, annak nagyságára, az üzem méretére, a termelés szerkezetére és technológiájára, a föld művelési ágára, forgalmára, valamint mennyiségi és minőségi védelmére.

A **föld tulajdonlásával** kapcsolatban az EU-n belül három általános szabály létezik:

1. A monopóliumok kialakulásának elkerülése érdekében a birtokszerzés korlátozása;
2. A szétaprózódás elkerülésére, a birtokok életképességének megőrzéséért a fragmentációt akadályozó szabályozás;
3. Az egyes országok előírása érvényes legyen a többi tagállam állampolgáira nézve is. (BURGERNÉ, 1998; POSTA, 2002)

A felsoroltak közül fontos kiemelni az első és a második célkitűzést. Utóbbi a birtokfelosztás korlátozására, a minimálisan egybetartandó birtokméret előírására vonatkozik és minden tagállamban – különböző mértékben – szabályozásra kerül.

Az öröklés törvényi szabályozása mellett, az egész EU-ban a fragmentáció egyik hatékony ellenszere a **tagosítás**, melyre az Unió normatív alapon támogatást is biztosít. SALAMON – CSATAI (1993) szerint Belgiumban már a 90-es évek elején törvényileg szabályozták a tagosítást. A terület tagosításából származó előnyök mind a gazdálkodó, mind a nemzetgazdaság szempontjából pozitívak: a földterület szabdaltságának megszűnése csökkenti a termelési költségeket és javítja a hatékonyságot.

Aszerint, hogy az állami beavatkozás a **tulajdon- és birtokviszonyokba** milyen erősségű, az Unió országait három csoportba lehet sorolni:

1. erőteljes beavatkozás főként Dánia, Franciaország, Hollandia, Olaszország, Spanyolország és Portugália esetében jellemző;
2. közepes mértékű beavatkozás jellemzi pl. Németországot, Svédországot;
3. liberális szabályozás érvényesül Ausztriában, Nagy-Britanniában, Görögországban és Luxemburgban.

Belgium birtokszabályozási módszereinek értékelésekor eltérés mutatkozik a szakemberek között. Míg POSTA (2002) véleménye az, hogy Belgiumban erőteljes állami beavatkozás érvényesül a föld tulajdonlására nézve, addig BURGERNÉ (1998) szerint „*nincsen általános szabályozás a mezőgazdasági földtulajdonra, szerzésére, nagyságára, fenntartására vonatkozóan*”. TÓTH – ORLOVITS (2003) a Benelux államok egészét a földtulajdon és a földhasználat tekintetében is a liberális szabályozású országok közé sorolja. Ennek ellentmondani látszik az a tény, hogy mind Belgiumban mind Hollandiában a földbérletnél a bérlő védelme kerül előtérbe.

2.3.3 FÖLDHASZNÁLAT ÉS BIRTOKKONCENTRÁCIÓ

A **földbérlet, földhasználat** tagállamok általi szabályozása (pl. minimális/maximális bérleti idő, felmondási és előhaszonbérleti jog, limitált bérleti díj) a tulajdonszerzéshez hasonlóan alapvetően három csoportra bontható:

1. a (kis)tulajdon védelme érvényesül – akár a bérlővel szemben is – tipikusan a földreformon átesett országokban (Dánia, Finnország, Ír Köztársaság, Észak-Írország);
2. elsősorban a bérlők védelme kerül előtérbe azokban az országokban, ahol a bérleti viszonyok már korábban elterjedtek (Franciaország, Belgium, Hollandia, a mediterrán országok közül Olaszország, valamint enyhébb formában Spanyolország és Portugália);

3. mérsékelt szigorú (közepes) szabályok vonatkoznak a bérletre, gazdálkodásra és tág teret adnak a szerződéses szabadságnak (Svédország, Görögország, Luxemburg és az 1995-ös bérleti reform óta Anglia). Közepes a szabályozás még Németországban és Ausztriában is. (BURGERNÉ, 1998; NOORT, 1993; DORGAI, 2004 b)

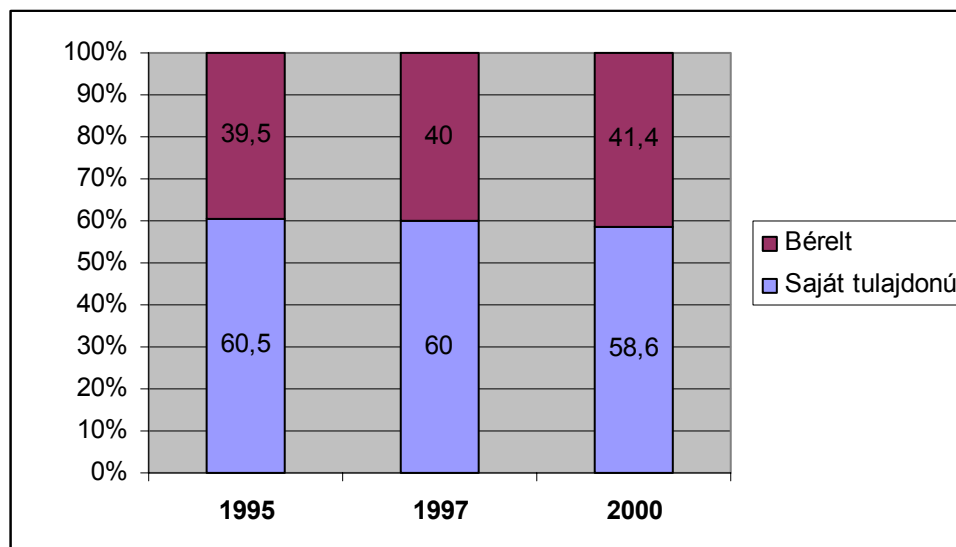
Jellemzően a szigorú bérleti szabályozást alkalmazó országokban ún. **kettős földpiac** alakul ki: a bérbé adott, lekötött földek eladási ára alacsony, míg a saját használatban lévő földeké sokkal magasabb. Ez a sajátosság természetesen akadályozza a földpiac normális működését, ezért kiküszöbölése minden országnak elemi érdeke. A kettős földpiac visszaszorítására egyetlen hatékony módszer a bérlők túlzott védelmének megszüntetése. (POSTA, 2002)

Az Unió földtulajdon-földbérleti arányaiban egyértelműen a **földbérletrendszer** terjedése figyelhető meg. Ennek legfőbb oka, hogy a gazdálkodók a helyenként nagyon magas földárak mellett csak bérlet útján képesek gazdaságuk méretének növelésére. Ezt a tendenciát erősítik az 1992-es KAP-reformmal előtérbe került föld (hektár) alapú kompenzációs kifizetések is, melyek még jobban növelték a föld árát. (VAJDA, 1997) A KAP reformjával bevezetett, termeléstől függetlenített (közvetlen) támogatások az újabb, 2003-as reform következtében kiszélesítésre kerültek. POPP et al. (2004) fölthívják a figyelmet arra, hogy ennek hatása várhatóan tovább gyűrűzik majd a szerkezetváltásban, és a bérelt területek arányának növekedését eredményezi. FERTŐ (1997) alapvetően egyéni döntésnek tartja a tulajdon és a bérlet közti választást, amit szerinte elsősorban az adott országban uralkodó földárak, illetve a földtulajdon forgalmát szabályozó törvények befolyásolnak. Így lehetséges, hogy az Európai Unióban is nagyon eltérő a földbérlet aránya az összes területhez képest, függetlenül az átlagos üzemmérettől. Például az Egyesült Királyságban és Portugáliában egyaránt több mint egyharmad a bérlet aránya, holott az előbbiben 67,7 hektár, az utóbbiban pedig 9,3 hektár az átlagos üzemméret.

Az EU-15-ök mezőgazdasági területének mintegy 40%-át bérlők művelik. Az átlagosnál nagyobb méretű gazdaságokban ennél is nagyobb a **bérelt területek** aránya, 30 hektár fölött közel 50%. A bérelt területek növekedését statisztikai adatok is alátámasztják: 1995 és 2000 között 2%-kal nőtt a bérlők által művelt mezőgazdasági területek aránya az Unióban. (1. ábra)

A 40% körüli átlagot mindkét irányban jóval meghaladó elmozdulások észlelhetők azonban számos tagállamnál: az EU-átlag felénél alig többel – 22%-kal – szerepelt például Ausztria 1995-ben a bérelt földterületek tekintetében Dániához, Finnországhoz és Olaszországhoz hasonlóan. Ezzel szemben Belgium (66,7%), Franciaország (62,9%) és Németország (60,9%) esetében az átlagnál jóval nagyobb a bérlet földek aránya. (SOMAI, 2000) A bérelt területek növekedése még az olyan tagállamokban is megfigyelhető, ahol hagyományosan kisebb az ilyen földek

szerepe. Írországban, a két census (1991 és 2001) között eltelt tíz év alatt 12-ről 19%-ra növekedett a bérelt területek részaránya. Míg 1991-ben a gazdaságok 21%-a bérelt átlagosan 15 hektárnyi területet, addig 2001-ben már 32%-uk bérelt átlagosan 18 hektárt. (The Department of Agriculture & Food, 2003)

1. ábra: Mezőgazdaságilag művelt saját tulajdonú és bérelt területek megoszlása az EU-ban (%)

Forrás: EUROSTAT (2002)

Kivételek persze szintén vannak. Példaként említhető a déli tagállamok közül Olaszország, ahol az eleve kisebb gazdaságmérettek miatt a bérelt területek aránya is kisebb. Az 1993-as 21,7%-ról a 2000-es évre még csökkent is: 80% a saját tulajdon aránya, a maradék 20%-ból 15,9% a bérlet és 4% az ingyenes használat. Az országon belül is hatalmas különbségek vannak. A déli területek 13%-os bérleti aránya észak-nyugaton már 33%, sőt van ahol eléri az 50%-ot is. (INEA, 2003)

A használt mezőgazdasági földterületek tekintetében egyfajta dualitás figyelhető meg a tagországok között. Az északi államok átlagos **birtokmérete** nagyobb, mint a délieké, és hasonló adatok figyelhetők meg a nyugat-keleti tengely mentén is. (Kivételt képeznek Németország keleti tartományai.) Ez a kettősség fellelhető egy adott tagországon belül is: a rurális térségekben nagyobb, míg a döntően urbánus régiókban kisebb az átlagos birtokméret.

Az EU-s statisztikák adataiból jól érzékelhetőek a jelenleg is zajló folyamatok. Az EU-15-ök vonatkozásában 2000-ben az átlagos birtok nagyság 18,7 hektár volt, 0,3 hektárral több, mint három évvel korábban. 2003-ra pedig már 20,2 hektárra nőtt az átlagterület. (A 10 új tagállammal együtt számolva (EU-25) csak 15,8 hektár.) Szakmai körök csökkenő mértékű koncentrációról beszélnek ugyan, de ennek ellentmondani látszik, hogy a második 3 éves

átlagterület-növekedés (1,5 ha) ötszöröse az 1997-2000 közöttinek. A képet árnyalja, hogy a rendelkezésre álló 129 millió hektár mezőgazdasági földterület kétharmadát az 50 hektár feletti üzemek használják, melyek az összes, mintegy 6,3 millió mezőgazdasági üzem 9,9%-át teszik ki. 2000-ben ezek a gazdaságok még 1%-kal kisebb részarányt képviseltek. (1. táblázat) (KOVÁCS, 2001; EUROSTAT, 2006; Agriculture DG, 2006)

1. táblázat: Üzemek és földhasználat* méretkategóriák szerint az EU-ban (%), 2000
(* mezőgazdasági terület)

HEKTÁR	ÜZEMEK	VÁLTOZÁS 1997-TŐL	HASZNÁLT FÖLDTERÜLET	VÁLTOZÁS 1997-TŐL
< 5	57,6	0,0	5,2	-2,4
5-10	12,3	-4,2	4,6	-4,0
10-20	10,2	-3,6	7,7	-3,4
20-50	10,9	-3,2	18,6	-3,0
50 <	8,9	0,3	63,8	0,9

Forrás: Agriculture DG (2004)

Az átlagos birtoknagyságot erősen befolyásolja a kisüzemek magas aránya az olyan mediterrán országokban, mint Görögország, Olaszország, Portugália, ahol minden négy gazdaságból három kevesebb, mint 5 hektáron gazdálkodik. Ezzel szemben az Egyesült Királyságban, Luxemburgban, Dániában és Franciaországban a gazdaságok több mint 30%-a 50 hektár feletti területet művel. (The Department of Agriculture & Food, 2003) LACZKA – SZABÓ (2000) a Mediterrán tagállamok közül elsődlegesen Görögországot és Olaszországot emelik ki a kisüzemek magas számának tekintetében és vonnak párhuzamot Magyarországgal. Jóllehet, ez az összehasonlítás szakmailag nem teljesen helytálló, mivel minden egyéb tekintetben a birtok- és üzemszerkezet komoly különbségeket mutat. (A kisszámú, de nagyméretű gazdaságok meghatározó részaránya a magyar földhasználatból.)

A görög, olasz, portugál és spanyol mezőgazdaságban együttesen tíz hektár körül alakul az átlagos birtoknagyság, a többi tizenegy országban pedig közel negyven. Az előbbi érték az EU-átlag alig több mint fele, az utóbbi pedig a kétszerese. A közel négyszeres különbség is jelzi, hogy többek között az eltérő gazdasági, földrajzi és történelmi helyzet következtében nem tudott bekövetkezni a kiegyenlítődés észak és dél között. (OROS, 2003)

POIRET (1998) szerint 1975 és 1995 között több mint 1,4 millió gazdaság tűnt el Nyugat-Európában. (A vidéki területekről való elvándorlás és az iparosodás következtében 1950 óta folyamatosan fogytak a mezőgazdasági üzemek.) Ebben az időszakban Európa számos országában, mint például Belgiumban, Luxemburgban, Franciaországban, több mint 40%-kal

csökkent a **mezőgazdasági üzemek száma**. Csak Olaszországban és az Egyesült Királyságban volt kisebb a csökkenés. A két évtized alatt az EU országokban a földtulajdon koncentrációja a 2. táblázat szerint alakult. 1990 és 1995 között főleg azok az üzemek hagytak fel a termeléssel, ahol a gazdák elérték a nyugdíjkorhatárt, vagy azok, akiket a Közösség a gazdálkodás felhagyására ösztönözött. Ez alatt az időszak alatt több mint egy millió gazdaság fejezte be tevékenységét az Európai Unióban, ami napi 550 gazdaság felszámolását jelentette. Ez a tendencia 1995 után is folytatódott.

**2. táblázat: Földbirtok-koncentráció az EU tagállamaiban I.
(1975 és 1995 között)**

TAGÁLLAMOK	GAZDASÁGOK (1000 db)			HASZNÁLT TERÜLET (1000 ha)			ÁTLAGTERÜLET (ha)		
	1975	1995	%	1975	1995	%	1975	1995	ha
EU-9	5 835	4 428	-24	86 549	87 088	1	15	20	5
EU-15	-	7 370	-	-	158 497	-	-	17	-
Belgium	138	71	-49	1 468	1 354	-8	11	19	8
Dánia	132	69	-48	2 966	2 727	-8	11	19	8
Németország	908	567	-38	12 399	17 157	38	14	30	17
Görögország	-	802	-	-	3 578	-	-	4	-
Spanyolország	-	1 278	-	-	25 230	-	-	20	-
Franciaország	1 315	735	-44	29 464	28 267	-4	22	38	16
Írország	228	153	-33	5 077	4 325	-15	22	28	6
Olaszország	2 664	2 482	-7	19 486	14 865	-11	6	6	0
Luxemburg	6	3	-49	136	127	-7	22	40	18
Hollandia	163	113	-30	2 086	1 999	-4	13	18	5
Ausztria	-	222	-	-	3 425	-	-	15	-
Portugália	-	451	-	-	3 925	-	-	9	-
Finnország	-	101	-	-	2 192	-	-	22	-
Svédország	-	89	-	-	3 060	-	-	34	-
Egyesült Királyság	281	235	-16	16 469	16 447	-	59	70	11

Forrás: EUROSTAT (2000)

A gazdaságok számának csökkenésével párhuzamosan a földbirtokok mérete nőtt és erősödött a mezőgazdasági termelés koncentrációja. Egy, az 1990-es évek legelejét jellemző átmeneti visszaesést leszámítva, az európai üzemek átlagos mérete 1975-95 között (az akkori három új tagország nélkül vizsgálva) 15 hektárról 20 hektárra nőtt, ami 33%-os növekedésnek felel meg. Ez az arány országonként, illetve régióként eltérő mértékű: a legnagyobb átlagos növekedés Luxemburgban (18 ha), Németországban (17 ha), Dániában (17 ha), és Franciaországban (16 ha) volt. Ugyanakkor az Egyesült Királyságban – ahol eleve nagyobb volt a birtokméret – is 11 hektáros bővülés figyelhető meg. Görögországban és Olaszországban az öröklődési szokások miatt volt lassabb ez a tendencia (mindössze 4, illetve 6 hektár). (EUROSTAT, 2000)

Az átlagos birtokméret növekedésével egy időben a termékelosztás megváltozott, és egyfajta specializáció kezdődött meg a gazdaságokban. A gazdaságszám redukálódásának fontos kísérőjelensége lett a mezőgazdaságban foglalkoztatott **munkaerő** csökkenése.

FERTŐ (2002) megállapítása szerint a munkaerő és a gazdaságok számának csökkenési üteme ugyan számos tagállamban nagyon hasonló volt, viszont néhány országban eltért. Az üzemek számának visszaesése tehát nem feltétlenül jár együtt a munkaerő létszámának hasonló arányú visszaesésével, és fordítva. A mezőgazdasági munkaerő létszáma mindamellettt csökkent 1995 után is. A foglalkoztatottak abszolút értékű apadása közepette csökkent mind a 100 hektárra, mind az egy gazdaságra jutó Éves Munkaerőegység (ÉME)⁵ is. 1995 és 2000 között 5,7-ről 5 ÉME-re süllyedt a 100 hektár mezőgazdaságilag művelt területre és 1-ről 0,9 ÉME-re az egy üzemre jutó munkaerőegység az Unióban. (EUROSTAT, 2002)

Érdemes külön is megfigyelni a 90-es évekre vonatkozó átlagos üzemméret-változást az EU-12-ek és 15-ök tekintetében. (3. táblázat)

**3. táblázat: Földbirtok-koncentráció az EU tagállamaiban II.
(1990 és 2000 között)**

TAGÁLLAMOK	GAZDASÁGOK		HASZNÁLT TERÜLET		ÁTLAGTERÜLET	
	1990	2000	1990	2000	1990	2000
	(1000 db)		(1000 ha mg-i terület)		(ha mg-i terület/üzem)	
Belgium	85,0	61,7	1 345	1 394	15,8	22,6
Dánia	81,3	57,8	2 779	2 645	34,2	45,7
Németország	653,6	472,0	17 048	17 152	26,1	36,3
Görögország	850,1	817,1	3 661	3 583	4,3	4,4
Spanyolország	1 593,6	1 287,4	24 531	26 158	15,4	20,3
Franciaország	923,6	663,8	28 186	27 856	30,5	42,0
Írország	170,6	141,5	4 442	4 444	26,0	31,4
Olaszország	2 664,6	2 153,7	14 947	13 062	5,6	6,1
Luxemburg	4,0	2,8	127	128	31,7	45,3
Hollandia	124,8	101,5	2 011	2 028	16,1	20,0
<i>Ausztria</i>	278,0	199,5	3 458	3 388	12,4	17,0
Portugália	598,7	416	4 006	3 863	6,7	9,3
<i>Finnország</i>	199,4	81,2	2 667	2 219	13,4	27,3
<i>Svédország</i>	96,6	81,4	3 489	3 073	36,1	37,8
Egyesült Királyság	243,1	233,2	16 499	15 799	67,9	67,7
EU-12	7 992,9	-	119 582	-	15,0	-
EU-15	8 566,9	6 770,7	129 196	126 791	15,1	18,7
Változás (EU-15)	-21,0%		-1,9%		+23,8%	

Forrás: Tóth Benedek (1996), Agriculture DG (2004)

⁵ Angolul: Annual Work Unit (AWU). Az Európai Unióban általánosan használt egyenértékszám a munkateljesítmény mérésekor. Alapesetben 1800 (a teszüzemi rendszerben 2200) munkaórával egyenlő.

1990-re az átlagos méret lecsökkent 15 hektárra, és csak a 90-es évek végére haladja meg jelentősen a '75-ös szintet. Ezen nem változtatott lényegesen a három új tagállam 1995-ös belépése sem. Ausztria, Finnország és Svédország kapcsolódása az üzemstruktúrában minimális növekedést eredményezett.

Az INEA⁶ (2003) közlése szerint Olaszországban a két census között eltelt tíz évben a gazdaságok 14,2%-a hagyott fel a termeléssel, míg az ún. használt mezőgazdasági területek⁷ tekintetében ez a csökkenés 12,2%-os volt. Észak-dél különbsége azonban itt is megmutatkozik: a nagyobb verseny és a piacorientáltság miatt észak-nyugaton a farmok közel 40%-a szűnt meg (észak-keleten 20%), délen viszont csupán 7,3%-uk. Az átlagos gazdaságméret is főként északon növekedett, miközben délen és az ország középső részén stagnált.

A tárgyalt **koncentrációnak** megfelelően a gazdaságok száma az Európai Unió 12 tagállamában 1987 és 1994 között évente átlagosan 4,7%-kal lett kevesebb. (SZÚCS et al., 1997) OROS (2003) szerint a gazdaságok száma a 90-es évtizedben csaknem teljesen egyenletesen csökkent; minden évben 2,3 százalékkal. (A valóságban persze az egyes tagországokban eltérő volt a gazdaságstruktúra változása, amely a korábbi helyzetüktől és a nemzeti adottságuktól függően alakult.) Az EUROSTAT (2006) gazdaságszerkezeti összeírásaira támaszkodva megállapítja, hogy az EU-15-ök vonatkozásában 1995 és 2003 között évente átlagosan 2,1%-kal csökkent az üzemek száma. 8 év alatt közel 1,2 millió gazdaság vonult ki az agrárszférából, számuk 7,4 millióról 6,2 millióra csökkent.

Egyes források arról számolnak be, hogy 1967 és 1997 között az Európai Unió alapító országaiban⁸ 2,7 millióval csökkent a mezőgazdasági üzemek száma. A legtöbb gazdaság Franciaországban (1 millió), Németországban (700 ezer) és Olaszországban (660 ezer) hagyott fel a termeléssel. A legnagyobb arányú fogyás Belgiumban (ahol az üzemek közel 70%-a szűnt meg), míg a legkisebb arányú Olaszországban (22%) következett be.

1967 és 2000 között az összes Unióhoz csatlakozó országban csökkent a mezőgazdasági üzemek száma. (4. táblázat) 1975 és 1997 között Dániában a gazdaságok 52%-a szűnt meg, míg az arány az EU-9-ek átlagában 29% volt. Az 1987-1997 közötti időszakban, Spanyolországban (33%) és Portugáliában (34%) is magasabb volt a megszünt üzemek aránya, mint az EU-12-ek országaira fajlagosan jellemző 24 százalék. (EUROSTAT, 2000) A vizsgált utolsó három évben (1997-2000 között) a csökkenés tendenciája időarányosan lelassult: az Egyesült Királyságban megállt, míg Spanyolországban kis mértékben még növekedett is a gazdaságok száma.

⁶ Az olasz Mezőgazdasági és Erdészeti Minisztérium.

⁷ Angolul: Utilised Agricultural Area (UAA)

⁸ Belgium, Luxemburg, Hollandia, Németország, Franciaország és Olaszország

Lényeges vonás, hogy főleg a kisüzemek (a 20 hektárnál, ezen belül is leginkább az 5 hektárnál kisebbek) hagynak fel a mezőgazdasági termeléssel, míg a nagyüzemek – jellemzően az 50 hektárnál nagyobbak – száma növekszik. 1967 és 1997 között Belgiumban a kisüzemek több mint 80%-a, Németországban, Franciaországban, Luxemburgban és Hollandiában több mint 60%-a szűnt meg. A kisüzemek számának csökkenése 1975 és 1997 között közel 70%-os volt Írorszában, közel 90%-os Dániában, míg Spanyolországban és Portugáliában 40%-os 1987 és 1997 között. Finnországban 1995 és 1997 között a kisüzemek 25%-a fejezte be a gazdálkodást.

4. táblázat: Az összes, valamint az 50 hektárnál nagyobb mezőgazdasági üzemek számarányának változása az EU-ban (%) (1967 és 2000 között)

TAGÁLLAMOK	ÖSSZ.	50 HA-NÁL NAGYOBB	ÖSSZ.	50 HA-NÁL NAGYOBB	ÖSSZ.	50 HA-NÁL NAGYOBB	ÖSSZ.	50 HA-NÁL NAGYOBB
	1967-1997		1975-1997		1987-1997		1997-2000	
EU-6	-42	+101	-29	+59	-21	+32	-2,8	+0,5
EU-9	-	-	-29	+40	-21	+22	-2,4	+1
EU-12	-	-	-	-	-24	+19	-1,6	+2
EU-15	-	-	-	-	-	-	-1,3	+0,3

Forrás: EUROSTAT (2000), Agriculture DG (2004)

A vizsgált 33 év alatt az 50 hektárnál nagyobb területtel rendelkező gazdaságok száma folyamatosan nőtt: Németországban közel 4,4-szeresére, Hollandiában 3 és félszeresére, Belgiumban pedig háromszorosára emelkedett.

Az összes csatlakozó ország hasonló tendenciát mutat, néhány kivételével. Az Egyesült Királyságban 1975 és 2000 között, Görögországban 1987 és 1997 között, míg Franciaországban, Olaszországban és Svédországban az utolsó három évben csökkent az 50 hektárnál nagyobb üzemek száma. 1997 és 2000 között különösen nagyarányú a közepesnél nagyobb gazdaságok számarányának növekedése Görögországban és Finnországban, tehát az Unió legészakibb és legdélibb tagállamaiban. (EUROSTAT, 2000; Agriculture DG, 2004)

Az Európai Unióban tehát zajlik a mezőgazdasági termelőegységek koncentrációja mind üzemszám, mind üzemméret tekintetében. Ebben a folyamatban meghatározó szerepet játszik a gazdasági hatékonyság követelménye mellett az Unió, illetve a tagállamok agrár- és birtokpolitikája. A másik, ugyancsak egyértelmű tendencia – a modernizációval összhangban – a mezőgazdasági ágazatokban tapasztalható nagymértékű hatékonyság-növekedés, amely hatással lehet a földbirtokstruktúrára is.

2.4. AZ ÜZEMMÉRLET KIFEJEZÉSE ÉS A GAZDASÁGOK OSZTÁLYOZÁSA AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Az EU tagországaiban a mezőgazdaság üzemi struktúrája fejlődésének nyomon követése érdekében egységes számbavételi, **adatgyűjtési módszereket** alkalmaznak. Az adatgyűjtés megbízhatósága és a kialakult gyakorlat függvényében az évenkénti részleges felvétel mellett legalább 10 évenként szükséges a teljes körű, azaz az összes mezőgazdasági üzemet magába foglaló összeírás (Közösségi Gazdaságszerkezeti Összeírás, mezőgazdasági cenzus), hogy a változásokat nyomon követhessék.

Az adatgyűjtés hatálya általában az 1 hektárnál nagyobb, illetve bizonyos feltételek mellett (intenzív földhasznosítással nagyobb értéktömeg előállítása) az 1 hektár alatti üzemekre terjed ki. (VARGA, 1999) Kivételként említhető Nagy-Britannia, ahol 3 hektár, valamint Németország, ahol 1999-től 2 hektár az alsó küszöbérték. (KOVÁCS a, 2001)

SZILÁGYI (2001) szerint a megfigyelési küszöbérték emelésével Németországban a statisztikailag megfigyelt üzemek száma 700 ezerről 520 ezerre csökkent, amely 2000-ben már csak 460 ezer volt. Az ebből eredő információs veszteség azonban elhanyagolható nagyságrendű.

A Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat (MSzIH)⁹ 1965 óta az EU tagállamainak harmonizált adatgyűjtési és információs rendszere, amely a KAP keretében hozott intézkedések megalapozására és ellenőrzésére szolgál. Ennek érdekében a rendszer információkat szolgáltat a mezőgazdasági vállalkozások jövedelméről és vagyoni-pénzügyi helyzetéről. Az üzemek adatszolgáltatása önkéntes, az egyedi adatok kezelése titkosan történik. A **tesztüzemi hálózatban** az EU-15-ök tekintetében mintegy 60 ezer üzem vesz részt. Ezek az üzemek összesen közel 4 millió farmot reprezentálnak, amelyek az Európai Unión belül az összes megművelhető terület 90%-án gazdálkodnak. (Az összes mezőgazdasági termelésből való részesedésüket tekintve is hasonló az arány.) Az MSzIH (FADN) jelentőségét flexibilitása tovább növeli. Az adatok valós, prosperáló mezőgazdasági vállalkozásoktól származnak, ezáltal lehetőség nyílik a különböző területeken működő gazdaságok eredményeinek elemzésére, többek közt az üzemi szerkezet terén is. (KOVÁCS – KESZTHELYI, 1998; KOVÁCS, 2003)

Az Uniós gazdaságok osztályozási rendszere, a **tipológia** a gazdaságok egységes, a gazdálkodási tevékenységtípusokon és gazdasági méreten alapuló osztályozási rendszerét jelenti az Európai Unióban, amelyben a gazdaságok homogén csoportjai hozhatók létre kisebb vagy nagyobb fokú összesítéssel. A tipológiának ki kell elégítenie a Közös Agrárpolitika igényeit,

⁹ Angolul: Farm Accountancy Data Network (FADN)

ezért az a Közösségi Gazdaságszerkezeti Összeírásokon és a Közösségi Tesztüzemi Rendszerben (FADN) gyűjtött adatokon alapul. A tipológiai rendszer célja kettős:

1. Homogén üzemkategóriák képzése és azok összehasonlító elemzése;
2. Az üzemkiválasztás hatékonyságának növelése.

Az üzemosztályozás kritériumai:

1. ökonómiai üzemméret;
2. tevékenységi irány (a gazdálkodás típusa);
3. regionális elhelyezkedés;
4. cégjogi forma¹⁰: egyéni gazdaságok, társas vállalkozások.

Az EU gazdaságtipológiai és FADN körzetei nem speciális mezőgazdasági körzetek, hanem megfelelnek az általános gazdasági-közigazgatási körzeteknek (NUTS).¹¹ A FADN körzetei általában NUTS I. és II. szintnek felelnek meg (Portugália esetében NUTS III.). (MASSOLI, 2002) Magyarországon ezért a 7 tervezési-statisztikai régió (NUTS II.-es szintűek) képezi egyúttal a tesztüzemi régiókat is.

2.4.1. ÖKONÓMIAI ÜZEMMÉRET

A naturális paraméterek (földterületnagyság, állat- és munkaerőlétszám stb.) alkalmazása a mérethatárok megállapításához és az üzemméretnek definiálásához önmagában nem elégségesek. (TRACY (1994) kiemeli, hogy a területi méret önmagában már csak azért sem jó alap a gazdaságok összehasonlításához, mivel a földek minősége eltérő.) Szükség van tehát egy – tetszőleges profilú üzemet is behatárolni képes – **ökonómiai alapú mérőszám** meghatározására is. A cél az, hogy a különböző termelési irányú – nem csak a földterületet használó – gazdaságok csoportosíthatók, valamint ökonómiai szempontból összehasonlíthatók legyenek egymással. (KOVÁCS, 2001)

Az Unió az üzemek méret szerinti osztályozásának kritériumaként ezért mind az EUROSTAT¹² által végzett gazdaságszerkezeti összeírások, mind a tesztüzemi rendszer (FADN) keretében az ún. **standard fedezeti hozzájárulást (SFH)**¹³ használja. Az SFH a mezőgazdasági termelő tevékenységek egységnyi méretére (1 ha, 1 állat) vonatkozóan meghatározott normatív (általában időjárás és üzemi feltételekre értelmezett) fedezeti hozzájárulás, azaz a tevékenység bruttó termelési értéke és a közvetlen változó költségek¹⁴ különbsége. Az időjárás hatására fellépő hozamingadozások, valamint az input/output árak módosulásai miatt keletkező torzítások

¹⁰ Ez csak Magyarországon érvényes, mivel az EU a szervezeti formák közötti megkülönböztetést nem alkalmazza.

¹¹ **NUTS** (Nomenclature of Territorial Units for Statistics): az Európai Unió statisztikai, ötszintű hierarchikus osztályozási rendszere.

¹² **EUROSTAT** (Statistical Office of the European Communities): az Európai Unió statisztikai hivatala.

¹³ Angolul: Standard Gross Margin (SGM)

¹⁴ **Közvetlen változó költség**: a termelő tevékenység(ek)hez kapcsolódó, a termeléshez közvetlenül felhasznált változó költségek (meghatározott költségtételek figyelembe vétele).

kiküszöbölése érdekében három év átlagát veszik alapul. Az EU irányelveiben részletesen szabályozza az SFH kalkulációjának módszerét, jogszabály rendelkezik arról, hogy egységesen, pontos definíciók alapján a számítást mely ágazatokra, milyen részletezettséggel kell elvégezni. Az SFH, mint az üzemosztályozás segédeszköze tekintetében az aktualitás nem elsődleges szempont (túl gyakori módosítása káros is lenne), ezért az SFH-értékeket általában ötévente aktualizálják. (VARGA, 1999; DORGAI, 2003)

A termelő tevékenységek fajlagos SFH értékeit a tevékenységek adott üzemben található méretével (ha, db) megszorozva, majd a szorzatokat összegezve az üzem összes SFH értékét kapjuk. Ez az üzem tartós jövedelemtermelő képességét fejezi ki a termelőeszköz-ellátottság, termelési szerkezet és termőhelyi adottságok függvényében. (VARGA, 1999)

Az üzemi összes SFH számításának módszere az üzemméret megállapítása mellett a tevékenységi irány megállapítására is alkalmas oly módon, hogy megvizsgáljuk: vannak-e az adott üzemben olyan ágazatok, ágazatcsoportok, amelyek az üzemi SFH meghatározó részét adják. A tipológia az üzemek gazdálkodási formáit 17 fő típusba sorolja (pl. specializált gabonatermesztés, vegyes szántóföldi növénytermesztés, specializált tejtermelés stb.) és ezen belül további altípusokat határoz meg. (2. melléklet) Az üzemeket aszerint sorolják be az egyes kategóriákba, hogy az üzemen belüli egyes tevékenységek standard fedezeti hozzájárulása mekkora hányadát teszi ki az üzem összes SFH-jának. (KOVÁCS, 2001)

Az Európai Unióban erős a gazdaságok specializálódása: 2000-ben az üzemek mintegy 80%-a szakosodott valamely termék, illetve termékcsoporthoz előállítására, vagyis az SFH-juk több mint 2/3-a ebből adódik. Csak 20%-uk folytatott vegyes tevékenységet. Egy évvel később Magyarországon ez a specializálódás csupán 64%-os volt. (KOVÁCS – UDOVECZ, 2003)

Az üzem összes SFH értékének összegezése után annak minden egyes 1200 euró-ját **Európai Méretegységnek (EUME)**¹⁵ nevezik. (1 EUME = 1200 euró SFH) Az 1200 euró értéket központilag határozzák meg és értéke az infláció hatására hosszabb időszak alatt változhat. Az EUME átlagos értéke az Unió egészét tekintve 16,8 volt 1997-ben. Ez az átlag a Portugál 6,5 és a Holland 84,1 EUME között szóródott, jóllehet terület alapú méretüknél csak kétszeres különbség (9,2 és 18,6 ha) volt tapasztalható. (INEA, 1999)

A gazdaságok közzgazdasági méret szerinti osztályozása még erősebb koncentrációt mutat, mint a földterület. Míg a terület alapú átlagos gazdaságméret nem változott jelentősen 1997-ről (18,5 ha) 2000-re (18,7 ha), addig 2000-ben az FADN-rendszer keretében vizsgált ökonómiai üzemméret már 26 EUME volt. Ez még akkor is komoly növekedésnek felel meg, ha figyelembe vesszük, hogy az 1997-es 16,8 EUME-s érték az összes gazdaság átlagára vonatkozik. Ez a

¹⁵ Angolul: European Size Unit (ESU)

gazdaságok méretnövekedését is meghaladó hatékonyságnövekedést jelez – legalábbis a rentábilis méretű gazdaságok körében. A fajlagos (1 hektárra eső) SFH-érték emelkedése markánsan mutatja a termelés jövedelmezőségének javulását és a tevékenységi struktúra fejlettségét.

A jövedelmezőség javulása azonban nem jelent egyben (területi) arányosságot. Mint arra TÓTH – VARGA (2000) is rámutatnak, a gazdaságok jövedelmi helyzetét nézve a régiók közötti különbségek még nagyobbak, mint az egyes tagországok közöttiek. Minden erőfeszítés dacára a régiók közt már amúgy is meglévő különbségek még növekednek is. Míg a jobb helyzetben lévő – főként észak-nyugati – régiók gazdaságai növelni tudták bevételeiket, addig a hátrányosabb helyzetű – jellemzően déli elhelyezkedésű – régiókban csökkentek a bevételek. Természetesen mindkét csoportban léteznek kivételek is.

Az átlag alatti jövedelemmel rendelkező gazdaságok körében tapasztalható romló jövedelmi szint okaként főként a tőkehiány és az elaprózott üzemi struktúra jelölhető meg. Az utóbbi önmagában is a modernizáció akadályaként tekinthető és a tőkebevonást úgyszintén gátolja. Ez Magyarország számára is komoly figyelmeztetést, és egyben leckét jelent.

2.4.2. GAZDASÁGOK MÉRET SZERINTI OSZTÁLYBA SOROLÁSA AZ EU-BAN

A KAP célkitűzéseinek megvalósítása érdekében a professzionális vezetésű, piacorientált gazdaságok a mérvadóak, amelyek elérnek, illetve meghaladnak egy bizonyos alsó mérethatárt, és amelyek a termelés döntő hányadát állítják elő. Ezek az ún. **rentábilis méretű** gazdaságok. (KOVÁCS, 2001) Ezzel a gyakorlatával az Unió a fejlesztési, modernizációs forrásait elsősorban azokhoz a gazdálkodó egységekhez irányítja, amelyek hosszabb távon is működőképes árutermelő gazdaságok lehetnek. Az életképesség (a rentábilis méret) a gyakorlatban úgy vetődik fel, hogy hol van az a kritikus pont, az a méretküszöb, amely fölött egy gazdaság képes integrálódni az árutermelés rendszerébe, vagyis képes a modernizációra. Más szóval termel-e annyi jövedelmet, mellyel legalább egy főfoglalkozású munkaerőt eltart. (DORGAI, 2003)

A megfigyelt üzemműködés lehatárolásához következésképpen szükség van az **alsó mérethatár**, a minimális üzemműködés meghatározására, melyet az egyes tagországok külön-külön és eltérő szinten határoznak meg. Az FADN keretén belül a mérethatár fölötti üzemek köréből, a „megfigyelt üzemműködés”-ből mintát vesznek, és a mintába bekerülő üzemekben hajtják végre a részletes adatgyűjtést. Az üzemműködés definiálásának úgy kell történnie, hogy az minden típusú és tetszőleges profilú mezőgazdasági üzemre alkalmazható legyen. Az EU tagállamaiban ezért EUME-ben fejezik ki, hogy az adott országban, régióban milyen küszöbértékektől kezdődően tekintik a gazdaságokat életképes üzemeknek. (KOVÁCS, 2001)

A vizsgálatba bevont alsó mérethatár az egyes tagországokban eltérő. Meghatározásánál két szempontot vesznek figyelembe a tagállamok:

1. rentábilis üzemméret,
2. „lefedettségi követelmény”.

Az utóbbi lényege, hogy a megfigyelés körébe eső üzemek fedjék le a termelés, a földhasználat, a foglalkoztatottak számának stb. hozzávetőlegesen 90%-át. A lefedettségi mértékek mindezek ellenére meglehetősen változatosak. (3. melléklet) Különösen igaz ez az alsó méretküszöbökre, hiszen a 16 EUME-s értékkel vezető Hollandiával szemben a portugál 1 EUME nagy különbséget mutat. (A két állam közti markáns differencia tapasztalható volt már az átlagos ökonómiai üzemméretnél is.) Az eltérések okai a történelmi fejlődés és a földrajzi-ökológiai adottságok mellett visszavezethetőek az – öröklési rendszer által is befolyásolt – üzemszerkezet-birtokkoncentráció alakulására, valamint a gazdasági fejlettségre is. (KOVÁCS, 2001)

Az üzemek ökonómiai méret szerinti **osztályba sorolásánál** a tesztüzemi rendszeren kívüli gazdaságok esetében is az SFH tól-ig értékein alapuló, Európai Méretegységben kifejezett kategóriarendszere használatos.

Az Európai Unió üzemosztályozási rendszere 10 méretkategóriát tartalmaz, mely szerint a gazdaságok besorolásra kerülnek. (4. melléklet) Ez a tipológiai rendszer a 2 EUME alattitól (I. kategória) a 250 EUME fölöttiig (X. kategória) terjed. A gazdaságok vizsgálatakor az Uniós statisztikákban azonban használatos egy szűkebb, ötös (POSTA – FÜRJÉSZ (2005) szerint a legalsó méretcsoport kétfelé osztásával hatos) osztályozás is.

Az EU-15-ök mezőgazdasági egységeinek területalapú vizsgálatánál tárgyalt létszámcsökkenés az **ökonómiai méretcsoportoknál** is jól jellemezhető. 1995 és 2000 között a 40 EUME alatti üzemek létszáma permanensen csökkent, míg a 40-100 és 100 EUME fölötti méretkategóriákba tartozóké megnövekedett. (EUROSTAT, 2002) 2000-2003 között viszont már a 40-100 EUME közötti, nagyméretű üzemek száma is csökkent kismértékben. (Agriculture DG, 2006)

Az 5. táblázatból látható, hogy 2000-ben az FADN-rendszer keretében megfigyelt üzemek körében – minden méretegységet vizsgálva – nagyobb az átlagos területalapú méret (31 ha), mint az általános gazdaságszerkezeti összeírás eredményeképpen (18,7 ha). Ez a különbség a tesztüzemi rendszer speciális megfigyelési köréből adódik. (Érdekes módon KOVÁCS – UDOVECZ (2003) tanulmányukban a tesztüzemi rendszer keretében vizsgált uniós üzemméret vonatkozásában magasabb (32,4 ha) átlagos értéket jelöltek meg, mint az EU által publikált 31 hektár.)

A differencia még nagyobb lett 2003-ra, mivel az összes gazdaságra számolt átlagméret 20,2 hektárjával szemben az FADN-rendszer átlagos birtokmérete 37,3 hektárra nőtt. Az ökonómiai kategóriák elemzéséből megállapítható, hogy az üzemi struktúra átrendeződése is folytatódott. A 8 EUME alatti, kisméretű üzemek száma drasztikusan csökkent: 3 év alatt félmillió gazdaság szüntette be tevékenységét. Ezzel együtt a többi méretkategória részaránya megnőtt, abszolút értékben viszont csak az igen nagyméretű, 100 EUME feletti gazdaságok száma nőtt. (A területalapú méret tekintetében ennél kisebb mértékű a változás.)

5. táblázat: Az EU-15 tesztüzemeinek létszám(arány) és területi jellemzői ökonómiai méretkategóriák szerint, 2000-2003

MÉRET KATEGÓRIA (EUME)	MEGFIGYELT GAZDASÁGOK (DB)		MEGFIGYELT GAZDASÁGOK (%)		ÁTLAGOS TERÜLET (UAA*, HA)	
	2000	2003	2000	2003	2000	2003
Kicsi (< 8)	1 450 384	963 605	39,6	31,8	6,12	6,77
Kis-közepes (8-16)	679 993	579 629	18,6	19,1	17,38	15,81
Közepes-nagy (16-40)	768 861	709 182	21,0	23,4	34,76	35,84
Nagy (40-100)	525 812	518 856	14,4	17,1	65,04	67,54
Igen nagy (> 100)	232 572	260 586	6,4	8,6	136,62	142,13
Minden méret	3 657 623	3 031 858	100,0	100,0	31,00	37,33

* használt mezőgazdasági terület

Forrás: Agriculture DG (2004), Agriculture DG (2006) alapján saját szerkesztés

A fentiekből is nyilvánvaló, hogy az Európai Unió kiemelt figyelmet fordít a megalapozott, szakmai szempontok szerint kidolgozott statisztikai és tipológiai rendszerének fejlesztésére és működtetésére. Az európai integráció során Magyarországnak is létérdeke volt átvenni és alkalmazni az EU statisztikai és üzemosztályozási rendszerének gerincét alkotó elemeket, illetve a már meglévő régi rendszer harmonizációját és fejlesztését elvégezni. Kiemelkedően fontos feladat volt továbbá az alsó megfigyelési méretküszöbök meghatározása ökonómiai-szakmai alapon, a lefedettség követelményének szem előtt tartásával.

Mindennek naprakészen tartásához alapvető tennivaló a magyar földbirtok- és üzemi struktúra permanens vizsgálata, a hazai jellemzők és sajátosságok megismerése.

2.5. MAGYARORSZÁG FÖLDBIRTOK- ÉS GAZDASÁGSZERKEZETE

Az ország **ökológiai adottságai** mezőgazdasági szempontból rendkívül kedvezőek. Éghajlati viszonyaink a mezőgazdasági termékek széles körének előállítását teszik lehetővé. Magyarország területének több mint 2/3-a hasznosítható mezőgazdasági termelésre és a szántóterület részaránya 51 százalék. Ezzel szemben az EU-15-ök összterületének csak 45%-a alkalmas mezőgazdasági termelésre, a szántóterület aránya pedig 23 százalék. Ez a két mutató az EU-25-ök tekintetében 42 és 24,8 százalék. Hazánkban egy lakosra 0,6 hektár mezőgazdasági terület jut, ami másfélszerese az EU-15-ök átlagának.

A 42%-os termőterületi átlag széles körben szóródik a 25 tagállam között: Finnországban és Svédországban kevesebb mint 10%, míg Dániában, Írországban, az Egyesült Királyságban és Magyarországon több mint 60 százalék. (MAJOR – VARGA, 1998; EUROSTAT, 2006)

A kedvező, sokszínű ökológiai adottságok kihasználása csak a földhasználati viszonyok, üzemi-szervezeti struktúra és a termelési szerkezet együttesében lehet eredményes. Minél sokszínűbbek az ökológiai adottságok és minél változatosabb a művelési ágak összetétele, valamint a termelési szerkezet, annál sokszínűbb szervezeti megoldások, gazdálkodási formák segíthetik a hatékony gazdálkodást. (SZŰCS et al., 2003 b)

2.5.1. FÖLDTULAJDON, FÖLDHASZNÁLAT

A földtulajdon illetően a piacorientált mezőgazdaság alapja, s így az EU-tagság kritériuma volt, hogy annak túlnyomó többsége **magántulajdonban** legyen. A rendszerváltást követően a kárpótlás, a részarány földtulajdon-nevesítése és a privatizáció következtében a mezőgazdasági termőterület 90%-a magántulajdonba került hazánkban is. (VAJDA, 1997) SZŰCS et al. (1997) ezt 82-84%-ra teszik, DORGAI (2004 a) és VARGA (1999) pedig 86-88%-ra. Utóbbiak hozzátesszik még, hogy a földterület 10-12%-át gazdasági társaságok (tartósan állami tulajdonú szervezetek, természetvédelmi területek, nemzeti parkok) bérlik az államtól és 2%-ra tehető az átalakult szövetkezetek tulajdonát képező földterület. DORGAI (2004 a) és szerzőtársai szerint 2003-ra az előbbi két adat 10 és 3% volt.

A magyar mezőgazdaságot 1990-ig a **nagyüzemek** jellemezték. A KSH adatai szerint az ország földterületének 90%-án 1500, átlagosan 4500 hektáron tevékenykedő szövetkezet, és 126 állami gazdaság működött. Mellettük mintegy 1,4 millió háztáji és kiegészítő gazdaság – kistermelő –, átlagosan félhektáros területen dolgozott. Az ő tevékenységüket is általában a nagyüzemek szervezték, árutermelőként a kistermelők csak néhány agrárágazatban (sertés, baromfi, kertészet) léptek fel. Emellett jelentős volt a saját fogyasztásra való termelés is. (SZŰCS et al., 2003 a)

A rendszerváltás előtti utolsó évben, 1989-ben a szövetkezetek használatában volt a termőterület 66,4%-a, az állami gazdaságokéban pedig további 25,7 százalék. Ez együttesen 92,1%-ot tett ki, és ezzel determinálta a földhasználat alapformáit. Fontos megjegyezni, hogy a szövetkezeti gazdaságok esetében a földterület túlnyomó többsége (61%) jogilag szövetkezeti (közös) földtulajdonban, kisebb része (35%) a tagok tulajdonában volt. (Az állami tulajdon aránya alig 4%-ot jelentett.) E tulajdonosi összetétel mögött azonban egy különleges nagyüzemi gazdálkodási struktúra húzódott meg, amelynek földhasználata és működési módja unikum volt a maga nemében: a mezőgazdasági alaptevékenység keveredett a különböző melléktevékenységekkel, illetve a nagyüzemi termelés a hozzájuk szorosan kapcsolódó, integrálódott háztáji termeléssel. (SZŰCS, 2000 a; DORGAI, 2004 b)

Magyarországon a kilencvenes évek elején végrehajtott kárpótlás és a szövetkezetekkel kapcsolatosan megalkotott jogszabályok a **szövetkezeti** földek, valamint a szövetkezeti vagyon felosztásához vezettek. Több mint 2 millió hektár földterületet (38 millió AK) árvereztek el. Hozzávetőlegesen 1400 mezőgazdasági termelőszövetkezetnek együttesen 260 milliárd forint értékű vagyona került szétosztásra. Sajnálatos módon a szövetkezetek által tulajdonolt, illetve használt termőföldnek és a szövetkezeti vagyonnak meghatározó része kívülálló tulajdonába került. Ennek következtében a földtulajdon és a szövetkezeti vagyont alkotó részjegyek és üzletrészek elaprózódtak, így a tulajdon és használat egysége jegyében kívánt üzemeltetés nem valósulhatott meg. Gyakorlatilag megszűnt a szövetkezeti földtulajdon, a magántulajdonban hasznosított földek mérete több mint hatszorosára nőtt, míg a szövetkezetek által megművelt földterületek kiterjedése felére csökkent. (KEREK, 1997)

Ezzel párhuzamosan, 1992-től kezdődően megtörtént az **állami gazdaságok** decentralizált privatizációja is. Az időközben gazdasági társaságokká átalakult gazdaságok közül átmenetileg 28 többségi állami tulajdonban maradt a biológiai alapok megőrzése és fejlesztése, valamint a stratégiai feladatok megvalósítása céljából. Ezek száma 2001-re – további privatizáció útján – tizenkettőre olvadt.

A kárpótlási-, és a szövetkezeti törvények végrehajtásával a szövetkezetek magánosítása, valamint az állami gazdaságok privatizációja lezárult és több mint 2 millió (!) földtulajdonost eredményezett. Az új tulajdonosok közül sokan nem értettek a mezőgazdasághoz, sem eszközük, sem tőkéjük nem volt az eredményes gazdálkodáshoz. Mint azt HAMZA – MISKÓ (2005) megállapítják, tovább tetézte a bajt, hogy a termőterület egyötödén (1,5 millió ha) tulajdonosi közösségek jöttek létre, amelyekben az egyes tulajdonosok földje lényegében forgalomképtelen. Az osztatlan közös tulajdon nemcsak a földforgalmat, hanem sokszor a művelést is akadályozza. TANKA (2004 a) szerint a problémára megoldást jelenthet a szövetkezeti részarány- és osztatlan

közös tulajdonú földek értékbeni megtérítése, illetve természetbeni kiadása és az ésszerű földhasználat jegyében földhasználati társulásokon keresztüli továbbhasznosítása.

A termőföld magántulajdonba kerülése a '90-es évek közepére ugyan megtörtént Magyarországon, a kárpótlást azonban a gyakorlatban sokkal nagyobb körültekintéssel, a várható hatások előzetes felméréseivel kellett volna megvalósítani. Egyúttal szükséges lett volna eldönteni, hogy az új mezőgazdaság milyen strukturális és támogatási alapelvek szerint működjék, a tőkeellátás problémája és a külkereskedelem gondjai hogyan oldódjanak meg. (OROS, 2003) A nem kellően megfontolt privatizációs lépések olyan tulajdoni szerkezetet hoztak létre, amely nem tudta biztosítani a **földtulajdon és földhasználat** egységét. Ennek következtében a tulajdon és a használat nagymértékben elvált egymástól, mindinkább előtérbe került a föld bérlet útján történő hasznosítása.

A szakmai körök véleményével szemben FERTŐ (1997) szerint „...*általánosságban semmi nem indokolja, hogy a földtulajdon és földhasználat teljesen egybeessen.*” Arra hivatkozik, hogy a földtulajdon és földhasználat egysége a fejlett országokban sem valósul meg. Főként a nagyobb méretű gazdaságok esetében általános a saját földtulajdon melletti jelentős nagyságú terület bérlése. Rámutat arra, hogy a földtulajdon nem azonos a birtokkal, illetve a mezőgazdasági üzemmel. Mivel a földhasználat nincs elaprózódva, következésképpen a birtokstruktúra sincs elaprózódva. Amennyiben a földbérlet világos szabályok és feltételek mellett működik, akkor nincs különösebb ok arra, hogy a földtulajdon és a földhasználat egybeessen.

BURGERNÉ (2001) szerint a bérleti rendszer előretörését indukálta a földprivatizáció és kísérőjelenségeinek több hátrányos vonása is:

- Apró és többnyire szétszórt parcellák, önmagukban életképtelen minibirtokok létrejötte;
- Sok esetben távol és nem a mezőgazdaságból élő tulajdonosok;
- A földforgalom állami korlátozása, az új birtoktestek eladásának akadályozása;
- Az átalakult nagygazdaságok és a külföldiek tulajdonlásának tiltása.

Utóbbi tényező hátrányos vonásáról megoszlanak a vélemények, a föld tulajdonlásával kapcsolatos kérdések szakmai és politikai szinten egyaránt viták keretében állnak.

Mindezen sajátos vonások következtében a magyarországi földbirtok-politikai célkitűzéseknek is módosulniuk kell az Európai Unió nyugati feléhez képest. Egy átgondolt, szakmai szempontok alapján kidolgozott és nemzeti konszenzuson alapuló birtokpolitika általános célkitűzései SZÚCS et al. (2003 b) nyomán a következők lehetnek:

- A mezőgazdaságból élők földtulajdonlásának, valamint a tulajdon és használat egybeesésének elősegítése;
- A versenyképes üzemi méretek kialakításának előmozdítása;

- A művelési ágak sajátosságaihoz igazodó méretű gazdaságok és a különböző üzemtípusok ésszerű arányának elősegítése és fenntartása.

A művelési ágak összetételében, vagyis a mezőgazdasági **földhasználat alapszerkezetében** lényegi változás nem történt az elmúlt közel másfél évtized során, dacára annak, hogy abszolút értékben csökkent a mezőgazdasági terület. A földhasználatban az egyéni gazdálkodók szerepe egyre inkább meghatározóvá vált a gazdálkodó szervezetekével szemben. Az idősoros adatok alapján megállapítható, hogy a kárpótlás és a privatizáció hatásaként a termőföld jelentős része természetes személyek használatába került. (6. táblázat)

6. táblázat: A termőföldhasználat üzem szerkezeti megoszlása (%)

MEGNEVEZÉS	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2001	2002	2003
Gazdasági társaságok	30,8	38,7	33,2	28,1	43,9	41,6	39,1	39,5	40,6
Szövetkezetek	55,3	45,4	29,3	21,6					
Egyéni gazdálkodók	13,9	15,9	22,3	45,1	51,0	41,9	45,1	46,6	44,9
Egyéb*	-	-	15,2	5,2	5,1	16,5	15,8	13,9	14,5

* 2000-től a nem mg.-i hasznosítású, egyéb területeket is tartalmazza

Forrás: KSH (2003 b); KSH (2004 a)

A KSH adatai szerint az egyéni gazdálkodók részaránya a termőföld használaton belül az elmúlt időszakban folyamatosan nőtt és napjainkra megközelítette az 50 százalékot. A gazdasági szervezetek részesedése ezzel szemben folyamatosan csökkent, az 1990. évi 86,2%-ról 2003-ra mintegy 40 százalékra. A birtokszerkezet változása pedig azt mutatja, hogy növekszik a közepes méretű gazdaságok súlya a termelésben.

2.5.2. FÖLDBÉRLET ÉS BIRTOKSTRUKTÚRA

A föld bérlet útján történő hasznosítása főként rövid távon előnyös: áthidalja a tőkeszegénységet; a föld bérbeadása a tulajdonos számára kiszámítható jövedelemforrást jelent; ösztönzi a termelőket a termőföld ésszerű hasznosítására, és egyben szelektálja a vállalkozókat stb. A **földbérlet** elterjedésében szerepet játszó funkciók NOORT (1993) általi felsorolásából kettőt különösen érdemes kiemelni:

- A földbérlet növeli a földpiac stabilitását;
- A birtokelaprózódás gátját képezve a földbirtok-szerkezetet javítja.

Mindezek nem jelentik azt, hogy a bérleti viszonyok általánossá válása minden tekintetben kívánatos lenne. Két jelentős hátránya a következő:

- A földbérleti díj folyamatos jövedelem-kivonást jelent az amúgy is jövedelemhiányos mezőgazdaságból (nagy számú mezőgazdaságon kívüli bérbeadó tulajdonos);

- A bérleti díjak hosszabb távon megemelik a mezőgazdasági termelői árakat (az árak elismerése a termelőknél alig jelentkezik, huzamos ideig tartó és ellentmondásos folyamat).

Az Európai Unió mezőgazdaságát tárgyaló fejezetben megállapítást nyert, hogy az EU földtulajdoni-földbérleti arányaiban a **földbérletrendszer** terjedése figyelhető meg. A gazdák a viszonylag magas földárak miatt gazdaságuk méretét többnyire csak bérlet útján tudják növelni. Ezt a tendenciát erősítik a KAP reformjával előtérbe kerülő föld (hektár) alapú kompenzációs kifizetések is, melyek még jobban növelik a föld árát. Ez a földár-növekedés azonban – az EU-15-ök számos tagországában maximalizált bérleti díjaknak is köszönhetően – nem mindig tud érvényre jutni a földbérleti díjakban és ezzel további díjnövekedést eredményezni.

A földbérlet mára meghatározó intézménye lett a magyar földhasználatnak is. Magyarországon a tulajdonosok többsége földjét bérbeadás útján hasznosítja, a művelt terület több mint egyharmada már 1995-ben haszonbérben volt hazánkban.

TANKA (2000 a) szerint 1999-ben a földhaszonbérlet aránya országos átlagban – valamennyi üzemtípus tekintetében – 57%-ot tett ki. Ennek összetevőit vizsgálva a jogi személyiségű gazdasági társaságok földbérleti aránya 51,2%, a nem jogi személyeké 76,7%, míg a szövetkezeteké 90,7%-ot ért el. Az első kettőnél a cégforma általi földhasználati jogcím minden valószínűség szerint kiegészül tagjainak a földmagántulajdonával. A 2002-es statisztikai adatok szerint a gazdasági társaságok területük 93,4%-át bérlik, míg a magángazdálkodók területének csupán 35%-a bérlemény. (ÁNGYÁN et al., 2004) Ezt a képet árnyalja, hogy a viszonylag nagy – 50 hektár feletti – gazdaságokban az összes használt földterületnek mintegy háromnegyed része bérelt és csupán egynegyede saját tulajdonú földterület. Az 50 hektár alatti gazdaságok tekintetében ez az arány közel fordított. (MAJOR – VARGA, 1998) Ezzel csengenek egybe a BURGERNÉ (2005) által közölt adatok is: az egyéni gazdaságok átlagosan 37,8%-os földbérleti aránya az 1 hektáros üzemek 19,4%-a, és az 50 hektár feletti 77,2%-a között szóródik.

Megállapítható, hogy az egyéni gazdaságok is mind nagyobb arányban szorulnak termőföld bérlésére. Ebben nagy szerepet játszik, hogy az átalakulás és a kárpótlás során a szövetkezetek jórészt földtulajdon nélkül maradtak, ezáltal számukra létkérdéssé vált a földbérlet. A földbérlet meghatározó volta érvényes az egyéb jogi és nem jogi személyiségű gazdasági társaságokra is, hiszen ez idő szerint földterületüket ők is csak bérlet útján tudják bővíteni.

A racionális földhasználatot tehát akadályozhatja a belföldi jogi személyek és jogi személyiség nélküli gazdasági társaságok **földtulajdon-szerzésének** jelenleg érvényben lévő tilalma. Célszerű lenne megfontolni, hogy a hazai gazdasági szervezetek területigénnyel járó beruházásainak elősegítéséhez megszerezhessek a termőföld tulajdonjogát. A föld tulajdonlása

megkönnyítheti a hitelek felvételét, ez pedig fejlettebb technológiát és magasabb feldolgozottságú, piacképes terméket jelenthet. A megszerezhető birtok méretét azonban indokolt lehet – természetesen szakmai szempontok alapján – korlátozni. Példaként említhető Spanyolország és Dánia, ahol a gazdasági társaságok földtulajdont szerezhettek, de ez a tulajdon a tagok, illetve részvényesek tulajdonában lévő föld mértékét nem haladhatja meg. (SZŰCS et al., 1997; SZŰCS et al., 2003 b) Problémaként merül fel, hogy a nemzetközi jogi normák (Európai Megállapodás, OECD-egyezmény, kétoldalú beruházás-védelmi egyezmények) elviekben a csatlakozásig sem engedték meg, hogy a jogalkotás különbséget tegyen a hazai, vagy az itt működő külföldi vállalkozások között. Magyarország EU-taggá válása óta – a nemzeti elbánás elvének és a diszkrimináció tilalmának megfelelően – erre a gyakorlatban sincs mód.

BURGERNÉ (2002) ebben a kérdésben a szakemberek többségével ellentétes és meglehetősen radikális véleményt képvisel. Álláspontja szerint a földforgalom élénkítése, a birtokkoncentráció előmozdítása és a tőkeszükséglet kielégítése érdekében „...*meg kellene szüntetni a forgalmi, tulajdoni és használati korlátozásokat, fel kellene oldani az elidegenítési tilalmat, a birtokhatárkorlátokat, a szövetkezetekre, társaságokra és külföldiekre vonatkozó földvédelmi tilalmakat...*”. A kérdés szerinte amúgy is inkább ideológiai, mint ökonómiai indíttatású. (BURGER, 2006) Javaslatja praktikusán teljes liberalizációt jelentene, ami nagy valószínűséggel – szakmai és politikai szinten egyaránt – komoly vitákat váltana ki.

VAJDA (1997) úgy véli, annak ellenére, hogy Magyarországon is egyre jelentősebbé válik a föld bérlet útján való hasznosítása, a **bérleti rendszer** keretei nincsenek kellőképpen kidolgozva. Ebből következően is sürgető a jogi-szervezési kérdések rendezése, többek között a bérleti viszonyok jobb törvényi szabályozásával, illetve a közép- és hosszú távú bérletek adókedvezményrel történő preferálásával. Ezek egy része már megvalósult: a legalább 5 évet elérő haszonbérleti szerződés esetén adómentes a bérleti jövedelem.

Alapvető szempontnak kell tekinteni mind a bérlő, mind a tulajdonos érdekeinek védelmét, a kétes szerződések szankcionálását, a termőföld állagának megóvását. Fontos, hogy a bérleti díjak betölthessék közgazdasági szerepüket, s a bérletek időtartama a bérlő és a tulajdonos számára egyaránt kedvező legyen. (GERGELY, 1998) ENESE (1993) jogos felvetése az, hogy a bérleti rendszer kiegyensúlyozott szabályozása egyben hozzájárulhat a kettős földpiac kialakulásának elkerüléséhez is.

TANKA (2000 a) szerint a gazdaságok kiszámítható működése szempontjából ajánlatos lenne – sok más EU-tagországhoz hasonlóan – törvényileg rögzített **minimális bérleti időtartamot** megállapítani. Felhívja a figyelmet arra, hogy gátat kell vetni a korlátlan földhaszonbérleti üzemméret kialakulásának, ellenőrizni és jogi úton szankcionálni szükséges a túlzott mértékű

földbérletet. Nem világos ugyanakkor, hogy mit ért „túlzott mértékű” alatt. Állami szabályozás, illetve konzisztens birtokpolitika mellett ugyanis a földbérlet elősegíti a birtokszerkezet javítását, az üzemméret ökonómiai szempontból célszerű növelését és az ésszerű földhasználatot. A Nemzeti Fejlesztési Tervben szintén megfogalmazódott a minimális bérleti idő törvénybe foglalásának gondolata, mivel a rövid bérleti periódus bizonytalanságot jelent a földhasználójának és – nem utolsósorban – behatárolja a földterületek racionális koncentrációját. (MoARD, 2003) Szakértők szerint e minimális bérleti időt 5 évben kellene meghatározni.

A földhaszonbérlet korszerűsítése fontos tényező lehet a spekulatív tőke földszerzése és az indokolatlan méretnövelés visszaszorításában. TANKA (2000 b) szerint ennek döntő eszköze az EU számos tagállamában alkalmazott ún. **üzemszabályozás**. E módszer az üzemméretet – mint birtokszerkezeti kategóriát – a termőföld igénybevétele szempontjából külön államigazgatási szabályozás alá vonja. A különféle gazdasági szabályozók (pl. üzemméret-függő degresszív agrártámogatás) és az adminisztratív előírások (természetes/jogi személynél helybenlakás, illetve székhely; minimális/maximális földlekkötés) együttes hatása révén elérhető, hogy a földhasználat jogcímétől függetlenül – földtulajdon és földbérlet esetében egyaránt – a mezőgazdasági üzem legyen a szabályozási egység. Lényeges, hogy az üzemben tartó – az üzemtípustól és az üzem cégformájától, valamint tulajdonosainak tőkeerejétől függetlenül – csak egyetlen mezőgazdasági üzemet működtethet. A hatékony üzemszabályozás alapfeltétele továbbá, hogy az rugalmasan számoljon a különböző üzemtípusok földszükségleteivel. (TANKA, 2004 b)

E modell nem zárja ki a termelés nagyüzemi keretekben történő szerveződését. Sőt, az üzem nagyság és az üzemszám rögzítésével adott esetben hatékony védelmet nyújthat a hazai nagyüzem részére a külföldi tőkeerővel szemben is.

A **racionális birtokstruktúra** kialakítása és megőrzése érdekében – a nemzetközi tapasztalatok alapján – nagyon fontos a visszarendeződési (földaprózódási) folyamat megakadályozása. Ezt elsősorban a birtokmegosztást akadályozó örökösödési törvény megalkotásával, valamint a földeladások megfelelő preferencia-rendszer szerinti szabályozásával lehet elérni (szomszéd elővásárlási joga, teljes birtok osztatlan értékesítésének ösztönzése stb.). Ezen intézkedések kezdeti lépéseire a Földtörvényben már vannak példák.

A racionális földhasználat másik nagy problémája a megfelelő táblaméret hiánya. A földtulajdonosok amúgy sem nagy területe több, esetenként tucatnyi különálló helyen, egymástól távol fekvő dűlőkben (nemritkán falvakban) helyezkedik el. Ezt megfelelően előkészített tagosítási eljárásokkal rendezni szükséges. Erre jelenthet megoldást az állam szerepvállalása a földpiac szabályozásában. (SZÚCS et al., 1997)

2.5.3. A FÖLDPIAC HELYZETE

Magyarországon közel fél évszázadon át nem működött a földpiac, ezért a valóságot tükröző – piaci – földárak sem alakulhattak ki. Ez a negatív közgazdasági hatások mellett (az erőforrások ésszerű összetételének akadályoztatása) üzemgazdasági problémákat is okozott a rendellenes területi elhelyezkedésű termelési szerkezet révén. Ezt a hátrányos helyzetet tetézte a kárpótlás és privatizáció lezajlásának ellentmondásos folyamata, hiszen az itt kialakult földárak mind a törvények, mind a licitálók által eltorzított, a föld érték- és járadéktermelő képességét nem kifejező arányokat tükröztek. (SZŰCS, 2000 b)

CSÁKI – LERMAN (1997) elemzésükben még arról írnak, hogy Magyarországon a földpiac csak részlegesen működik. Míg a földpiacra egyfajta kezdetleges állapot jellemző, addig ezzel párhuzamosan egy nagyon aktív és gyorsan fejlődő bérleti piac működik.

A rendszerváltást megelőző évtizedekben a földtulajdonnal kapcsolatos birtokpolitikai elvek szigorúan korlátozták a földmagántulajdon fejlődését, következésképpen nem alakulhatott ki a termőföldek tekintetében a polgári társadalmakra jellemző **földpiac és földár**. Ezt elvileg orvosolhatja a földtulajdon-szerzési korlátozások oldása. Hozzá kell tenni azonban, hogy a mai földvásárlások döntő része spekulatív földvásárlás és részben a földáron, részben a bérleti díjon keresztül forrást von ki az amúgy is tökehiányos mezőgazdaságból. A jelzálog-hitelintézettről¹⁶ szóló törvény fontos lépés lehetne a tökehiány enyhítésére, az ehhez fűződő remények azonban mindeddig nem teljesültek. (MÁHR – MAGYAR, 1998; VAJDA, 1997)

BANYÁR (2003) úgy vélte, az EU-csatlakozás a tulajdonszerzési szabályok esetleges változatlanóságától függetlenül hatással lesz a magyarországi földárakra. Mint kiderült, ez idáig csak részben volt igaza. Érvelése szerint az integráció egyfelől lényegesen csökkenti a befektetési szempontú országgockázatot és ezzel elindítja – el is indította – az árkiegyenlítődés folyamatát, másfelől közvetlen és pozitív hatással lesz a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségére, ezen keresztül pedig egyértelműen növeli majd a keresletet és az árakat.

Az EU-15-ök között a **földárakban** sokszoros eltérések vannak, de egy adott országon belül is többszörös különbség található az egyes országrészek között. Jelentős – bár korántsem ilyen nagy – országonkénti eltéréseket mutatnak a földbérleti díjak is. Mintegy 30-szoros a differencia a svédországi és luxemburgi földárak között, míg a földbérleti díjakban csupán 4,6-szeres különbséget találunk a legkisebb és legmagasabb között. Átlagosan mintegy 10-20-szoros földár-különbségek mellett is csak 2-3-szoros bérleti díj eltérés jellemző. (SZŰCS – CSENDES,

¹⁶ A saját tulajdonú termőföldre bejegyzett jelzálogon keresztül hosszú lejáratú hitellehetőség biztosítása.

2002) A földpiac másik jellemző vonása a földforgalom alacsony szintje. Éves szinten az adásvétel a földterület 0,5-2%-a között mozog.

A termőföldre ezekben az országokban is jellemző a – helyenként nem is olyan lassú – permanens értéknövekedés. Írországból például egy évtized alatt, 1991 és 2001 között az átlagosan 1,2 millió forintos hektáronkénti földár 3,5 millió forintra (!) növekedett. (The Department of Agriculture & Food, 2003) Olaszországban egy év alatt (2000/2001) 4,5%-kal lett magasabb az átlagos földár, több mint 3,5 millió forint. Az átlag azonban komoly különbségeket takar: észak-keleten a termőföld hektáronkénti ára elérheti a 6 és fél milliót, míg pl. Szicíliában alig 2 millió. 1992-2001 között az észak-keleti régióban 50%-ot meghaladó árnövekedés volt tapasztalható, ezzel szemben a déli területeken 10% alatti. A különbségek kialakulásában mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tényezők egyaránt közre játszanak. A földminőség és a terület alapú támogatások mellett a pozitív kereskedelmi trendek és az élénk helyi gazdaság is kedvezően befolyásolhatja a földpiac aktivitását. (INEA, 2003)

A **magyar földárak** mélyen alatta vannak az EU árszínvonalának. 2002 végén kb. egytizede (250-450 ezer, más források szerint 300-350 ezer Ft/ha) volt az uniós átlagnak, ami 2-5 millió Ft/ha között mozog, de az eltérés akár 20-25-szörös is lehetett. 2002 folyamán közel 50, 2003-ban pedig további 30%-kal nőttek a kínálati árak. GOMBÁS et al. (2004) megállapítják, hogy 2004 második felére már 475 ezer forint volt az átlagos termőföldár. 2004-ben azonban megtorpant az árak növekedése és a földforgalom is stagnált, amely áthúzódott 2005-re is. Szakértők korábban középtávra – 2008 végére – 800-1200 ezer forint közötti átlagárát prognosztizáltak, amely évi 20%-os növekedést feltételezne. Időközben bebizonyosodott, hogy ez az ütem bajosan tartható; csak tényleges keresletbővülés, illetve jogszabályváltozás mozdíthatná el az árakat a 2005-ös színtről. Nagymértékben befolyásolják a földárat hazánkban az AK-érték mellett a regionális elhelyezkedésből adódó különbségek is. Az egyes régiók között komoly, az átlagtól mérve 30-35%-os eltérések lehetnek. A Földbróker.hu adatai szerint például a Nyugat-Dunántúlon 2004 végén az átlagár meghaladta a 700 ezer forintot hektáronként.

Mint arra VARGA (1999) és szerzőtársai – nagyon helyesen – felhívják a figyelmet, a **bérlet díja** nem elsősorban és főként nem kizárólag a föld árából következik. Ezért sem meglepő, hogy a földbérleti díjak tekintetében Magyarországon nincs hatalmas eltérés az uniós értékekhez képest; mindössze 2-3-szoros. Ez többek között annak köszönhető, hogy a hazai bérleti díjak a földárak akár 10-15%-ára tehetők, ami rendkívül magas, a fejlett piacgazdaságokat meghaladó arány. (SZŰCS – CSENDES, 2002; SZIRMAI, 2004) BURGERNÉ (2002) is úgy véli, hogy a 90-es évek eleje óta a bérleti díjak nálunk jóval magasabbak voltak a földárakhoz viszonyítva, mint Nyugat-Európában. Ez a vételi keresletnél lényegesen nagyobb bérleti keresletre utal.

GOMBÁS et al. (2004) tanulmányukban viszont arról írnak, hogy 2003-ban a bérlet díja a föld értékének 0,3-6,8%-a között szóródott, az átlag pedig 2,5-3% (15-20000 Ft/ha, illetve 600-1000 Ft/AK) körül alakult. KAPRONCZAI (2005) és munkatársai vizsgálata szerint, a földbérleti díjak – emelkedő tendenciájuknak köszönhetően – már a föld árának 6%-ára tehetőek.

HAMZA – MISKÓ (2005) felmérése alapján az átlagos minőségű föld bérleti díja 500-700 Ft/AK/év, jó minőségű földek esetén a díj mértéke eléri az 1000-1200 Ft/AK/évet is, gyengébb minőségű földeknél pedig a 400-500 Ft/AK/év az általános. Az uniós csatlakozást követően a bérleti díjak megemelkedtek, aranykoronánként átlagosan 100-300 forinttal.

SZANYI (2003) szerint Magyarország számára az alacsony földár mellett az alacsony földbérleti díjak jelentenek versenyelőnyt. A nyugat-európai gazdaságok számára ugyanis a földbérleti díjak tetemes költségtöbbletet okoznak, melyek gyakran még a közvetlen kifizetések összegét is meghaladják. Csakhogy ez az „előnyünk” fogyóban van: az utóbbi években hazánkban megfigyelhető földár-emelkedés mellett a területalapú támogatások ígérete megindította a bérleti díjak növekedését. Erre a jelenségre GOMBÁS et al. (2004) is felhívják a figyelmet. Főként ezért lenne időszerű a hazai szabályozás, mégpedig célszerűen regionális alapon maximalizált bérleti díjak formájában. Az EU statisztikái szerint 2002-ben 45,5-48,5, míg 2003-ban már 53-56 euró/ha körüli átlagos bérleti díj a jellemző Magyarországon. Ez jelentős, egy év alatt 2000-2500 forint/hektáros áremelkedésnek felel meg. (Agriculture DG, 2006)

Magas bérleti díjak jellemzőek már a Nemzeti Földalap bérleti szerződéseire is. A Nemzeti Földalap által 2004-ben pályázat útján bérbe adott állami tulajdonú földterületek éves bérleti díja 1000 és 1600 forint között mozog aranykoronánként. A bérletek többségét 10 évre kötötték 1500 Ft/AK áron. Ez egy átlagosnak mondható, 20 AK-ás szántóterület esetén 30000 forint/ha/év bérleti díjat jelent. Ez az összeg kifejezetten magasnak nevezhető, egy jobb minőségű szántóterület esetében a hektáronkénti területalapú támogatások kétharmadát is kiteheti.

Az állam, a törvényalkotáson túlmenően, közvetlenül is befolyásolni tudja a földpiacot, aktív szerepet vállalva a korszerű birtokstruktúra kialakításában. Ennek egy fontos pillére a **Nemzeti Földalapkezelő Szervezet** (NFA), mely 2002. augusztus 1-jével kezdte meg működését¹⁷. Az NFA az állami beavatkozás, szabályozás és befolyásolás intézményeként arra törekszik, hogy a földdel kapcsolatos nemzeti érdekeket képviselje és érvényesítse.

A Nemzeti Földalap célja, hogy a termőföld újraelosztásával hatékony földkészlet-gazdálkodást valósítson meg, valamint intézményrendszerén keresztül az állami földbirtok-politika törekvéseit mind társadalmi, mind gazdasági vonatkozásban eredményesen szolgálja. (DORGAI, 2004 b) A

¹⁷ 2001. évi CXVI. törvény a Nemzeti Földalapról.

szervezet eddigi tevékenysége azonban azt mutatja, hogy – sajnálatos módon – nem tudja hatékonyan betölteni funkcióját. KAPRONCZAI (2005) és munkatársai megítélése szerint a Földalap eredményes működésének elengedhetetlen feltétele egyrészt a földpiac élénkítése, másrészt a földtagosítási program kidolgozása és megvalósítása. TANKA (2004 b) úgy véli, hogy az NFA kulcsszerepet játszhat az üzemszabályozás rendszerének működtetésében is.

Az NFA rendeltetésszerű vagyonkezelése és hasznosítása a földbirtok-politikai irányelvek szerint történik. (5. melléklet) A földbirtok-politika irányelveit országgyűlési határozat¹⁸ állapítja meg és érvényre juttatásukról, valamint a szükséges feltételek megteremtéséről a mindenkori kormánynak kell gondoskodnia. A Nemzeti Földalap, szándéka szerint az alábbi szempontok figyelembevételével valósítja meg a földbirtok-politikai irányelvekben foglaltakat:

- Az NFA vagyonkezelésében lévő földek eladása, vagy – adott esetben támogatással történő – hasznobérbe adása;
- Az NFA földvagyonának kialakításánál a vásárlás szempontjainak meghatározása (pl. rangsor kialakítása, életjáradékért cserébe történő vásárlás stb.);
- A földeladások során érvényesítendő szempontok rangsorolása (pl. tagosítás, kisméretű birtokok növelése, birtokkoncentráció, kezdő agrárvallalkozók, állattartó telepek stb. földhöz juttatása).

A Nemzeti Földalapkezelő Szervezet 2003-tól szerepet vállal a földjelzálog-hitelezésben is. Számos bankkal – köztük a Földhitel- és Jelzálogbankkal (FHB) és az OTP Bankkal – kötött megállapodás értelmében az NFA a hitelintézetek termőföld fedezetű jelzáloghiteleire garanciát vállal. Az NFA kulcsszereplővé válásával megváltozott a földjelzálog-hitelezés elsődleges célja is: az agrárágazat finanszírozási problémáinak megoldása helyett a birtokszerkezet ésszerű átalakítása, valamint a földforgalom élénkítése kerültek előtérbe. (VINOGRADOV, 2004)

A Nemzeti Földalap aktív földpiaci beavatkozása meggyorsíthatja a versenyképes mezőgazdasági vállalkozások térnyerését, és meghatározó szerepe lehet egy egészségesebb birtokstruktúra kialakításában, nem utolsósorban különleges privilégiumánál fogva: a Földalap által kötött hasznobérleti szerződés maximális időtartama 50 év lehet.

A magyarországi földpiaci helyzet volt az egyik döntő szempont a csatlakozási tárgyalások során, ami miatt Magyarország átmeneti mentességet (derogációt) igényelt és kapott az Európai Uniótól. A megszerzett – külföldiek földtulajdon-szerzésének tiltására vonatkozó – 7 (indokolt esetben plusz 3) éves derogáció időt adhat a magyar földáraknak az EU-s átlaghoz történő fölzárkózásra, a gazdaságok számára pedig remélhetőleg lehetőséget nyújt a racionális, versenyképes üzemméret elérésére.

¹⁸ 48/2002. OGY határozata a földbirtok-politikai irányelvekről.

2.6. A MAGYAR GAZDASÁGOK ÜZEMMÉRETE ÉS BESOROLÁSUK

Mint az Európai Bizottság országjelentése is megállapítja, Magyarországon a privatizációs folyamat nem vezetett a gazdaságok **üzemszerkezetének** drasztikus felbomlásához. A nagyüzemi gazdaságok továbbra is a magyar mezőgazdaság gerincét alkotják. A nagyüzemhez kapcsolódó tradicionális kisbirtokos termelés mellett egyidejűleg megjelent egy új, független, közepméretű, piacra termelő mezőgazdaság is. (JACQUIN et al., 1998)

DORGAI (2004 a) és munkatársai azt állítják, hogy az egyéni gazdaságok üzem szerkezetét a nagy számú és elaprózott gazdaságok uralják. Felhívják arra is a figyelmet, hogy a gazdaságok átlagos mérete a fokozatos koncentráció miatt közeledett ugyan az Unió átlagához, azonban döntő hányaduk csupán önellátásra, illetve szerény mértékű jövedelem-kiegészítésre képes és csak töredékük tekinthető valóban tőkeerős, élet-, és versenyképes gazdaságnak. Ez önmagában igaz is, viszont amennyiben az 1 hektár alatt gazdálkodókat nem tekintjük (árutermelő) gazdaságoknak, akkor már koránt sem olyan sötét a kép.

Annak ellenére, hogy nem beszélhetünk életképtelen kisüzemek nyomasztó túlsúlyáról a mezőgazdaságban, el kell ismerni, hogy Magyarországon az üzemi struktúra „kétpólusú”: egyfelől nagyon nagyszámú, de számarányához mérten viszonylag csekély gazdasági súllyal rendelkező törpegazdaság található, míg másfelől egy számszerűen kevés, de a termelési potenciált tekintve tekintélyes szerepet játszó nagyméretű társas vállalkozás a mérvadó. A két csoport között az alternatíva szerepét betöltő, rentábilis méretű egyéni (családi) gazdaságok száma sajnálatos módon csekély, bár növekvő tendenciájú. CSÁKI – LERMAN (1997) szerint a szövetkezetek további szerkezetváltásának, a koncentráció földtulajdon-viszonyoknak és az üzemméret-növekedések eredményeként a közepes- és nagyméretű családi gazdaságok termelésben betöltött szerepe és földhasználata a jövőben gyarapodni fog.

A közepes és nagyméretű gazdaságoknak van a legnagyobb esélye a fejlődésre azért is, mivel az EU támogatáspolitikája még mindig elsősorban a nagyobb méretű gazdaságoknak kedvez, az ő erősödésüket segíti.

HENSCH (1901) szerint a **mezőgazdasági vállalat mérete** alapvetően a földbirtoktól függ, illetve a földbirtok révén elérhető jövedelemtől. Czetler Jenő kutatásaira¹⁹ alapozva SZŰCS et al. (2003 b) felhívják a figyelmet arra, hogy a kisüzemek léte önmagában nem tekinthető hátrányosnak, hiszen egy egészséges szerkezetű mezőgazdaságban a különböző üzem típusok vegyesen fordulnak elő. Egyaránt káros lenne, ha egy ország mezőgazdasága csak kisüzemekből, vagy csak nagyüzemekből állna. A kis- és nagyüzemek egymást kiegészítik, közöttük egyfajta

¹⁹ Czetler J. (1941): Agrárpolitika. Budapest, Stephaneum

munkamegosztás tapasztalható: vannak speciálisan kisüzemi termelési ágak és vannak olyanok is, amelyek tipikusan a nagyüzemekbe valók. A különböző üzemformák szabad versenye biztosíthatja egy adott ország legmegfelelőbb birtokrendszerének kialakulását és annak fennmaradását.

Az üzemi típusok és üzemméret kapcsán szólni kell az **optimális** üzemnagyságról, jelen esetben praktikusán a földterületen alapuló méretről. A szakemberek véleménye megegyezik abban, hogy rendkívül nehéz kérdésről van szó, hiszen nem lehet abszolút értékű optimumot meghatározni, különösen a földterület tekintetében. Az optimum ugyanis szüntelenül változik, továbbá az üzemnagyság alkalmazkodásának a gyakorlatban komoly akadályai vannak (munkaerő, tőke, föld stb.). FARKASNÉ (1999) ezt úgy írja le, hogy „...a méretoptimum történelmileg változik, összefügg az alkalmazott technikával, termelési struktúrával.”. A gyakorlatban ezért a **minimális méret** kap kiemelt szerepet, az agrárpolitika és azon belül a birtokpolitika feladata meghatározni a minimális üzemnagyság kritériumait. JUHÁSZ (2003) felhívja a figyelmet arra is, hogy más tekinthető optimális méretnek a gazdasági és műszaki hatékonyság, illetve a mezőgazdaság eltartó-képessége szempontjából.

Egyes szakemberek vállalkoznak ugyan az „optimum” meghatározására, de csak közelítő értékkel, esetleg a felső határ megadásával. Példaként említhető OROS (2003), aki az egyéni gazdaságok felső optimumát hozzávetőlegesen 100 hektárban, a gazdasági szervezetekét pedig körülbelül 1000 hektárban határozta meg. Az egyénieket érintő állítás, nevezetesen a 100 hektáros felső határ elégséges volta ökonómiai szempontból nehezen védhető.

2.6.1. GAZDASÁGSZERKEZET A MEZŐGAZDASÁGBAN

Az **Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ 2000)** adataiból kiindulva 2000-ben a mezőgazdaságban 8400 gazdasági szervezet (szövetkezet, rt., kft., bt., erdőbirtokosság) működött. Ezek művelték az ország termőterületének 55%-át és tartották az állatállomány 53%-át. A többi terület és állatállomány az egyéni gazdaságoknak (egyéni vállalkozók, őstermelők, mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartások²⁰) mondott magángazdálkodók használatában található. Szántóterületet közel 600 ezer egyéni, valamint 4,2 ezer gazdasági társaság és szövetkezet használt. Az országon belül azonban meglehetősen nagy különbségek mutatkoztak régióként is, főként a kárpótlás eltérő alakulásának következtében.

KOVÁCS (2001 a) a census adatai alapján az átlagos magyarországi gazdaság területét 6,5 hektárban állapította meg. Természetesen ez az adat önmagában nem értékelhető, hiszen két, alapvetően eltérő érték átlagából áll: egyfelől a 960 ezer egyéni „gazdaság” 2,7 hektáros, másfelől pedig a 8400 gazdasági szervezet 663 hektárosan használt földterületéből.

²⁰ A családi gazdaság, mint önálló jogi forma ekkor még nem létezett.

Az egyéni „gazdaságok” átlagát pedig még tovább árnyalja, hogy:

- 72%-uk **egy hektár alatti** területen gazdálkodik, és ezek művelik az egyénileg művelt területek 7%-át, azaz az ország összes művelt területének legfeljebb 4%-át. Számuk egyébként a 90-es években nagy mértékben, 235 ezerrel csökkent.
- Az egyéni gazdaságok további 18%-ának, azaz 178 ezer gazdának **1-5 hektár** termőföldje van, ők az egyénileg művelt termőterületek 16%-án (az ország összes termőterületének 12%-án) gazdálkodnak. Erre a csoportra jellemző a legjobban, hogy a gazdaságok száma és az általuk használt földterület aránya közel azonos.
- A **több mint 5 hektárt** használókra viszont már az jellemző, hogy kevesen vannak, ugyanakkor sok földdel rendelkeznek. 92 ezer gazdaság, tehát az egyéni gazdaságok közel 10%-a 5 hektárnál nagyobb területen gazdálkodik, ők művelik az egyéni gazdaságok által használt termőterület 77 százalékát. A rendszerváltás után lényegében csak ennek a rétegnek nőtt a száma.

Ezek mellett 2000-ben még mintegy 835 ezer háztartás foglalkozott mezőgazdasági termeléssel, de kis mérete miatt kimaradt a statisztikai megfigyelés köréből. A magyar háztartások fele kötődik tehát a mezőgazdasághoz, ami 10%-kal kisebb arány, mint a rendszerváltáskor volt. A csökkenés az agrártársadalom struktúrájának lassú átalakulására utal. (KOVÁCS, 2001 b)

A valós viszonyokat jobban tükrözi, amennyiben csak a **ténylegesen földterületet használó** gazdaságokat vizsgáljuk. Ez alapján a 2000. évben 5400 gazdasági szervezettel és 955 ezer egyéni gazdasággal számolhatunk. Így az összesített átlag 6,7 hektárra módosul, mely a 2,7-es egyéni és a 695 hektáros gazdasági szervezetek átlagából tevődik össze.

Szintén a census adataiból kiindulva OROS (2003) számításai szerint azonban 8,3 hektáros volt az együttes átlag. (Ez az érték azért is örvendetes lenne, mivel az EU-15-ök tekintetében ennél Olaszországban és Görögországban is kisebb az átlagmérték.)

DORGAI (2004 a) szerint viszont a 8 hektár fölötti átlagértéket (8,2 ha) a magyar gazdaságok 2003-ra érték el. Az általuk hivatkozott **Gazdaságszerkezeti Összeírás (GSZÖ 2003)** ugyan bizonyos módszertani különbségeket mutat az ÁMÖ 2000-hez képest, mégis alkalmas az eltelt három év változásainak bemutatására. A földtulajdon továbbra is elaprózott voltát a földhasználat további koncentrációja enyhítette, bár az alapvetően bipoláris struktúra nem módosult. Kalkulációjuk szerint a földterülettel rendelkező egyéni gazdaságok átlagos mérete 3,3 hektárra (0,5 hektárral) nőtt, a gazdasági szervezeteké pedig 503 hektárra csökkent. A kiinduló adatokat vizsgálva megállapítható, hogy a szerzők a termőterületet használókat vették figyelembe a számításaiknál. Amennyiben itt is a **ténylegesen földterületet használókat** tekintjük alapnak, a nevezett értékek 3,2 és 536 hektárra módosulnak, az összesített átlag pedig 8,1 hektár

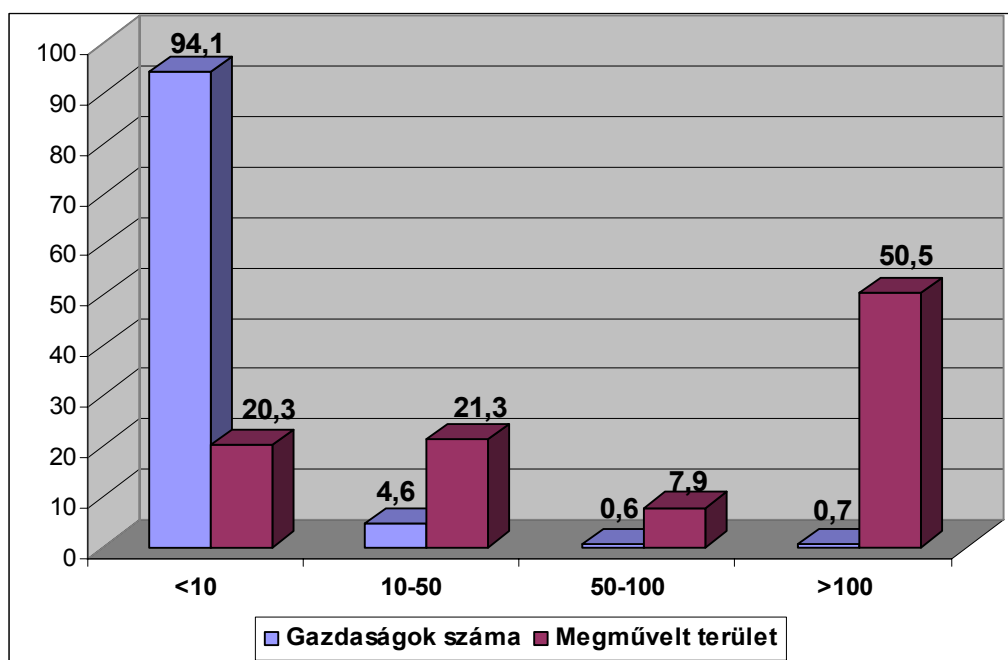
lesz. Figyelemre méltó, hogy míg a gazdasági szervezetek által használt összes földterület alig változott, létszámukban nagyarányú – 12,4%-os – növekedés volt tapasztalható 2000-hez képest: számuk 7036 darabra nőtt és ez eredményezte átlagterületük csökkenését.

Az egyéniek körében a változás a területi méret tekintetében koncentrációt jelez ugyan, de még az így kialakult átlagos birtokméret is messze elmarad az életképesség kritériumától. A GSZÖ 2003 adatai alapján a magángazdaságok száma már csak alig több mint 760 ezerre tehető, három év alatt tehát a megfigyelt egyéni gazdaságok közel 21%-a (200 ezer darab) szüntette be működését. Összes földterület-csökkenésük (7%) azonban jóval elmaradt számuk fogyatkozásától. Ez koncentrációt jelent, amely főként a nagyméretű egyéni gazdaságokat érintette: 50 hektár alatt csökkent a számuk, míg e fölött mind számuk mind területi részesedésük nagymértékben növekedett. (KSH, 2004 a)

Ez a tendencia folytatódott – lassabb ütemben ugyan – az utóbbi években is. A **GSZÖ 2005** előzetes adatai alapján 2003 óta a gazdasági szervezetek száma stagnált, míg az egyéni gazdaságoké 8%-kal, 707 ezerre csökkent. A birtokstruktúra főbb jellemzői alig változtak: a gazdasági szervezetek 87%-a 1 hektárnál nagyobb területen művelte termőterületük 99%-át, miközben az egyéniek 73%-a továbbra is 1 hektárnál kisebb területen – az általuk használt termőterület 5%-án – gazdálkodott. Összességében a földhasználat koncentrációja 2003-2005 között lelassult: kevesebb gazdaság, átlagosan valamivel nagyobb területet művelt, miközben az 50 hektárnál nagyobb területet használó egyéni gazdaságok száma mérsékelten növekedett. Komoly probléma tehát, hogy növekvő szerepük dacára a földhasználatban továbbra is csekély arányt képviselnek a közepes méretű, de már biztos megélhetést nyújtó üzemek. (KSH, 2006)

Az Európai Unió is foglalkozott 2002-ben közzétett ország-jelentésében a gazdaságméret és a földhasználat kapcsolatával. Tárgyalta azt az ismert helyzetet, hogy a kisüzemek nagy része – főként adózási okokból kifolyólag – több gazdaságként regisztrálja magát, holott egy egységként működik, túlnyomórészt családi keretek között.

A tanulmány az üzemi struktúra fejlődésének jeleként értékeli azt a tényt, hogy az összes üzemszám csökkent 1991 és 2000 között. Ezen belül is különösen az egyéni gazdaságok száma apadt: 2000-re 30%-al kevesebben működtek, ami évi 3%-os csökkenésnek felel meg. Az egy hektár alatti üzemek száma körülbelül a felére esett vissza, míg az egy és tíz hektár közöttiek száma emelkedett. A legnagyobb mértékű növekedést mégis a 10 és 100 hektár közötti, ténylegesen árutermelő gazdaságoknál tapasztalható: 1 ezerről 49 ezerre gyarapodott a számuk. Az elemzés a nagyobb méretű gazdaságok közül főként a 100 hektár felettieket tartja a mérethatékonyság követelményeinek megfelelőnek. Ezen gazdaságok a művelt területek több mint 50%-át használták 2000-ben. (2. ábra) (FUCHS, 2002)

2. ábra: A gazdaságok száma és a művelt terület megoszlása méretkategóriánként Magyarországon (%), 2000

Forrás: Network of Independence Agricultural Experts in the CEE Candidate Countries (2001): Farm Structure in the CEE Candidate Countries – SYNTHESIS REPORT

2.6.2. GAZDASÁGTIPOLÓGIA

A KSH-FVM közötti munkamegosztásnak megfelelően a **gazdaságtipológia** rendszerének kidolgozását és a gazdaságok besorolását a KSH készítette el a 2000. évi ÁMÖ adatainak felhasználásával. Az EU-módszertannak megfelelő SFH értékeket az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI)²¹, mint a tesztüzemi hálózat kezelője számítja a Tesztüzemi Információs Hálózaton alapuló eredményekre építve. (BENOITS – KERTÉSZ, 2002) Ahogyan arra DORGAI (2003) is rámutat, a tesztüzemek számuk és területi elhelyezkedésük alapján a magyar mezőgazdaság termelési- és üzemstruktúráját reprezentálják.

Az ÁMÖ 2000 és a GSZÖ 2003 során felmért gazdaságokat az EU által az FADN-rendszer keretében használt méretkategóriák egy – a magyar viszonyokat jobban tükröző – változatába sorolva a 7. táblázatban látható eredményt kapjuk. A táblázat adatait vizsgálva a legfontosabb megállapítás az lehet, hogy 2000-ben a mezőgazdasági üzemek mindössze 10,8%-a állította elő az összes SFH 79,4%-át. 2003-ra ez az érték 12,1, illetve 83,5%-ra módosult. 3 év elteltével arányaiban több üzem tartozik a 2 EUME fölötti gazdaságok közé, és ezzel párhuzamosan SFH-előállításból való részesedésük is megnőtt. A 2 EUME alatti méretkategóriába tartozik következésképpen a gazdaságok közel 90%-a, amelyek az összes SFH alig 20%-át produkálják. Ezen gazdaságokra egyenként eső SFH-érték azonban kevesebb, mint évi 600 ezer Ft. A nettó

²¹ Korábbi nevén: Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet (AKII)

jövedelemrész pedig nagy valószínűséggel még a 300 ezer forintot sem éri el, ami még egy ember megélhetésére sem elegendő, nem is beszélve egy egész családról. (KOVÁCS, 2001)

7. táblázat: Magyar gazdaságok besorolása a tesztüzemi rendszer alapján, 2000-2003

MÉRETKAT. (EUME)	ÜZEMSZÁM (DB)		MEGOSZLÁS (%)		SFH-ELŐÁLLÍTÁS ARÁNYA (%)	
	2000	2003	2000	2003	2000	2003
< 1	762 659	606 782	79,7	79,0	13,7	11,0
1-2	90 599	68 499	9,5	8,9	6,9	5,5
2-4	53 571	43 479	5,6	5,7	8,1	6,9
4-8	28 154	24 592	2,9	3,2	8,4	7,8
8-16	12 677	12 664	1,3	1,7	7,6	8,0
16-40	5 756	7 186	0,6	0,9	7,5	9,9
40-100	1 918	2 819	0,2	0,4	6,4	9,4
100 <	1 802	1 775	0,2	0,2	41,4	41,5
Összesen	957 136	767 796	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH (2004 b) adatai alapján saját szerkesztés

Az AKI így arra a következtetésre jutott, hogy a tesztüzemek vonatkozásában az tűnik célravezetőnek, ha a **megfigyelési szint alsó határát** a II. méretkategória alsó határához (2 EUME) igazítják. A lefedettség szempontjából egyébként ez sem nyújt kielégítő megoldást, hiszen a szükséges 90%-os érték helyett csak az összes SFH 77%-át produkáló üzemkör kerül a megfigyelési körbe, mintegy 91 ezer gazdaság. Mégis ez az egyetlen racionális megoldás, hiszen ezt az értéket csökkentve már túl sok, távlatilag életképtelen gazdaság kerülne megfigyelésre, illetve ha magasabbra emelnénk ezt a küszöböt, nagy lenne a megfigyelt körből kimaradó gazdaságok SFH-részesedése. A jövőre nézve az a valószínű, hogy a birtokkoncentráció és a kialakuló versenyképes üzemi struktúra következtében a fenti ellentmondás tompulni fog, majd megszűnik. (KOVÁCS, 2001)

A tesztüzemi rendszer megfigyelési körén kívül eső, I. méretkategóriába tartozó gazdaságok igen nagy számaránya azzal is magyarázható, hogy a KSH az ÁMÖ 2000 során nagyon alacsony küszöbértéket alkalmazott a gazdaságméret meghatározására. Ahogyan azt HAMZA – TÓTH (2006) is megállapítják, a tagoltabb, elaprózottabb birtokszerkezetű országokban – így hazánkban is – a lefedettségi követelmények miatt igen nagyszámú termelőegység minősül statisztikai (adatszolgáltatási) értelemben gazdaságnak²², annak ellenére, hogy többségük inkább csak háztartásnak mondható. A valódi árutermelő gazdaságok vizsgálatához elengedhetetlenül szükséges tehát a KSH statisztikai megfigyelési módszertanának felülvizsgálata és az Unió gyakorlatához igazítása. Magyarországon is célszerű bevezetni az 1 hektáros alsó megfigyelési méretküszöböt (az európai értelemben vett gazdaságküszöböt) a földterület tekintetében. Ezzel

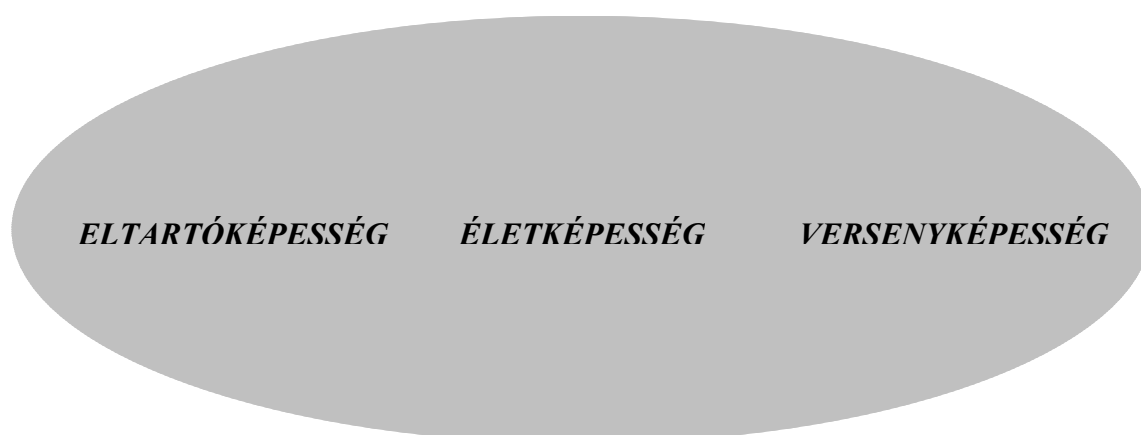
²² Az a gazdaság (háztartás), amelynek legalább 1500 m² termőterülete, 500 m²-t elérő ültetvénye, vagy egy állategységnyi állattállománya van.

elkerülhető lesz a „gazdaság” megnevezés téves használata hazai szinten, és az EU nyugati felében sem beszélnek többé a közel 1 millió mezőgazdasági kisüzem országáról.

2.6.3. A GAZDASÁGOK ÉLETKÉPESSÉGE

A megfigyelési küszöbérték definiálása mellett nagyon fontos megfogalmazni a **gazdaságilag életképes üzem** kritériumait is. Bizonyos Európai Uniók támogatáspolitikai intézkedések ugyanis – főleg a vidékfejlesztés terén – a támogatásokhoz való hozzáférés feltételeként szabják meg a gazdasági életképességet. Mint az már említésre került, DORGAI (2003) úgy határozta meg a fogalmat, hogy hol van az a kritikus pont, az a méretküszöb, amely fölött egy gazdaság képes betagozódni az árutermelés rendszerébe, vagyis képes a fejlődésre, ezzel a versenyben való helytállásra.

Sok szakember az életképesség és versenyképesség fogalmát egymás szinonimájaként használja. SZÚCS et al. (2003) szerint azonban az életképesség nem esik egybe a versenyképességgel, bár a konkrét különbségekre nem világítanak rá. A gazdaság versenyképességének kritériumaként olyan termelési és piaci képességet jelölnek meg, „...*hogyan az üzem tartósan biztosítani tudja fennmaradását és a jövőbeni követelményekhez történő alkalmazkodását is.*” Megállapítják, hogy a versenyképesség szorosan kötődik az üzemi tevékenység méretéhez. A gazdasági haladás következtében a versenyképesség megtartása, illetve javítása az üzemméret növekedésével jár. POTORI (2004) és munkatársai úgyszintén az életképességnél szűkebb kategóriaként definiálják a versenyképességet, ugyanakkor náluk megjelenik az életképességnél tágabb „eltartóképeség”, mint az életképtelen és életképes vállalkozás közötti (átmeneti) kategória. (3. ábra)

3. ábra

Forrás: POTORI (2004)

Véleményem szerint az életképesség és a versenyképesség nagymértékben rokon fogalmak. A köztük lévő különbség abban ragadható meg, hogy az életképesség legalább az újratermeléshez szükséges gazdaságméretet jelenti, a versenyképesség viszont ezen túlmutató kategória: a piaci viszonyok közötti helytállást, a növekedés és fejlődés képességét magában hordozó működési struktúrát és méretet jelent.

DORGAI (2003) tanulmányában Magyarország számára a rentábilis üzemméret meghatározása tekintetében is – az EU gyakorlatát figyelembe véve – a **standard fedezeti hozzájáruláson alapuló** eljárást ajánlja. Ez utal a jövedelemtermelő képességre, valamint konkrét, tárgyilagos számításokon nyugszik. Tehát egyszerű és objektívnek tekinthető. A mérlegelés tárgyát az képezi, hogy mennyi az a minimális SFH-érték, amelyhez a gazdasági életképesség köthető.

Az AKI 2000/2001-es tesztüzemi vizsgálatait alapján az **egyéni gazdaságoknál** a gazdasági életképesség mértékét 2-3 millió forint SFH-ban (7-10 EUME) határozta meg. Ezek olyan gazdaságok, amelyek évi standard fedezeti hozzájárulása 2 millió forintot meghalad, tehát az általuk előállított jövedelem egy fő minimálbőven történő eltartásához elegendő. Ennek a feltételnek az egyéni gazdaságok közül mintegy 20 ezer felelne meg: az általuk művelt mezőgazdasági terület 1,1 millió hektár és átlagos területük 54 hektár. Ide az olyan gazdaság tartozna, amely pl. 41,1 hektáron búzát, vagy 8,8 hektár területen borszőlőt termel, illetve 1760 tojótyúkot tart. Amennyiben a gazdasági életképesség küszöbértékét lejjebb szállítanánk 3-4 EUME (kb. 1 millió Ft SFH/év) szintre, akkor a támogatható egyéni gazdaságok száma 58 ezer, összes mezőgazdasági területük 1,8 millió hektár, átlagterületük 34 hektár lenne. Ide tartozna az olyan gazdaság, amely 20,6 hektáron búzát, vagy 4,4 hektáron borszőlőt termel, illetve 880 tojótyúkot tart. Ezen gazdaságok életképességét, a versenyben való helytállásukat nehéz lenne indokolni, kivéve ha – mivel az EU-előírások lehetőséget adnak rá – a követelményeket úgy fogalmazzuk meg, hogy a gazdaságilag életképes üzem kritériumát a fejlesztés eredményeként is teljesíteni lehessen. Ebben az esetben a támogatható egyéni gazdaságok száma még mindig nem érné el az 50 ezret. A **társas vállalkozásokra** az egyéniekhez viszonyítva jóval nagyobb méret jellemző, a standard fedezeti hozzájárulásuk is jellemzően magasabb. Amennyiben körükben is az egyéni gazdaságokra megfogalmazott szigorúbb kritériumot alkalmazzuk a gazdasági életképesség tekintetében, úgy 86%-uk felel meg a követelményeknek. Ezek egyébként a társas vállalkozások által művelt mezőgazdasági terület 99,2%-át hasznosítják.

Időközben az **Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP)** keretében benyújtandó pályázatokhoz az FVM – a tesztüzemi tapasztalatokat alapul véve – a gazdasági életképesség kritériumaként az 5 EUME határértéket állapította meg. Így a döntés alapját jelentő, 2002-es

tesztüzemi adatok – mint autentikus bázisadatok – szerint a rendszer bázisát képező egyéni gazdaságok 32%-a (kb. 28 ezer) és a társas vállalkozások 90%-a (4 ezer) tartozik a potenciális pályázók közé. A potenciális pályázók kezelésében áll a gazdaságok mezőgazdasági területeinek 81,2 százaléka. (FVM, 2006)

Bármely feltételt alkalmazzuk azonban a gazdasági életképesség meghatározásának kritériumaként, az egyben azt is jelenti, hogy az egyéni gazdaságok döntő hányada nem jut fejlesztési támogatásokhoz. Hozzá kell tenni viszont, hogy van számukra más út is a modernizációs támogatásokon kívül: ezek jogosultak lehetnek egyéb közvetlen támogatások, egyes vidékfejlesztési támogatások, kísérő intézkedések stb. igénybevételére. (DORGAI, 2003)

Amennyiben az életképesség tekintetében **területalapú megközelítést** alkalmazunk, nehezebb dolgunk van. Egyes szakemberek véleménye szerint már a 10 hektár feletti gazdaságok is elérhetik a „növekedési küszöböt” és versenyképes üzemekké válhatnak. A többség azonban a 20 hektárt meghaladó gazdaságokat tekinti esélyesnek a rentábilis működésre. OROS (2003) úgy véli, hogy „...*az intenzív, nagy hatékonyságú legalább 20 hektáros (később az 50 hektárt felülmúló) gazdaságok versenyképessége látszik biztosítottnak...*”. Ennél kisebb földmértetek mellett jövedelmező gazdálkodást csak szakosodott termelés szerkezet mellett (pl. kertészet, speciális termékek) tart elképzelhetőnek.

ALVINCZ – VARGA (2000) a családi gazdaságok kapcsán jegyzi meg, hogy a csak növénytermelő gazdaságok 50 hektáros nagyságtól (inkább e fölött) tekinthetők életképeseknek, a vegyes gazdálkodásúak körében pedig a kisebb mérethatár is perspektivikus lehet. TAKÁCS (2005) ezt úgy írja le, hogy a differenciálódás erősödésével „...*a piaci viszonyok a gazdaságilag erősebb – az 50 hektár feletti – gazdaságoknak kedveznek.*”. A Nemzeti Fejlesztési Terv az egyéni gazdaságok tekintetében szintén az 50 hektár feletti üzemeket tartja gazdaságilag életképesnek és jó fejlődési potenciállal bírónak. (MoARD, 2003)

VARGA (1999) és szerzőtársai felhívják a figyelmet arra, hogy az Európai Unióban mindenütt – Portugália kivételével – a 20 hektár fölötti gazdaságok által művelt terület aránya növekszik, tehát ezt a méretet tekinthetjük „vívásztónak”. DORGAI (2003) viszont – mint azt az előzőekben láttuk – a 20 hektáros értéket Magyarország vonatkozásában csak bizonyos feltételekkel fogadja el.

A magyar tesztüzemi rendszer tapasztalatai is azt mutatják, hogy növénytermelés esetében a 20 hektárt meghaladó méretet lehet a jövedelemtermelő képesség alapján az élet- és versenyképes gazdaságok körébe sorolni. Az FADN-rendszerben résztvevő egyéni gazdaságok 20 hektárnál nagyobb átlagos mérete azt támasztja alá, hogy az ezt felülmúló területű üzemek tekinthetők a jövőben is piaci alapon működő, árutermelésre alkalmas gazdaságoknak.

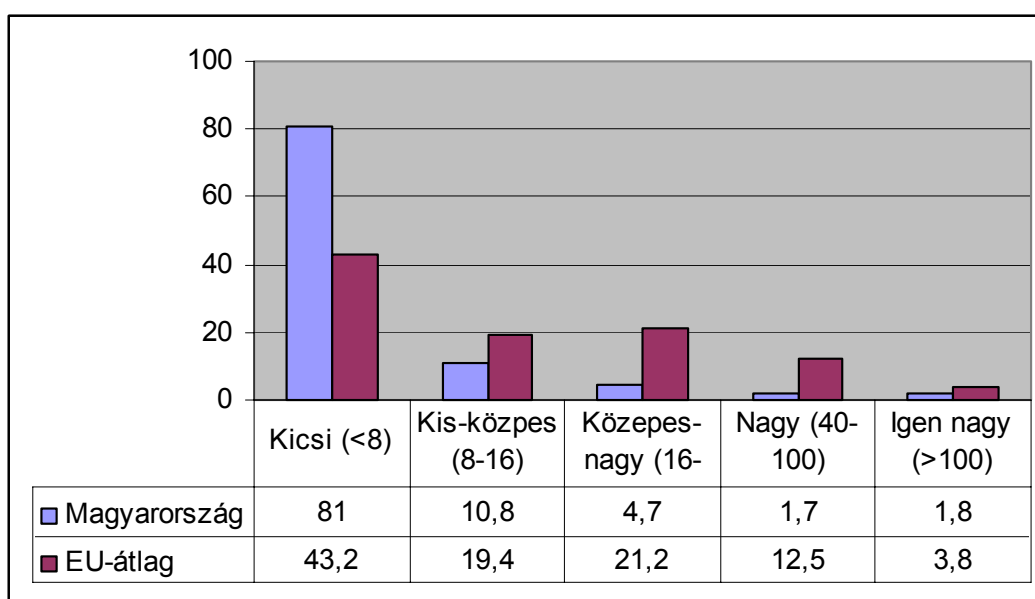
2.6.4. TESZTÜZEMI EREDMÉNYEK

Hazánkban 2001-re épült ki minden megyére kiterjedően a **tesztüzemi rendszer**, és összesen mintegy 1900 mezőgazdasági vállalkozásról nyert adatokat, amelyek együttesen több mint 90 ezer mezőgazdasági üzemet reprezentáltak. Előrelépést jelentett, hogy az ÁMÖ 2000 adatainak köszönhetően az AKI által közölt eredmények 2001-ben egyszerű matematikai átlagok helyett súlyozott átlagok formájában jelentek meg. A súlyozás azzal járt, hogy – a csoportonként eltérő kiválasztási arányok következtében – az alsó ökonómiai méretkategória üzemének jellemző értékei erősebben befolyásolják a súlyozott átlagot, mint a nagyobb méretkategóriájú gazdaságok jellemzői, s ezért pl. az eddiginél lényegesen kisebb átlagos üzemi földterület adódik. (AKII, 2002)

A megfigyelt magyar üzemkör mezőgazdasági területe fajlagosan 45,4 hektár volt 2001-ben. Ez a birtokméret ugyan jóval nagyobb, mint a 32 hektár körüli EU-átlag, viszont az ökonómiai üzemméret minden üzemtípusra csak 13,7 EUME, ami alig több mint fele a 26 EUME-s uniós értéknek. A különbséget kiválóan érzékelteti az üzemi jövedelem mutatója: a realitásokat legjobban tükröző üzemi bruttó jövedelem egy hektárra jutó értéke több mint háromszoros eltérést mutat az EU javára (201,8 euró/ha és 646,6 euró/ha). (KOVÁCS – UDOVECZ, 2003)

Az átlagméret gyakorlatilag nem változott 2003-ra sem: a tesztüzemi rendszerben vizsgált 92500 gazdaság átlagosan 45,2 hektáron működött. (Agriculture DG, 2006)

A 4. és 5. ábra a gazdaságszám és az SFH-előállítás megoszlását mutatják Magyarország és az EU-15-ök vonatkozásában a már tárgyalt ötszintű (EUME-alapú) méretkategória szerint.

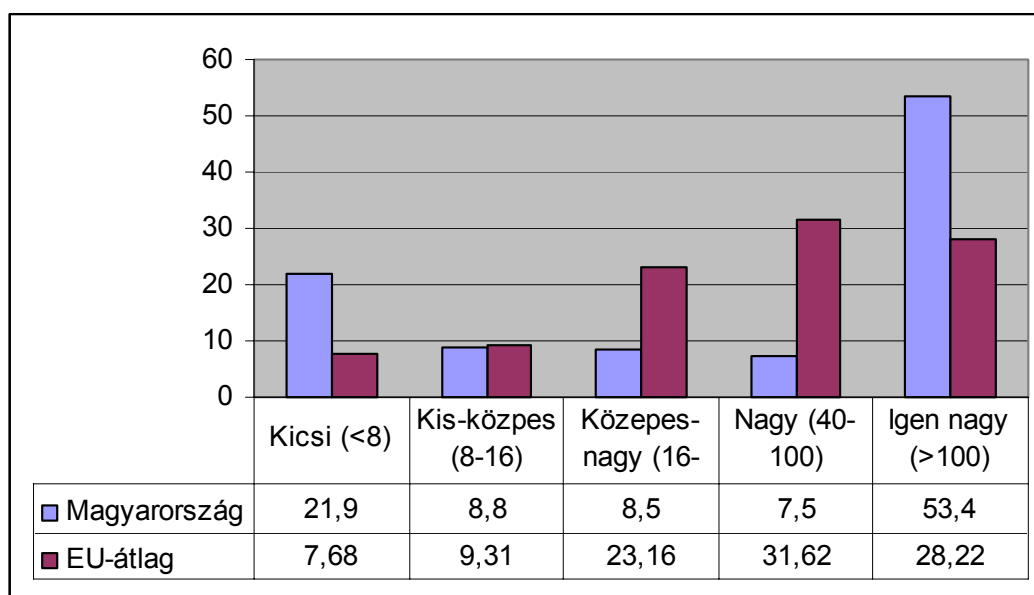

4. ábra: Az üzemszám megoszlása EUME-méretcsoportok szerint (%), 2000/2001

Forrás: KOVÁCS – UDOVECZ (2003) alapján saját szerkesztés

A bipoláris gazdaságszerkezet következtében Magyarország mutatja a sajátosabb képet:

- a gazdaságok túlnyomó többsége (81%-a) a legkisebb méretcsoportban található, elenyésző gazdasági szereppel (22%-os SFH részesedés);
- a középső méretkategóriákban kevés az üzemszám kis gazdasági jelentőséggel;
- a másik végletet az jelzi, hogy a legnagyobb méretkategóriában a gazdaságok alig 2%-a az összes SFH mintegy 53%-át állítja elő.

5. ábra: Az SFH megoszlása EUME-méretcsoportok szerint (%), 2000/2001

Forrás: KOVÁCS – UDOVECZ (2003) alapján saját szerkesztés

Az FADN-rendszer keretében végzett vizsgálat szerint a felmért (2 EUME-nél nagyobb) 1388 **egyéni gazdaság** átlagos területe 24 hektár volt, amelyeknek 35%-át használták bérleményként. Amennyiben az SFH szerint három kategóriába soroljuk a vizsgált üzemeket, a következő eredményt kapjuk:

1. Kicsi (SFH-ja nem haladja meg a 2 millió Ft-ot): 469 üzem (mely 65583 gazdaságot képvisel), átlagosan 13,92 ha területtel és 5,51 számosállattal.
2. Közepes (SFH-ja 2 és 5 millió Ft közé esik: 500 üzem (16681 gazdaságot reprezentál), átlagosan használt földterület 33,95 ha és 9,79 számosállat.
3. Nagy (SFH-ja nagyobb, mint 5 millió Ft): 419 üzem (4453 gazdaságot képvisel), átlagosan 106,26 ha földterülettel és 31,46 számosállattal.

2001-ben a **társas vállalkozások** közül 369 db került felmérésre a teszüzemi rendszer keretein belül. Az általuk használt átlagos földterület 564 hektár volt, ennek 97,7%-a bérelt terület. Az egyéni gazdaságokhoz hasonló, de nagyságrendileg más besorolást alkalmazva, a következő eredményt kapjuk:

1. Kicsi (SFH-ja nem haladja meg a 15 millió Ft-ot): 114 gazdaság (2307 üzemet képvisel), 67,92 ha átlagos használt földterület.
2. Közepes (SFH-ja 15 és 70 millió Ft közé esik): 115 gazdaság (1191 üzemet reprezentál), 448,9 ha átlagosan.
3. Nagy (SFH-ja nagyobb mint 70 millió Ft): 140 gazdaság (913 üzemet képvisel), átlagosan 1715,62 hektáron gazdálkodik.

Az üzemi eredmények vizsgálata alapján összefoglalóan megállapítható, hogy a nagyobb üzemméret, a jobb eszközellátottság, az ésszerű termelési szerkezet eredményesebb gazdálkodásra vezet, viszont a szakismeret szerepe sem elhanyagolható. Az egyéni gazdaságok közül a nagyobbak már állják a versenyt a társas vállalkozásokkal, sőt bizonyos mutatóik kedvezőbbek is azokénál. (AKII, 2002)

A versenyképes birtok- és üzemi struktúra kialakulásának feltétele Magyarországon a támogatási rendszer-birtokpolitika-adórendszer céljainak összehangolása, valamint az **összefogáson alapuló** üzemi-működési **formák** (TÉSZ, BÉSZ, termelői csoport) mind nagyobb térnyerése. Az AKI vizsgálata szerint 2002-2004 között a szerveződéseken keresztüli értékesítés mind az egyéni, mint a gazdasági szervezetek esetében növekedett, elsősorban a TÉSZ-ek és a termelői csoportok szerepe bővült. Így ezek a formációk fontosságukat tekintve az integrátorokhoz és a termeltető partnerekhez zárkóztak fel az értékesítésben betöltött szerepük alapján. (KAPRONCZAI, 2006)

Mint arra VARGA (1997) is rámutat, a sikeres piaci működés érdekében kívánatos lenne a horizontális együttműködési módok mellett a **vertikális integrációs formák** szerepének növekedése. BUZÁS et al. (1997) azt hangsúlyozzák, hogy a szövetkezeti, társasági tulajdonban lévő nagygazdaságok a körzetükben lévő kisebb méretű (magán)gazdaságok integrátorai lehetnének. Ez az integráció legalább a termékpályák kezdeti szakaszában, azaz az eszközbeszerzés, a finanszírozás, a gépi szolgáltatások, az értékesítés és a kapcsolódó szaktanácsadás területén valósulhatna meg. A felmerülő érdekellentétek ugyanis leginkább a közös tulajdon bázisán, a visszaosztott nyereség és a demokratikus döntéshozatal útján küszöbölhetők ki. A kölcsönös bizalom erősödésével az integrálódott magánvállalkozások eredményesebben érvényesíthetnék érdekeiket a termékpályák további szakaszában is.

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

A disszertáció saját vizsgálatokat tartalmazó fejezete formailag hármass szerkezetű, amelyben két alapvető, széles körben használt adatgyűjtési módszert alkalmaztam. A vizsgálatok első két részében a szekunder adatgyűjtés, a harmadik egységében pedig a primer adatgyűjtés módszere került alkalmazásra.

3.1. A SAJÁT VIZSGÁLATOK FELÉPÍTÉSE ÉS ADATBÁZISAI

Az **első rész** a KSH által gyűjtött és feldolgozott másodlagos adatokon alapul; ezen belül is a 2000-es Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) teljes körű, illetve a 2003-ban végzett Gazdaságszerkezeti Összeírás (GSZÖ) széleskörű adatállományán. Ez az információs bázis lehetőséget ad arra, hogy meghatározhassuk a Nyugat-Dunántúli régió agrárgazdaságban betöltött szerepét, valamint statisztikai mutatószámokkal alátámasszuk az ország és a régió gazdasági szervezeteinek és egyéni gazdaságainak földhasználati és gazdaságszerkezeti változásait.

A **második egység** a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium (FVM) Győr-Moson-Sopron, Vas, és Zala Megyei Hivatalai által rendelkezésre bocsátott adatokra épül. Az adatbázist az FVM-hivataloknál regisztrált, ténylegesen földet művelő gazdaságok (gazdasági szervezetek, egyéni gazdaságok) alkotják. A 2002-es évre vonatkozó regionális és megyei információk révén felvázolható, hogy mely vállalkozási formák, milyen arányban és részesedéssel szerepelnek a vizsgált területen, valamint egy-egy cégjogi formához mekkora földterület tartozik.

A **harmadik részben** az elsődleges adatok gyűjtése az interjú-módszerhez tartozó kérdőíves megkereséssel történt. A kérdőívek kitöltése az egyéni gazdaságok körében részben személyes megkérdezésből származó, részben pedig postai úton történő adatgyűjtéssel zajlott. A primer adatok gyűjtése során, a kérdőívek kérdéseinek összeállításakor mind a kvalitatív (minőségi), mind a kvantitatív (mennyiségi) módszerek alkalmazásra kerültek. (Ezek együttes használata célszerű, hiszen a kvantitatív és kvalitatív kutatások szervesen kapcsolódnak egymáshoz, miközben jól ki is egészítik egymást.) A felmérések érintették a főbb vállalkozási formákat (östermelő, egyéni vállalkozó, családi gazdaság) a magángazdaságok körében.

Az **első esetben** az FVM-hivatalok elemzett adatbázisának időpontjára, a 2002-es évre vonatkozóan végeztünk egy – főként személyes megkeresésen alapuló – kérdőíves felmérést (6. melléklet) az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóintézetének egyik OTKA²³-kutatásához kapcsolódóan. Az adatgyűjtés hatálya Győr-Moson-Sopron megyére terjedt ki, és a teljes kérdőív egy része kapcsolódik a disszertáció témájához. A kapott adatok alkalmasak a földtulajdon-földhasználat, valamint az üzemek egyes jellemzőinek vizsgálatára az 1 hektár felett gazdálkodó egyéni gazdaságok körében.

A **második kérdőíves vizsgálat** (7. melléklet) során az egész régió került felmérésre a 2004-es évre vonatkozóan a Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar Gazdaságtudományi Intézetében folyó OTKA-kutatás²⁴ részeként, melynek témája a gazdaságméret összefüggéseinek vizsgálata a Nyugat-Dunántúli régióban. A kérdőív keretében – többek között – a gazdálkodók reagálás-vizsgálatával kutattuk a földbirtok- és üzemszerkezet alakulására vonatkozóan a befolyásoló tényezőket és azok jellemzőit.

3.2. A KÉRDŐÍVES FELMÉRÉSEK ISMÉRVEI

Mindkét felmérés bázisát az FVM-hivatalok adatai képezték az EU-tipológia szerint a statisztikai megfigyelés körébe vonható, 1 hektár feletti egyéni gazdaságokra vonatkozóan. Az 1 hektáros limit biztosítja az inkább statisztikai, mint ökonómiai értelemben vett gazdaságméret minimumát, az egyéni gazdaságok pedig jellegüknél fogva alkalmasabbak a földtulajdon és -használat ismérveinek feltárására. Egyrészt körükben jobban vizsgálhatók a földtulajdon és földbérlés, tehát a földhasználat jellemzői, másrészt pedig – méretüknél fogva – rájuk kevésbé jellemzőek a területi túlnyúlások (települések, kistérségek, illetve megyék gazdasághatáros területeit átlépő üzemek), melyek torzíthatják a területi egységek szerinti összehasonlíthatóságot.

A **mezőgazdasági termelők sokasága** meghatározható az FVM-hivataloknál támogatásokra jelentkezettek regisztrációja alapján. A 2002-es évben a tárgyalt régióban mintegy 12500 egyéni mezőgazdasági termelő igényelt támogatást, ebből közel 11000 növénytermelő, illetve vegyes gazdaság használt földterületet és közülük 10282 darab érte el, vagy haladta meg az 1 hektáros üzemméretet.

Az ÁMÖ 2000 adataival összevetve ezek a gazdaságok számarányukban 36,6%-át adták a census által felmérteknek, területi részesedésük viszont már 60,5%-a a KSH által közölteknek. (A GSZÖ 2003 adatai alapján még jobb az arányok, hiszen az egyéniéek száma nagy arányban,

²³ Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok

²⁴ A terület alapú gazdaságméret és a standard fedezeti hozzájárulás (SFH) összefüggéseinek vizsgálata a Nyugat-Dunántúli régióban (T 048960)

valamint kis mértékben az összes, magángazdaságok által használt terület is csökkent.) Ezek tehát jobban tükrözik a valóságos viszonyokat az egyéni gazdaságokra vonatkozóan, hiszen az FVM-hivataloknál regisztrált, valóban árutermelő üzemekre nem jellemző a „több gazda egy gazdaság” ismert jelensége. A fentiek alapján megállapítható, hogy a méretüknél és részesedésükénél fogva a Nyugat-Dunántúli régió mezőgazdasági termelésének és földhasználatának döntő részét reprezentálják.

A kutatás **alapsokaságának** meghatározásánál az 1 hektárnál nagyobb területen működő gazdaságok közül kizárásra került a mellékfoglalkozású őstermelő működési forma, mivel nagy számarányuk, valamint csekély gazdasági súlyuk és területhasználatuk kontrasztja miatt felülreprezentáltak lettek volna a felmérésekben. Az alapsokaság száma így 2419-re módosult. A mintakiválasztás során minden negyedik termelő került a mintába, tehát a közel két és félezer gazdaság 25 százaléka. A **kiinduló minta** elemszáma így a régió tekintetében 610 db lett. Ezen gazdaságok lettek fel-, illetve megkeresve és az értékelhető válaszokat adók alkották a minta végleges elemszámát.

MŰKÖDÉSI FORMA	GY-M-S MEGYE		VAS MEGYE		ZALA MEGYE		ÖSSZESEN	
	bázis	25%	bázis	25%	bázis	25%	bázis	25%
Főfoglalkozású őstermelő	270	68	106	36	142	27	518	131
Nem főf. egyéni vállalkozó	67	17	28	13	49	7	144	37
Főf. egyéni vállalkozó	125	32	59	29	115	15	299	76
Családi gazdaság	517	130	379	141	562	95	1 458	366
Összesen	979	247	572	219	868	144	2 419	610

A mintavétel megfelelt az arányosan rétegzett mintavétel feltételének, de mivel csak az arra hajlandóságot mutatók tettek eleget a kérdések megválaszolásának, így nem tekinthető véletlen kiválasztásnak.

A kapott adatok elemzését összehasonlító statisztikai módszerek segítségével végeztem. A kutatás során gyűjtött adatokat a MS Office Excel 2002 táblázatkezelő program alkalmazásával dolgoztam fel regionális és megyei szinten, üzemi-működési-, illetve méretkategóriák szerint.

4. SAJÁT VIZSGÁLATOK

4.1. A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ ÉS MEZŐGAZDASÁGA

Az ország területének 12%-át kitevő Nyugat-Dunántúli régió Magyarország hét tervezési-statisztikai régióinak egyike. A három megye (Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala) és ezen belül 21 kistérség (8. melléklet) által alkotott régió az ország egyik legfejlettebb gazdasággal rendelkező területi egysége. Szerepe mind gazdasági súlyát, mind az emberi erőforrásokat tekintve kiemelkedő jelentőségű.

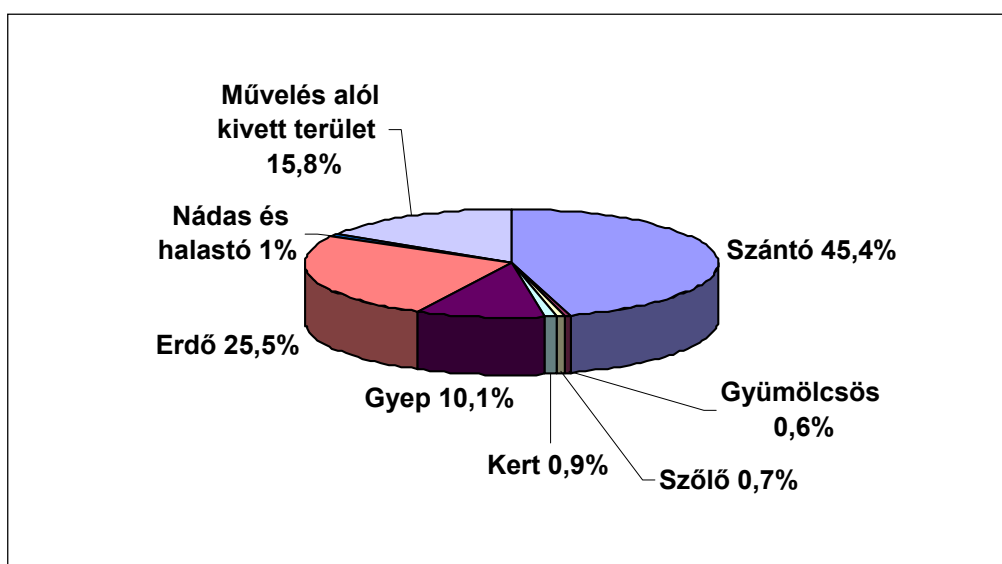
Nem vitatva a tervezés-statisztikai területi egységek rendszerét, megállapítható az a tény, hogy ez a régió nem homogén területeket, hanem közel azonos fejlettségű megyéket fog össze, amelyek földrajzi fekvésüknél fogva (összekötő szerep a nyugat-európai országokkal, amelyet a Burgenlanddal közösen létrehozott Nyugat-Pannónia Eurégió tovább segít) és gazdasági potenciáljuk alapján rokoníthatók. Hazánk „nyugati kapujaként” a határforgalom mintegy fele itt bonyolódik, összeköttetést biztosítva az ország más területei és Európa között. A régió négy országgal határos: nyugaton Ausztriával, délnyugaton Szlovéniával és Horvátországgal, északon pedig Szlovákiával.

A Nyugat-Dunántúl természetföldrajza rendkívül változatos képet mutat, területén három nagytáj húzódik: a Kisalföld, az Alpokalja és a Dunántúli-dombság egy része, kiegészülve a Dunántúli Középhegység északi és nyugati peremvidékeivel. A változatos felszínű táj közel egynegyedét erdő borítja, vízfolyásokban és természetes, illetve mesterséges állóvizekben gazdag. A régió területén számos országos védelem alatt álló természeti területegység található (Fertő-Hanság Nemzeti Park, Őrségi Nemzeti Park). A régió legjelentősebb természeti erőforrásának a termőföld tekinthető, a természeti kincsek közül pedig a termál és gyógyvizekben bővelkedik leginkább, területileg szinte egyetlen megoszlásban.

A Nyugat-Dunántúli régió településszerkezete kifejezetten aprófalvas, a négyzetkilométerenkénti 90 fős népsűrűség is elmarad az országos átlagtól. Területét és népességét tekintve a kisebbek közé tartozik, viszont kiemelkedő mértékű a térségbe áramló külföldi tőke, valamint a munkanélküliség is jóval alacsonyabb az országos átlagnál. Mivel a régió gazdasági potenciálja rendkívül nagy, a tőkevonzó képesség és az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) – Közép-Magyarország után – a Nyugat-Dunántúlon a legnagyobb az országban. A megyék sorrendjében Győr-Moson-Sopron a második, Vas a harmadik, Zala megye pedig az ötödik helyen áll. Bár az egy főre jutó GDP az országos átlag 115%-ára tehető, ez messze elmarad az uniós átlagtól, amelynek mintegy 55 százaléka. A régió gazdaságának motorja az ipar, ez az ország legjobban

iparosodott területe. A mezőgazdaság fokozatosan csökkenő szerepet tölt be Nyugat-Dunántúl gazdaságában. (KSH, 1998)

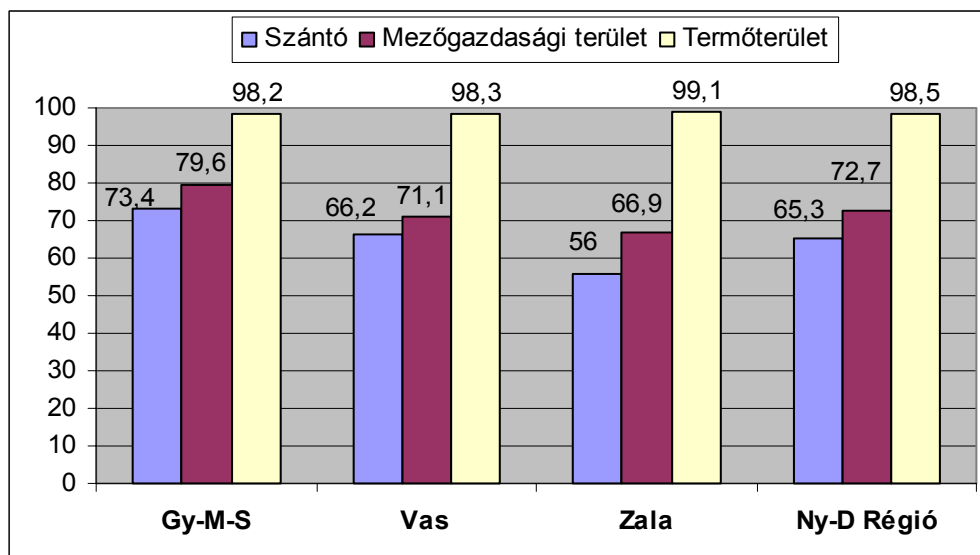
A régió **mezőgazdasági adottságai** uniós viszonylatban is igen kedvezőek. Az erdőterület és a természetvédelmi területek kiterjedése is megegyezik az EU átlagával, viszont az egy főre jutó szántóterület mérete kétszerese az uniós adatoknak. A természeti környezet mezőgazdasági szempontból fontos elemei – a talaj minősége, fekvése, a klimatikus tényezők és a vízrajzi helyzet – alkalmassá teszik a régiót arra, hogy jelentős mértékben járuljon hozzá Magyarország agrár-termeléséhez mind a növénytermesztésen, mind pedig az állattenyésztésen keresztül. Kedvező környezeti adottságai miatt a földterület 84%-a hasznosul, ami meghaladja az országos átlagot. Az 1121,2 ezer hektár teljes földterületből 944,2 ezer hektár a termőterület és 646,8 ezer hektár a mezőgazdasági terület. A KSH 2003. évi összesítése alapján a régió összes földterületének művelési ágak szerinti megoszlását a 6. ábra mutatja.

6. ábra: Művelési ágak megoszlása a régióban, 2003

Forrás: KSH (2004): Magyar statisztikai évkönyv 2003. Budapest, KSH, 610., p. 389.

A termőhelyi adottságok Vas és Zala megyében kedvezőtlenebbek, Győr-Moson-Sopronban viszont előnyösebbek az országosan jellemzőnél. A Kisalföldön a szántóföldi növénytermesztésnek, az Alpokalján a szőlő- és bortermelésnek, a Dunántúli-dombság területén főleg a gyümölcsstermesztésnek kedveznek. Mivel a Nyugat-Dunántúli régióon belül nemcsak megyei, de kistérségi szinten is rendkívül változatosak a termőhelyi adottságok, ezért a földhasználat – ezen belül a rendelkezésre álló eszközállomány – jellemzői is igen eltérőek. A természeti feltételek sajátosságai a művelési módra is kihatottak. (7. ábra)

7. ábra: A földterület összetétele a hasznosítás iránya szerint (%), 2002

Forrás: FVM GyMS, Vas és Zala Megyei Hivatalainak adatai alapján saját számítás

A régió egészét tekintve a földhasználat az országostól kevésbé tér el, mint megyénként. A termőterület aránya az összes területen belül alig 1%-on szóródik a megyék között, viszont a mezőgazdasági terület és ezen belül a szántó aránya eltérést mutat. A mezőgazdaságilag művelt terület aránya Győr-Moson-Sopron megyében a legnagyobb, ezt követi Vas, majd Zala megye. Hasonló képet tükröz a mezőgazdasági szempontból legfontosabb szántó művelési ág is, sőt az eltérés mértéke a legnagyobb és legkisebb érték (Győr-Moson-Sopron és Zala megye) között 17,4 százalékpontot tesz ki. Ennek oka ismert: a természetföldrajzi adottságok miatt a sík területű Kisalföld sokkal alkalmasabb a szántóföldi növénytermesztésre, mint a dombokkal szabdaltszerű Vas-, illetve a nagy erdőterületekkel rendelkező Zala megye.

A régió lakosságának közel egynegyede folytat **mezőgazdasági tevékenységet** jövedelemszerzés, illetve -kiegészítés céljából. Ez az arány a Budapest nélkül számított országos átlaghoz hasonló, azonban kistérségenként tág határok között változik, összefüggésben a városiasodás mértékével. Megyénként a településhálózat jellegének megfelelően terjedt el a gazdálkodás: a leginkább urbanizálódott Győr-Moson-Sopronban a lakosság alig egyötöde, az aprófalvas településszerkezetű Zalában élőknek viszont háromtizede végez – legalább időnként – mezőgazdasági munkát. (KACZ – HEGYI, 2004)

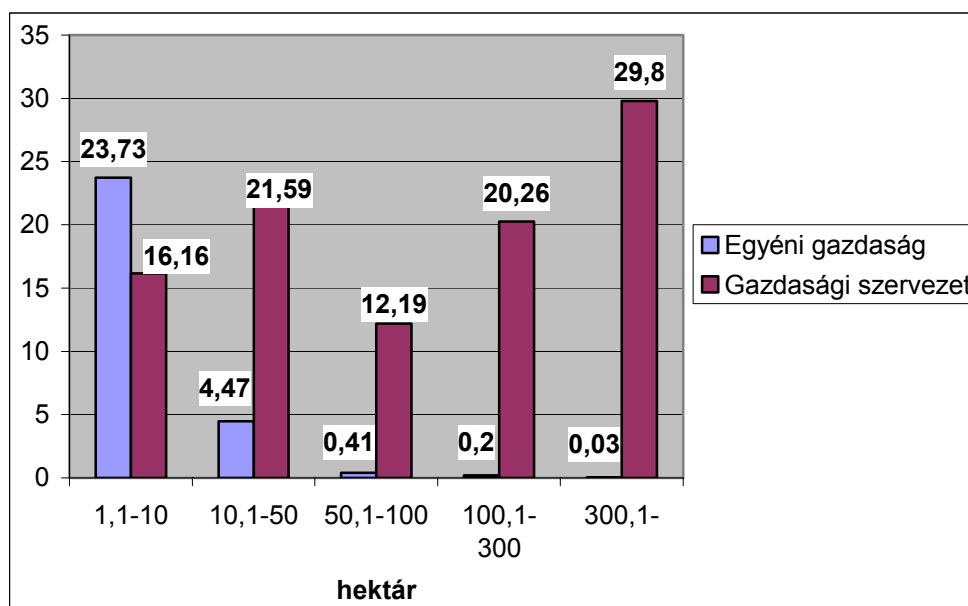
4.2. FÖLDHASZNÁLAT ÉS ÜZEMSZERKEZET A RÉGIÓBAN

A fejezet keretében a Nyugat-Dunántúli régió mezőgazdasági üzemének működési formáit és földhasználatát kívánom bemutatni, jellemzően a KSH által elvégzett és közölt két nagy statisztikai felmérés eredményeire alapozva.

4.2.1. A FÖLDHASZNÁLAT JELLEMZŐI A NYUGAT-DUNÁNTÚLON

Az egy évtizeddel a rendszerváltozás utáni census (ÁMÖ 2000) eredményeit felhasználva, az összehasonlíthatóság érdekében azonos intervallumokra átkonvertáltan az egyéni gazdaságok és gazdasági szervezetek régiós adatait vizsgáltam.

A 8. ábrán az 1 hektár feletti, ténylegesen egyéni gazdaságnak nevezhető üzemek és gazdasági szervezetek számarányának százalékos megoszlása szerepel termőterületük mérete szerint 5 kategóriába sorolva. Az üzemméret szerinti eltérés a két üzemi-működési forma között önmagáért beszél: 2000-ben a 100806 egyéni gazdaság csupán 28,8%-a (29073) gazdálkodott 1 hektár fölötti területen, ez az arány a gazdasági szervezetek tekintetében gyakorlatilag 100% volt.

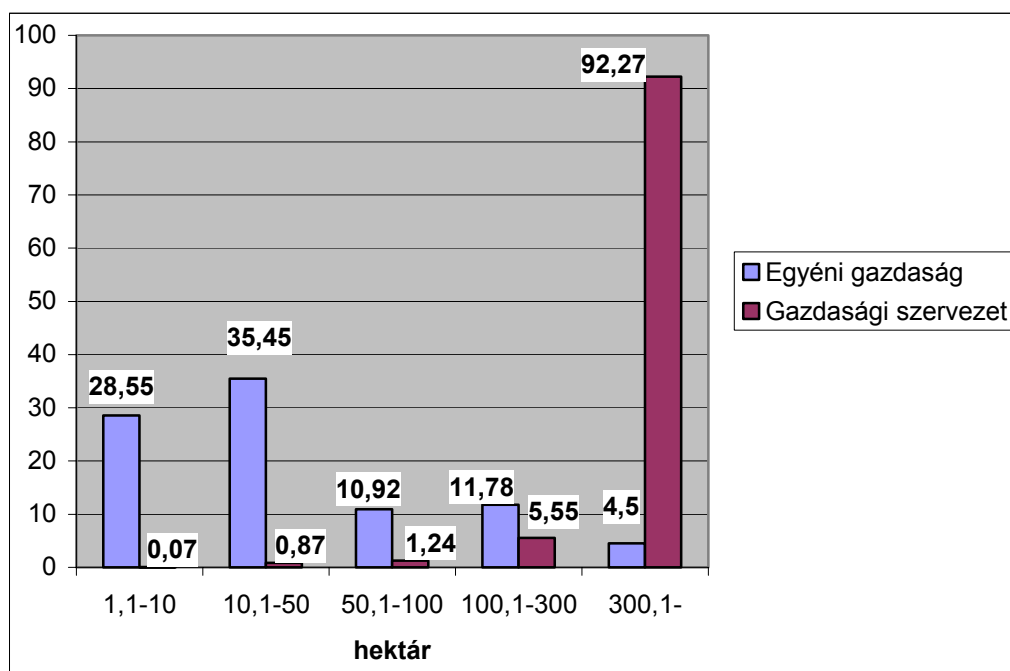

8. ábra: Az egyéni gazdaságok és gazdasági szervezetek számának megoszlása méretkategóriák szerint a régióban (%), 2000

Forrás: KSH (2000) adatai alapján saját számítás

Különösen a szántóföldi növénytermesztésben rentábilisnak tekinthető 50 hektár fölötti csoportokban elenyésző az egyéni gazdaságok számaránya (0,64%). A régió gazdasági szervezetei közül 50 hektár felett működött az összes gazdasági társaság és szövetkezet 62,3%-a.

Már árnyaltabb a kép, amennyiben az említett 5 intervallumot használva a Nyugat-Dunántúli régió mezőgazdasági üzeleinek a termőterületből elfoglalt részesedését vizsgáljuk az általuk használt földterület mérete szerint. (9. ábra)

9. ábra: Az egyéni gazdaságok és gazdasági szervezetek termőterületének megoszlása méretkategóriák szerint a régióban (%), 2000

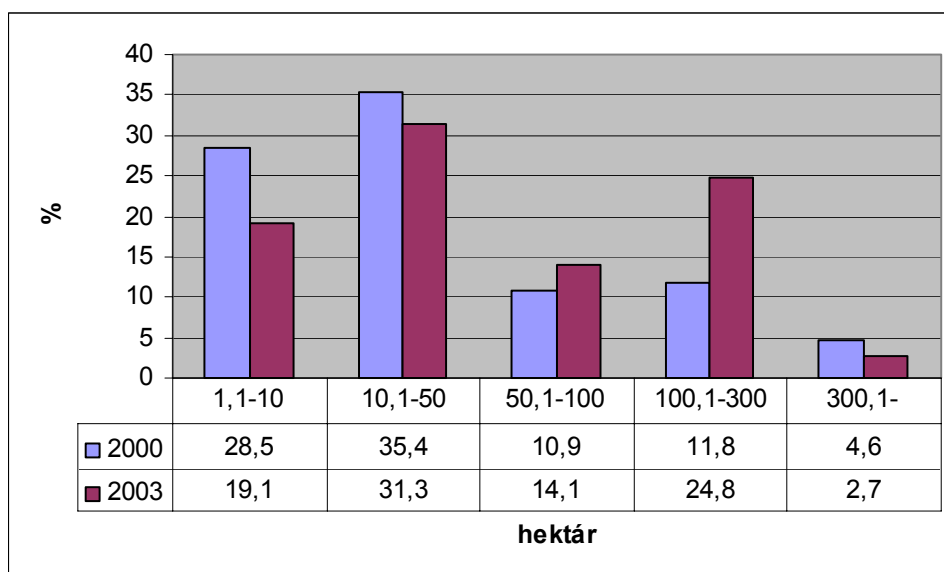
Forrás: KSH (2000) adatai alapján saját számítás

A tárgyalt 28,8%-nyi egyéni gazdaság az általuk, vagyis az egyéniek által művelt összes földterület 91,2%-át használta, és az egyes kategóriák között sem volt olyan drasztikus eltérés, mint az a gazdaságok számarányának tekintetében volt tapasztalható. A gazdasági szervezetek szempontjából figyelemre méltó, hogy a 100 hektár alatti üzemek az összes földterület csupán 2,2%-át használták, míg a földterület 92,3%-át a 300 hektár felettiek művelték 2000-ben.

A census eredményeit a GSZÖ 2003 adataival összevetve, vizsgálható az EU-csatlakozást megelőző három év folyamata a Nyugat-Dunántúli régió gazdaságainak körében.

A 90-es évektől országosan jellemző tendencia az **egyéni gazdaságok** számának csökkenése, mely az ezredforduló után is folytatódott (2000 és 2003 között is 20%-kal esett vissza a számuk). A csökkenés azonban nem azonos mértékben következett be a kis- és nagyméretű gazdaságokban: főként a kisebb méretűek körében általános jelenség tevékenységük beszüntetése.

A termőterületük alapján történő megoszlásukat elemezve jól leírható átrendeződést mutatnak a régiót jellemző mutatószámok. (10. ábra)

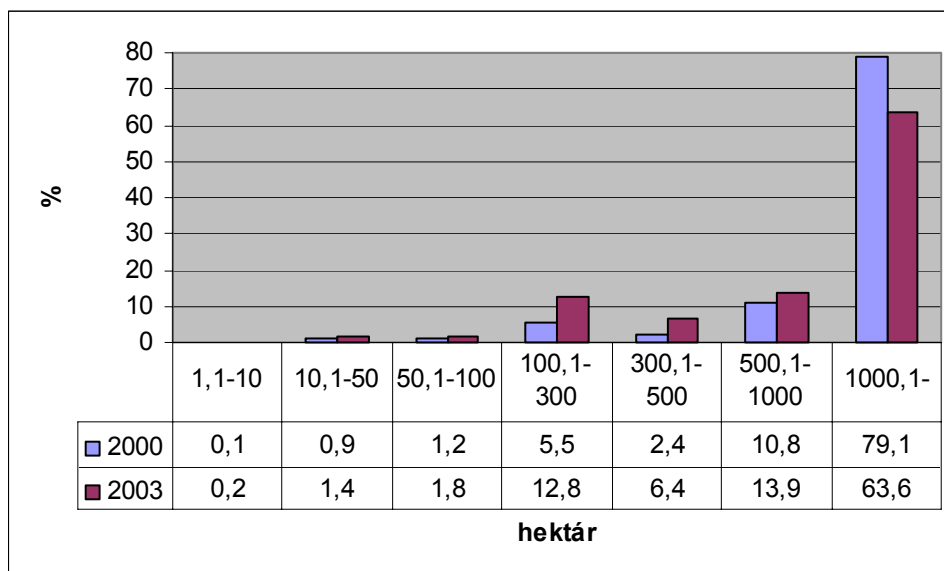
10. ábra: Az egyéni gazdaságok által használt terület megoszlása méretkategóriák szerint a Nyugat-Dunántúli régióban (%), 2000-2003

Forrás: KSH (2000) és KSH (2004 a) adatai alapján saját számítás

Az ábrán nem szereplő, 1 hektár alatti területhasználók részesedése – számarányuk nagyarányú csökkenése mellett – három év alatt 8,8-ről 8%-ára redukálódott. A felgyorsult koncentrációra utal, hogy az 50 hektár alatti gazdaságok területi részaránya mindkét méretkategóriában csökkent. Ugyanakkor az 50 és 300 hektár közötti termőterülettel rendelkezők aránya növekedett, és különösen figyelemre méltó a 100 és 300 hektár közötti területen gazdálkodó egyéni gazdaságok részarányának 13 százalékpontos növekedése.

A megoszlási mutatók alapján a régió egyéni gazdaságaira a 10 és 50 hektár közötti méret a legjellemzőbb. A változásokból arra következtethetünk, hogy mérethatékonyságuk növelése irányába tesznek lépéseket a jövedelmezőbb gazdálkodás érdekében.

A **gazdasági szervezetek** területhasználatát tekintve (11. ábra) ha nem is számottevő, de mindenképpen figyelemre méltó átrendeződés történt. Habár az utóbbi években folyamatosan nő a gazdasági szervezetek – elsősorban a gazdasági társaságok – száma, még mindig az 1000 hektár felett gazdálkodó szervezetek használják a legtöbb földterületet. Területi részesedésük viszont három év alatt 15,5%-os csökkenést mutat a régióban, amely nagyobb léptékű az országosan jellemző folyamatnál (országosan csak 5% körüli a változás mértéke). A többi kategória termőterület-használatában tapasztalható részarány-növekedés a legnagyobb csoport rovására ment végbe, és az egyénihez hasonlóan itt is a 100-300 hektáros gazdaságok által használt terület nőtt a legnagyobb mértékben. 2000-ről 2003-ra növekedett a 100 és 1000 hektár közötti termőterület használók számaránya is.

11. ábra: A gazdasági szervezetek által használt terület megoszlása méretkategóriák szerint a Nyugat-Dunántúli régióban (%), 2000-2003

Forrás: KSH (2000) és KSH (2004 a) adatai alapján saját számítás

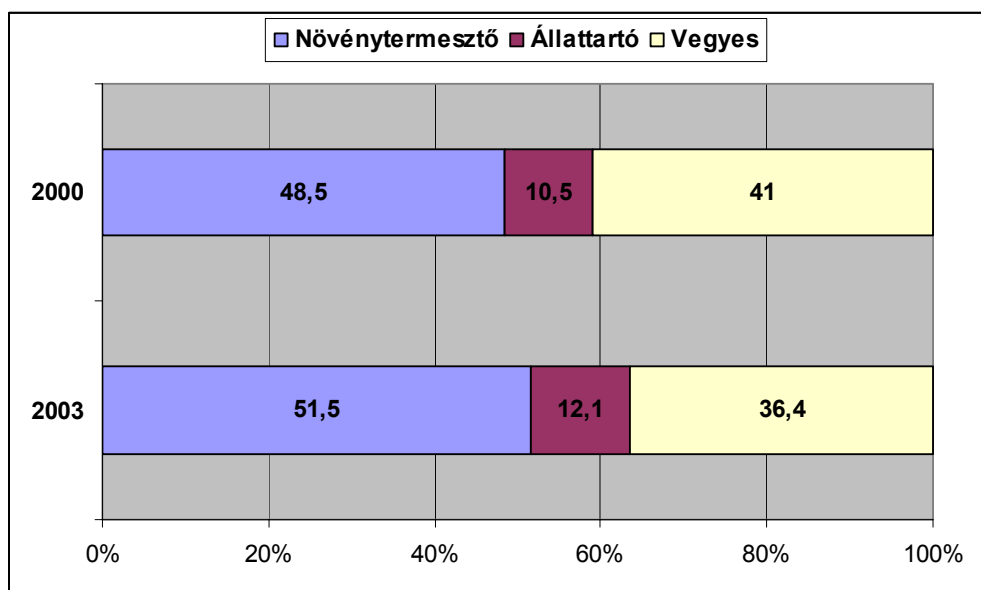
Össességében dekoncentrációs folyamatok jellemzik a régió gazdasági szervezeteit: az 1000 hektár feletti nagygazdaságok aránya mind számukban, mind pedig területből való részesedésüket tekintve is csökken.

A két gazdaságcsoportot együtt vizsgálva arra következtethetünk, hogy a korábban nagyon élesen elhatárolódó bipoláris szerkezet – a piaci viszonyok eredményeként – a kiegyenlítődés irányába indult el. (HEGYI – KACZ, 2006)

Az ÁMÖ 2000 és a GSZÖ 2003 lehetőséget adnak a gazdaságok **termelési típus** szerinti megkülönböztetésére. Az összes gazdaság számának három fő típus (növénytermesztő, állattenyésztő, vegyes) szerinti megoszlásából látható, hogy a vizsgált három év során csökkent a vegyes gazdaságok, és közel egyenlő arányban nőtt a növénytermelő és állattartó gazdaságok számaránya, miközben abszolút értékben mindhárom csoport létszáma csökkent. (12. ábra)

A számcsökkenés mellett komoly koncentrációról tanúskodik a gazdaságok fajlagos területmérete is – legalábbis a növénytermelők körében. A 2000-ben mért 3,6 hektáros átlagterület 2003-ra 7,4 hektárra nőtt, a vegyes gazdaságoknál pedig – nagyarányú területvesztésüknek köszönhetően – 16 hektárról 14,8 hektárra módosult az egy gazdaságra jutó terület. (Időközben számuk is 28%-kal csökkent.) A fajlagos adatokból azt a következtetést lehetne levonni, hogy a kisebb méretű egyéni gazdaságok nagyobb részben működnek specializált formában, és ebből adódik a növénytermelők kisebb átlagterülete. A statisztikák elemzéséből viszont kitűnik, hogy az egyéniek termelési típus szerinti megoszlása rendkívül

hasonló az összes gazdaságéhoz, tehát inkább igaz az, hogy a vegyes típusú gazdaságok körében nagyobb arányban fordulnak elő nagyméretű üzemek.

12. ábra: Az összes gazdaság számának megoszlása termelési típusok szerint a régióban (%), 2000-2003

Forrás: KSH (2004 a) adatai alapján saját szerkesztés

A régió megyéi között, a növénytermesztő és vegyes típusú gazdaságok által használt terület megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy Győr-Moson-Sopron mindkét vizsgált évben és kategóriában vezet, noha a növénytermelők körében csökkent a megye gazdaságainak területi részesedése, míg Vasé és Zalaé nőtt. A vegyes gazdaságok tekintetében Zalában csökkent markánsan a területi részarány, és ezen osztozik közel egyenlő mértékben Vas és Győr-Moson-Sopron megye. (8. táblázat)

8. táblázat: A földterület megoszlása termelési típusok szerint (%), 2000-2003

TERÜLETI EGYSÉG	NÖVÉNYTERMESZTŐ GAZDASÁGOK		VEGYES GAZDASÁGOK		ÖSSZESEN	
	2000	2003	2000	2003	2000	2003
Győr-Moson-Sopron	43,6	41,4	36,7	40,0	38,1	40,6
Vas	31,4	32,4	27,2	31,0	28,1	31,5
Zala	25,0	26,2	36,1	29,0	33,8	27,9
Nyugat-Dunántúl	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
összesen (% , ha)	178 823	314 878	671 715	447 704	851 955	764 222

Forrás: KSH (2004 a) adatai alapján saját számítás

Abszolút mértékben a növénytermelő gazdaságok növelni tudták az általuk használt területet, míg a vegyes profilúak területe sajnálatos módon harmadával csökkent.

4.2.2. AZ ÜZEMI STRUKTÚRA ALAKULÁSA A RÉGIÓBAN

Az agrárgazdaságot különösen érzékenyen érintő politikai és gazdasági rendszerváltás során a Nyugat-Dunántúlon – az ország más régióihoz hasonlóan – gyökeresen átalakult a **szervezeti struktúra**, amelyet elsősorban a privatizációs gazdaságpolitika eredményezett. A magánosítás hatásaként a múlt évtized első felében általános volt a nagyobb szervezetek szétaprózódása. A mezőgazdaságban e folyamatnak speciális jogi keretet szabtak a kárpótlási és szövetkezeti törvények, valamint a reorganizációs kormányrendeletek.

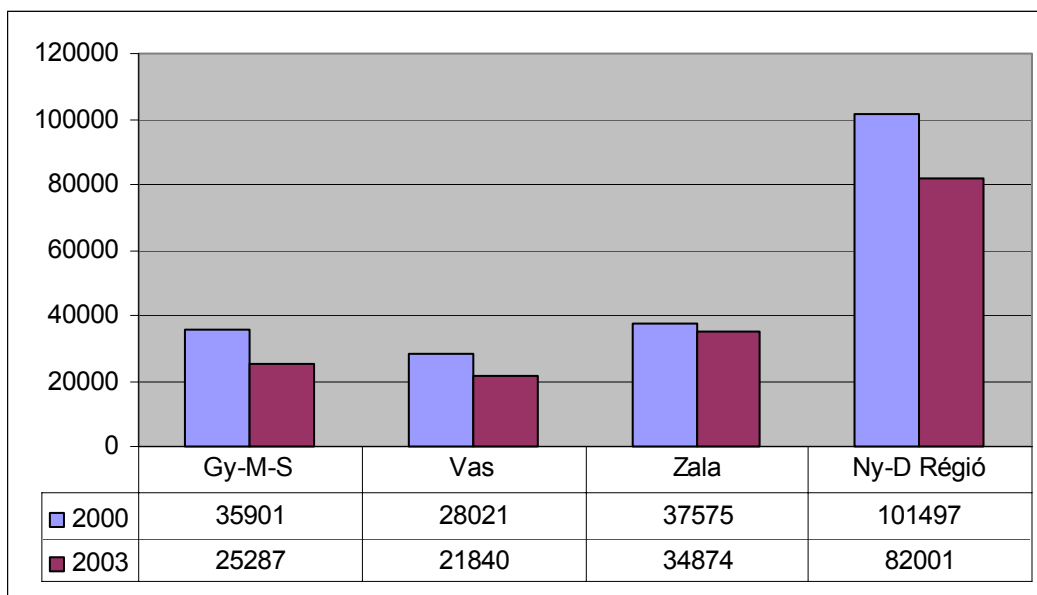
A tulajdonviszonyok megváltozásával azonban a gazdálkodás módja nem mindig módosult, viszont a tulajdon és a használat sok esetben nem fedte egymást, és ez mind a mai napig érezteteti hatását. A korábbi stabil és egységes üzemszerkezet felbomlott és úgy alakult át, hogy abban a tulajdonviszonyok elsődlegességüket mindinkább elveszítették. Különösen igaz ez a legfontosabb termelőeszköz, a termőföld vonatkozásában, hiszen a régiót korábban jellemző nagyüzemi túlsúly mindinkább megtörik a földhasználat terén is, és utat nyit egy inkább közepes méretű üzemekből álló gazdaságszerkezet felé.

Különböző bérleti, illetve hasznosítási formák évről-évre formálják a korábban már kialakult helyzetet, ami önmagában nem jelentene problémát, amennyiben hozzájárulna egy ésszerűbb és jövedelmezőbb gazdálkodás kialakulásához. (KSH, 2003 a)

A régió üzemszerkezeti változását, a gazdaságok számának és megoszlásának alakulását, illetve a jellemző folyamatok bemutatását a **földterületen**, valamint az **ökonómiai üzemméretén keresztül** célszerű elvégezni.

A ténylegesen földterületet használó, összes **egyéni gazdaság** számának csökkenése tapasztalható a vizsgált három év során a régiót alkotó mindhárom megyében. Győr-Moson-Sopronban a legnagyobb mértékben, közel 30%-kal, Vasban 22, Zalában pedig a legkisebb mértékben, valamivel több mint 7%-kal lett kevesebb az egyéniéek száma. (13. ábra) Az általuk használt összes terület mindemellett szintén némileg csökkent, de ennek ellenére a gazdaságok átlagos területe növekedett: az egész régió tekintetében 2,6 hektárról 2,9 hektárra.

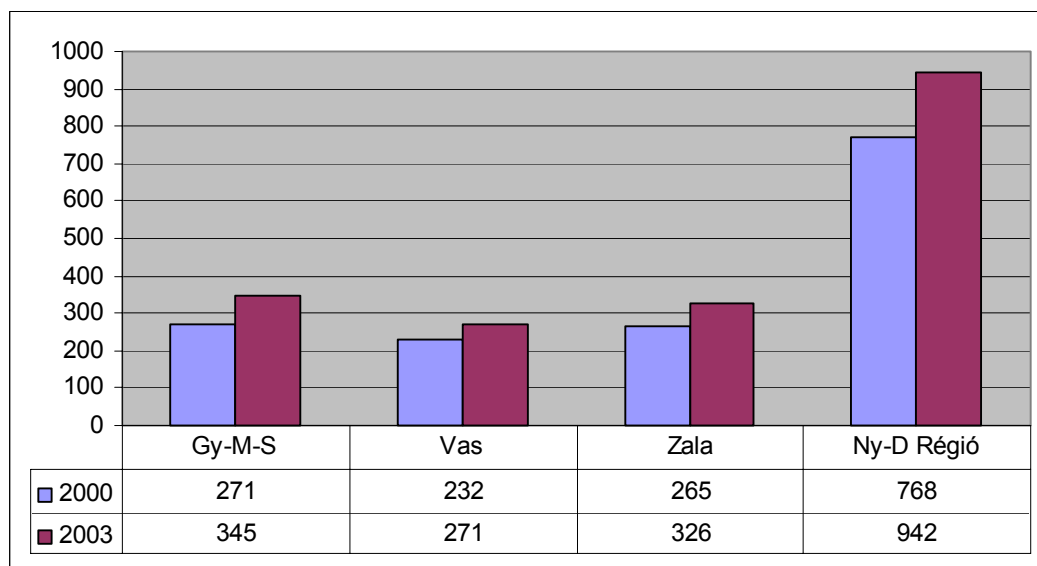
A működéssel felhagyó gazdaságokra jutó fajlagos terület egyébként elenyésző nagyságú, régiós szinten alig éri el az 1,2 hektárt. Ez is mutatja, hogy többségében a nagyon kisméretű, életképtelen üzemek hagynak fel tevékenységükkel, és ezek szolgálnak forrásul a nagyobb gazdaságok területbővülésének.

13. ábra: Földterületet használó egyéni gazdaságok száma (db), 2000-2003

Forrás: KSH (2004 a) adatai alapján saját szerkesztés

A **gazdasági szervezetek** vonatkozásában – a számarányt és fajlagos területnagyságot tekintve – éppen ellentétes folyamatoknak lehetünk tanúi. (14. ábra) Győr-Moson-Sopron megyében 27,3, Vas megyében 16,8, Zala megyében pedig 23%-kal nőtt a számuk.

14. ábra: Földterületet használó gazdasági szervezetek száma (db), 2000-2003

Forrás: KSH (2004 a) adatai alapján saját szerkesztés

Mivel a gazdasági szervezetek által használt termőterület összességében csökkent (Vasban növekedett csak kismértékben), ezért az egy gazdaságra jutó terület nagyobb mértékű fogyást mutat. A legdrasztikusabb ez Zala megyében, ahol a 2000-ben mért 789,5 hektárral szemben 2003-ra már csak 437 hektár az átlagmérték. Ez közel 45%-os csökkenést jelent, amelynek felét

teszi ki Győr-Moson-Sopron 23%-a (786,5 és 605,9 ha). Vasban a már említett kismértékű összterület-növekedésnek köszönhetően csak alig több mint 10%-os volt a csökkenés (717 és 639,2 ha).

A régió egészét tekintve a 2000-ben mért 766,5 hektárról három év alatt 557,1 hektárra csökkent a fajlagos üzemméret, miközben 174 új gazdaság kezdte meg működését.

Az üzemi struktúra vizsgálatánál a területalapú megközelítés mellett tekintettel kell lenni az **ökonómiai méretre** is. Az ökonómiai mérőszámok alkalmazása a gazdaságok csoportosításánál jobb összehasonlíthatóságot eredményez és ezáltal az egyes termelési típusok közötti különbségek is tompíthatók. A 2003-as gazdaságszerkezeti összeírás adatai már alkalmasak arra, hogy elvégezzünk egy gazdasági alapú osztályozást a régió és az azt alkotó megyék egyéni gazdaságai, illetve gazdasági szervezetei körében. A csoportosítás alapját a bruttó termelési érték adja, amelynek minden 750 ezer forintja hozzávetőlegesen 1 EUME méretegységet jelent.

Ez alapján, az átváltást elvégezve – és tekintetbe véve a felmérés korlátozott használhatóságát az egyes osztályközök kialakítására – az összes, mezőgazdaságban tevékenykedő (nem csak földterületet használó) **egyéni gazdaság** egyes osztályok szerinti megoszlása a 9. táblázatban látható.

9. táblázat: Az egyéni gazdaságok megoszlása az Európai Méretegység nagyságkategóriái szerint (%), 2003

EUME		Gy-M-S	VAS	ZALA	NY-D RÉGIÓ
Kis méretű	< 2	90,2	94,5	96,8	94,2
	2-4	4,8	2,5	1,5	2,8
Közepes m.	4-40	4,4	2,4	1,4	2,6
Nagy méretű	40-200	0,6	0,6	0,3	0,5
	200 <	0,0	0,0	0,0	0,0
Összesen		<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
(%, db)		25 489	22 136	35 011	82 636

Forrás: KSH (2004 a) adatai alapján saját számítás

Ahogy az a leggyakrabban előforduló érték, a módusz is mutatja, a legkisebb – a tesztüzemi rendszer megfigyelési küszöbértékét el nem érő –, 2 EUME alatti gazdaságok osztályába tartozik az egyéni túlnyomó többsége. A közepes méretűnek mondható 4 és 40 EUME közé esők az összes gazdaság alig pár százalékát adják, és itt is, mint az előző kategóriában, Győr-Moson-Sopron megye javítja a régiós értékeket. A nagyméretű egyéni gazdaságok létszám tekintetében elenyészőek (102 darab a régióban), noha a bruttó termelési értékből való részesedésük

meghatározó. (Az országos értékek nagyon hasonlóak a régióshoz, az egész országra vetítve komoly eltérés nem tapasztalható a gazdaságok arányában.)

Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy a fent látható állapot nem tekinthető reálisnak, mivel az üzemek bázisában az összes egyéni gazdálkodó szerepel. Az 1 hektár alatti – gazdaságméretet el nem érő – üzemek kivonásával viszont jelentősen javulna a kép. (Ennek bemutatására azonban az adatbázis hiányosságai miatt nincs mód.)

A **gazdasági szervezetekre** elvégezve a fenti csoportosítást, már sokkal változatosabb értékeket kapunk. (10. táblázat) A módusz elhelyezkedéséből látható, hogy a gazdaságok többsége a közepes méretkategóriában található. Mindhárom megyében ezek több mint egyharmadát adják az összes gazdasági szervezetnek. Ökonómiai méret szempontjából Győr-Moson-Sopron megye vezet: különösen a nagyméretűek körében magas a gazdaságok részesedése, a 2-4 EUME kategóriához képest közel kétszer nagyobb a 200 felettiak részaránya, míg a többi megyében az előbbi kategória aránya megelőzi – Zalában több mint kétszeresen – a legnagyobbakét. A 200 EUME feletti kategórián belül pedig a gazdaságok 13%-os részaránya majdnem kétszerese Zala megye hasonló értékének.

10. táblázat: A gazdasági szervezetek megoszlása az Európai Méretegység nagyságkategóriái szerint (%), 2003

EUME		GY-M-S	VAS	ZALA	NY-D RÉGIÓ
Kis méretű	< 2	27,7	24,6	27,7	26,8
	2-4	6,9	11,5	14,2	10,8
Közepes m.	4-40	34,0	36,7	34,2	34,9
Nagy méretű	40-200	18,5	18,0	17,3	17,9
	200 <	12,9	9,2	6,6	9,6
Összesen		<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
(%, db)		379	305	365	1 049

Forrás: KSH (2004 a) adatai alapján saját számítás

A gazdasági szervezetek tekintetében ez az osztályozás már sokkal realisztikusabb képet mutat, mivel – a földhasználat szempontjából – körükben az 1 hektár alattiak részaránya az összes gazdaságon belül gyakorlatilag nulla.

Úgy vélem, nagyon fontos megállapítás lehet, hogy bár a gazdasági szervezetek többsége területi (hektár) alapon a nagyméretű gazdaságok közé sorolódik, az ökonómiai méret szempontjából nagyobb részük már inkább a közepes kategóriába tartozik. Az Európai Unió üzemi jellemzőivel összehasonlítva lemaradásunk ebben mutatkozik meg leginkább.

Amennyiben a vállalkezési formák megoszlását a régióban részleteiben kívánjuk vizsgálni, az ÁMÖ 2000 és a GSZÖ 2003 adatai nem elégségesek.

A KSH **területi statisztikái** alapján a 2002. év végén az összes, a mezőgazdasághoz köthető, és működő üzemek számát tekintve a régió országos szinten a középmezőnybe volt sorolható. (11. táblázat) A régióon belül, a három megye közötti különbségek az eltérő természeti adottságokkal magyarázhatók, elég csak a szántó és erdőterületek arányainak eltéréseire utalni.

11. táblázat: A régióban működő gazdaságok száma és megoszlása, 2002

TERÜLETI EGYSÉG	GAZDASÁGI TÁRSASÁG		MG-I SZÖVETKEZET		EGYÉNI VÁLLALKOZÁS		ÖSSZESEN	
	DB	%	DB	%	DB	%	DB	%
Győr-Moson-Sopron	459	1,2	93	0,3	1295	3,5	1847	5,0
Vas	344	0,9	57	0,2	926	2,5	1327	3,6
Zala	453	1,2	41	0,1	1112	3,0	1606	4,4
Nyugat-Dunántúl	1256	3,4	191	0,5	3333	9,0	4780	13,0
Ország összesen	10 145	27,5	1577	4,3	25 167	68,2	36 889	100,0

Forrás: KSH (2003 b) adatai alapján saját számítás

A Nyugat-Dunántúli régióban működő mezőgazdasági szervezetek száma mindhárom megyében a '90-es évek végétől összességében kismértékű csökkenést mutat. Ez a folyamat a „természetes szelekció”, valamint a koncentráció részének tekinthető és az Európai Unió tagsággal feltehetően még erősödni is fog.

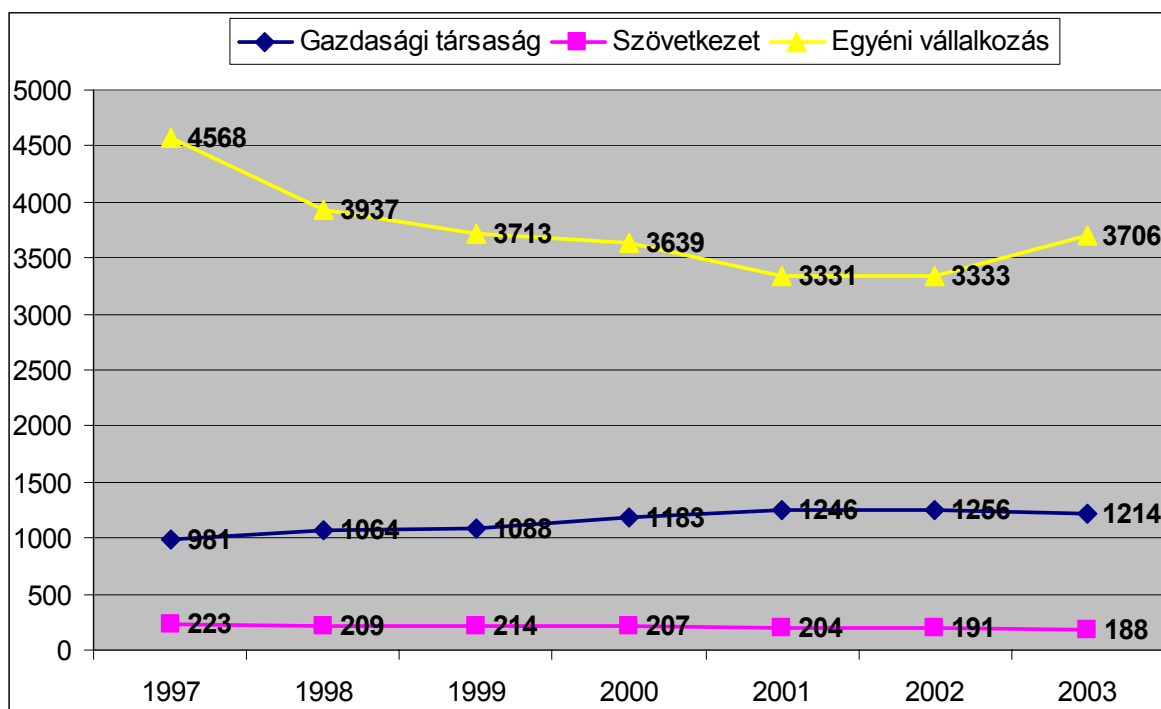
A területi statisztikákra alapozott 15. ábra jól szemlélteti, hogy – 7 év idősoros adatait vizsgálva – a szövetkezetek száma visszaesett, míg a gazdasági társaságoké emelkedett. Az előbbieknél ez nem csupán megszűnést, hanem megváltozó működési formát is jelent; egy részük gazdasági társaságként (rt., kft.) folytatja működését. Összességében a szövetkezetek számában nem találunk olyan irányú változást, amely elmozdulást jelentene az eddigi negatív folyamatból, és az új típusú szövetkezetek létrejöttére engedne következtetni.

A gazdasági társaságok száma tehát stabil növekedést tükröz: 6 év alatt 275 új gazdasági társaság kezdte meg működését, ezen belül a korlátolt felelősségű társaságok száma nőtt jelentősen. A régióban működő külföldi érdekeltségű üzemek többsége is ezt a cégjogi formát választja.

Az egyéni vállalkozások²⁵ száma viszont csökkent. 1997-től 2002-ig 1235 szűnt meg. Mivel – különösen az időszak első felében – az egyéni által használt földterületek összessége nem változott jelentős mértékben, így területi koncentráció tanúi lehetünk. A 2003-as év trendváltásra utaló jeleket mutat: míg a gazdasági társaságok száma kismértékben csökkent, addig az egyéni körében egy év alatt komoly növekedés (373 db) tapasztalható. Ez a hatás valószínűleg ideiglenesnek tekinthető, hiszen az ÁMÖ 2000 és a GSZÖ 2003 adatai alapján

²⁵ Az **egyéni vállalkozás** fogalma e helyütt nem teljesen világos, mivel a KSH a módszertani leírásban nem közli a pontos meghatározást. A gazdaságok száma alapján biztosra vehető, hogy a KSH nem csak az egyéni vállalkozókat sorolja ide.

tudjuk, hogy a földterületet használó egyéni gazdaságok száma folyamatosan csökken. (Az is igaz viszont, hogy ez a tendencia főként a kisméretű üzemekre jellemző.)

15. ábra: A működő mezőgazdasági szervezetek számának alakulása a Nyugat-Dunántúli régióban (db), 1997-2003

Forrás: KSH megyei statisztikai évkönyveinek adatai alapján saját szerkesztés

2002-től létezik a családi gazdaság önálló cégjogi formaként. Ekkor számos egyéni gazdálkodó (jellemzően egyéni vállalkozó) döntött úgy, hogy – egyes, az adózási megfontolásokat előtérbe helyező véleményekkel ellentétben inkább támogatási-többletkezdvezményi megfontolásokból – **családi gazdaságként** folytatja tovább tevékenységét. KÖKÉNYESI (2002) az FVM adatait felhasználva publikálta a családi gazdaságok számának és üzemméretének alakulását a régióban:

- Győr-Moson-Sopron megyében 597 családi gazdálkodót regisztráltak 33525 hektáron, 56,2 ha-os átlagterülettel;
- Vasban 321 családi gazdaság regisztrációja történt meg 18815 hektáron, 58,6 hektáros átlagnagysággal;
- Zala megyében 459 családi gazdaságot regisztráltak 30568 hektáros összterülettel és 66,6 ha-os átlagos földterülettel.

Az egész Nyugat-Dunántúli régió tekintetében, a 2002-es évben ez összesen 1377 családi gazdaságot jelentett 82908 hektáron, 60,2 hektáros átlagos birtoknagysággal. Az egy gazdaságra eső területméret egyébként meghaladta az országosát, amely 56,3 hektár volt.

4.3. A RÉGIÓ MEZŐGAZDASÁGI VÁLLALKOZÁSAINAK FÖLDHASZNÁLATA AZ FVM ADATAI ALAPJÁN

A KSH előző fejezetben vizsgált, két országos szintű felmérése ugyan képes a Nyugat-Dunántúli régióban zajló változások követésére és bemutatására, tipológiai bontásból eredő korlátai miatt mégis kevésbé alkalmas a mélyebb elemzésre. Úgy vélem, az egyes gazdasági típusokról és azok földhasználatáról sokkal részletesebb, sőt pontosabb képet kaphatunk, amennyiben az FVM megyei hivatalainál regisztrált, 1 hektárnál nagyobb földterületet használó gazdaságokat vesszük figyelembe.

4.3.1. GAZDÁLKODÁSI FORMÁK ÉS A BIRTOKSZERKEZET JELLEMZŐI

A 12. táblázatból látható, hogy 2002-ben a családi gazdaságok vonatkozásában a létszám 81-el, míg az átlagterület 1,8 hektárral haladta meg a már tárgyalt adatokat.

12. táblázat: Az FVM-nél regisztrált gazdálkodó szervezetek száma és átlagos területe, 2002

MŰKÖDÉSI FORMA	GY-M-S		VAS		ZALA		NY-D RÉGIÓ	
	DB	HA	DB	HA	DB	HA	DB	HA
Nem főfoglalkozású őstermelő	3 311	8,4	2 197	9,6	2 355	7,8	7 863	8,0
Főfoglalkozású őstermelő	270	12,8	106	14,5	142	13,0	518	13,2
Nem főfoglalkozású egyéni vállalkozó	67	27,5	28	49,1	49	20,4	144	29,3
Főfoglalkozású egyéni vállalkozó	125	42,9	59	55,6	115	47,2	299	47,0
Családi gazdaság	517	53,3	379	53,9	562	75,4	1 458	62,0
Gazdasági társaság	134	714,5	149	690,8	173	632,5	456	675,6
Szövetkezet	39	1 009,5	33	993,2	19	1 127,6	91	1 028,2

Forrás: FVM GyMS, Vas és Zala Megyei Hivatalainak adatai alapján saját számítás

Az egyes üzemi-működési formák²⁶ **átlagos méretének** alakulása jól „követi” a gazdaság cégjogi formájának alakulását: minél professzionálisabb a gazdálkodás, annál nagyobb fajlagos birtokméret tartozik hozzá. Igaz ez a régió összes területi egységére, noha az egyes működési formákon belül vannak különbségek a megyék között. Az őstermelők és az egyéni vállalkozók mindkét (fő- és nem főfoglalkozású) kategóriájuknál Vasban használják a legnagyobb fajlagos területet, míg a családi gazdaságok esetében Zala megye másfélszer nagyobb átlagterülettel szerepel, mint Vas és Győr-Moson-Sopron megye. Utóbbi viszont a gazdasági társaságok tekintetében áll az első helyen.

²⁶ A fő- és nem főfoglalkozású megnevezés az FVM által használt besorolást követi.

A KSH által használt tipológiai bontásához igazodva, a fenti gazdaságokat két csoportra osztva, a következő – összes üzemre számított – átlagokat kapjuk. (13. táblázat)

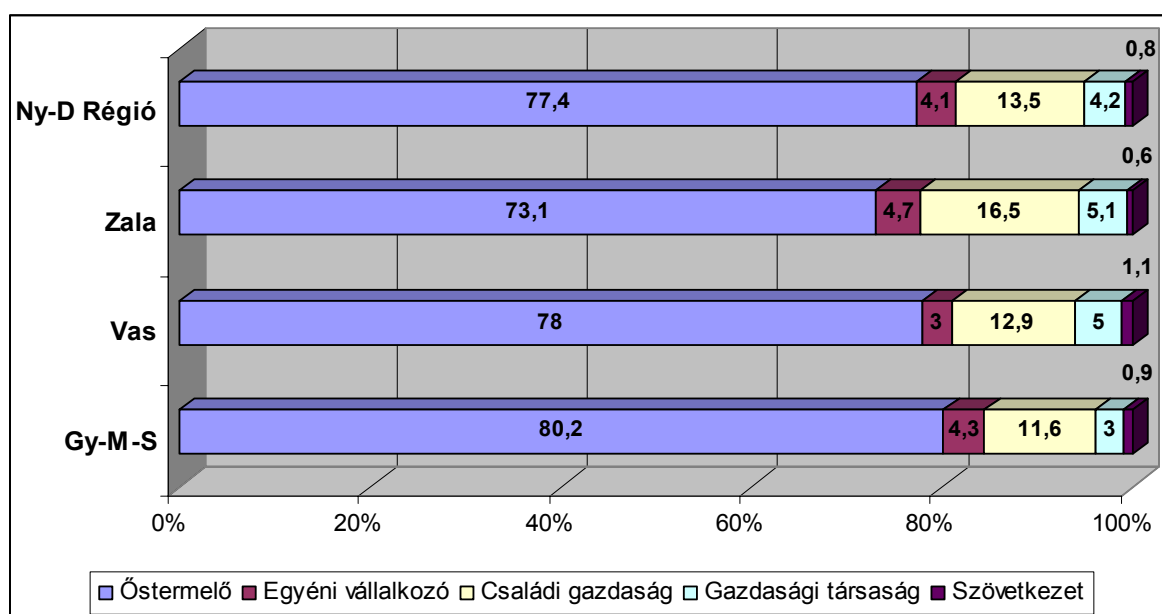
13. táblázat: Az egyéni gazdaságok és gazdasági szervezetek átlagos területe (ha), 2002

MŰKÖDÉSI FORMA	GY-M-S	VAS	ZALA	NY-D RÉGIÓ
Egyéni gazdaság	15,3	17,2	21,4	17,8
Gazdasági szervezet	781,0	745,6	681,5	734,3

Forrás: FVM GyMS, Vas és Zala Megyei Hivatalainak adatai alapján saját számítás

Az egyéni gazdaságok viszonylag nagy fajlagos méretei – a KSH korábban elemzett statisztikáival összevetve – két dologból adódnak: egyrészt, itt csak az 1 hektárt elérők, illetve azt meghaladók kerültek vizsgálatra, másrészt pedig az FVM-adatbázis a valóban működő, regisztrált gazdaságokat tartalmazza, tehát realisabb képet tükröz. Az összesített átlagok vizsgálata egyébként a várható eredményt hozza: a két szélén helyezkedik el Győr-Moson-Sopron és Zala, Vas megye pedig egyfajta átmenetet mutat kettejük közt. A megyék között Győr-Moson-Sopronban a gazdasági szervezeteké a legnagyobb fajlagos méret, míg Zalában az egyéni gazdaságokra nézve ugyanez a helyzet.

A nagyobb magángazdaságok súlyát jelzi **számarányuk** is az összes üzemem belül Zala megyében. Míg őstermelőből a három megye közül arányaiban a legkevesebb, addig egyéni vállalkozókból és családi gazdaságból a legtöbb található a megyében. (16. ábra)

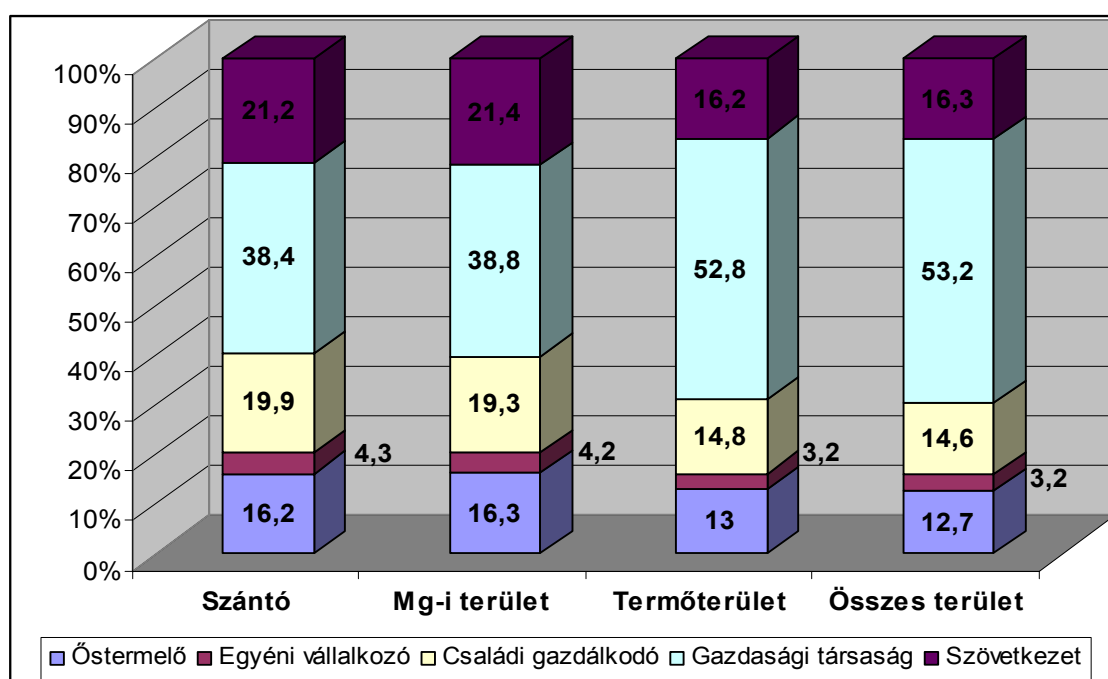

16. ábra: A gazdaságok számának megoszlása a működési formák között (%), 2002

Forrás: FVM GyMS, Vas és Zala Megyei Hivatalai adatainak alapján saját számítás

Vas megye e tekintetben is középutasnak nevezhető, bár itt a legalacsonyabb az egyéni vállalkozók aránya. A megyék közül Győr-Moson-Sopronban a legmagasabb az őstermelők számaránya. Rendkívül érdekes, hogy bár a gazdasági társaságok és szövetkezetek átlagos területe ebben a megyében a legnagyobb, számukat tekintve együttesen mégis a legkisebb részesedéssel bírnak a megyék viszonylatában.

Az egyes gazdaságtípusok által használt **földterület** művelési ágak szerinti megoszlását mutatja a 17. ábra. Az ábrához kapcsolódóan egy nagyon fontos megállapítás tehető. A Nyugat-Dunántúli régió gazdasági társaságainak kiugróan magas részesedése a **termőterületből** annak köszönhető, hogy az erdőterületek túlnyomó többségét használják, mégpedig főként az erdőgazdaságok révén.

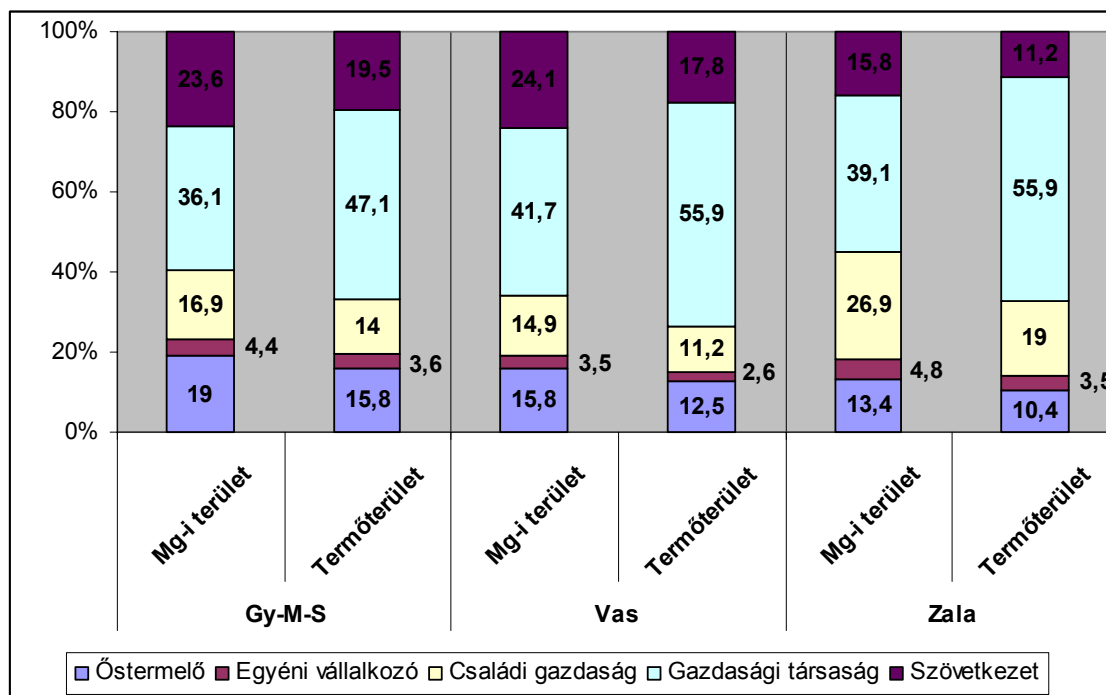

17. ábra: A használt földterület megoszlása a gazdálkodási formák között főbb művelési ágak szerint a régióban (%), 2002

Forrás: FVM GyMS, Vas és Zala Megyei Hivatalai adatainak alapján saját számítás

Ez jól nyomon követhető az egyes területi egységek szintjén is, a megyék között bizonyos nagyságrendi eltérésekkel. (18. ábra) A mezőgazdasági szempontból legfontosabb – öt művelési ág alkotta – **mezőgazdasági terület** tekintetében nem meglepő, hogy (számarányukból is következően) az őstermelők Győr-Moson-Sopronban részesednek legnagyobb arányban a földterületből, az egyéni vállalkozók pedig Zala megyében. Szintén megfelel az üzemek számából való részesedésnek a családi gazdaságok területi aránya, habár Vas megyében kisebb részt használnak, mint ami számarányuk és átlagterületük alapján várható lenne.

Az igazi érdekességet a gazdasági társaságok, és részben a szövetkezetek jelentik. A gazdasági társaságok területi részesedése Győr-Moson-Sopron megyében a legkisebb, mégis fajlagosan a legnagyobb méretűek a három megye tekintetében. Vasban a legnagyobb területi részarányhoz közepes létszámarány és közepes átlagterület tartozik. A szövetkezetek területi aránya Győr-Moson-Sopron és Vas megyében nagyon hasonló, csakúgy mint számarányuk és átlagterületük. Zala megye olyan képet mutat, mint Győr-Moson-Sopron a gazdasági társaságoknál: a legkisebb területi részesedéshez a legkisebb létszámarány és legnagyobb fajlagos méret tartozik.

18. ábra: A gazdálkodási formák által használt terület aránya a mezőgazdasági- és termőterületen belül (%), 2002

Forrás: FVM GyMS, Vas és Zala Megyei Hivatalai adatainak alapján saját számítás

A gazdasági társaságok részéről a termőterületből elfoglalt arányt jelentősen befolyásolja a már tárgyalt **erdőterületi** túlsúly: ennek köszönhetően – a jóval erdőselebb – Vas és Zala megyében az összterület 56%-át, míg Győr-Moson-Sopron megyében kevesebb mint felét a gazdasági társaságok használják.

Összességében tehát a Nyugat-Dunántúli régiót alkotó három megye mezőgazdaságának vizsgálata a földhasználat és üzemi struktúra tekintetében a várt eredményt hozza. A területi egységek közti különbségeket erősen befolyásolja környezeti adottságuk és település szerkezetük, valamint a megelőző – rendszerváltás előtti és utáni – időszak történelmi eseményeinek és gazdaságpolitikájának jellemzői. A régió egészét tekintve a társas vállalkozások részesedése meghatározó mind a régió belül, mind a többi régióval történő összehasonlításban.

Két fontos jellegzetességet tartok szükségesnek hangsúlyozni. Az egyik, hogy a gazdasági szervezetekre és ezeken belül is inkább a gazdasági társaságokra jellemző tulajdonság az erdőterületek nagy aránya a termőterületen belül, különösen Vas és Zala megyében. A másik pedig, hogy a valódi egyéni gazdaságok átlagterülete jóval meghaladja mindhárom megyében a statisztikai felmérések által közöltek, és megközelíti az életképesség szintjét. Igaz ez különösen Zala megye vonatkozásában, ahol az átlag átlépi azt a 20 hektáros limitet is, amelyet több szakember az életképesség alsó határának tart. (Ez még akkor is így van, ha figyelembe vesszük, hogy az 1 hektáros méretet el nem érők kivételre kerültek a „gazdaságok” fogalomköréből.)

4.3.2. A GAZDASÁGOK KONCENTRÁCIÓVIZSGÁLATA

A gazdaságok birtokméretének megoszlása alapján vizsgálhatjuk a **koncentráció** folyamatát. A koncentráció²⁷ az eloszlások mértékére ad információt és mérése egzakt módon is történhet. A koncentráció foka a Gini-féle képlet segítségével számolt **koncentrációs együttható** (K_e) révén fejezhető ki. Ennek mértéke az összes régiós gazdaságra számolva ($K_e=0,812$) nagyfokú koncentrációra utal. (9. melléklet) Ez még akkor is így van, ha a három nagy megyei erdőgazdaságot – a kategóriahatárok túlzott mértékű kitolása miatt – kihagyjuk a vizsgálatból.

14. táblázat: A gazdaságok számának és területének megoszlása méretkategóriánként a régióban, 2002

KATEGÓRIA* (HA)	ÜZEMEK SZÁMA (DB) (GYAKORISÁG)	TERÜLET ÖSSZESEN (HA) (ÉRTÉKÖSSZEGSOR)
1-10	6 553	36 041
10-50	3 194	95 820
50-100	440	33 000
100-300	468	93 600
300-500	32	12 800
500-1000	48	36 000
1000-5000	88	264 000
5000-15000	3	30 000
Összesen	10 826	601 261

Forrás: FVM-hivatalok adatai alapján saját számítás. *A pontosan réteghatár méretű gazdaságokat az alsó kategóriába, a réteghatárt meghaladókat a magasabb kategóriába sorolva.

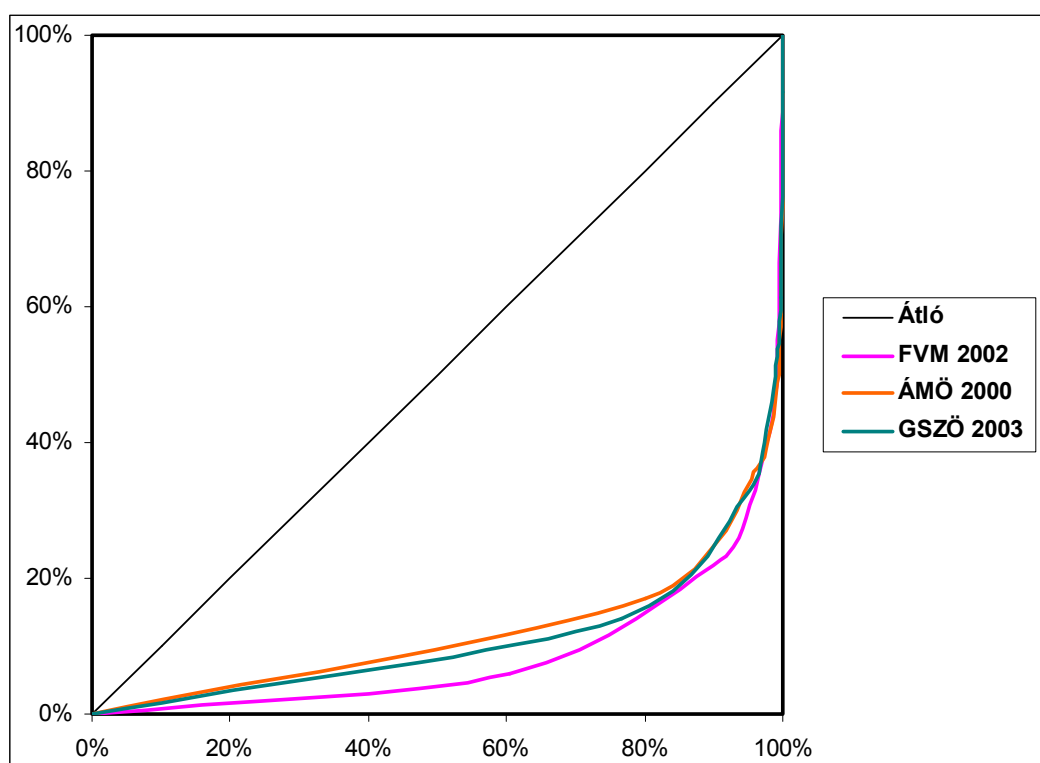
A 14. táblázatból világosan kitűnik, hogy a legkisebb méretkategóriákba²⁸ (1-10, 10-50 ha) tartozó közel 10000 gazdaság akkora területet használ, mint az 50-300 hektár között működő 908 üzem. Különösen szembetűnő az 1000-5000 hektáros méretkategóriába tartozó 88 gazdaságnak az összes használt földterületből elfoglalt 44%-os részaránya. Kissé meglepő, hogy a

²⁷ Valamely sokaságnak egy mennyiségi ismérv szerinti elemzése során vizsgálhatjuk az értékösszeg koncentrációját (az értékösszeg mennyire összpontosul a sokaság bizonyos egységeire). (KERÉKGYÁRTÓ – MUDRUCZÓ, 1987)

²⁸ Az **osztályközök** (helyes) **megválasztását** két fő szempont befolyásolta: a vizsgálat eredményére vonatkozóan ne lépjen fel torzító hatás, valamint a KSH-felmérésekkel való összehasonlíthatóság biztosított legyen.

kategóriákon belül közepesnek, ökonómiai szempontból pedig már nagyméretűnek mondható, 300 és 500 hektár között működő gazdaságok – kis számarányuk mellett – a legkisebb területi részesedéssel szerepelnek a régió mezőgazdasági üzemei körében.

Az ÁMÖ 2000 és a GSZÖ 2003 országos számára TAKÁCS (2005) nyomán elvégezve a koncentrációvizsgálatot azt kapjuk, hogy az összes gazdaság tekintetében mind a 2000-es ($K_e=0,743$), mind a 2003-as ($K_e=0,762$) évre nézve valamivel kisebb a koncentrációs együttható, mint az előző régiós érték. (Jóllehet, országos szinten a koncentráció foka kismértékben nőtt 3 év alatt.) A koncentráció grafikus ábrázolására alkalmas a 19. ábrán látható Lorenz-görbe, ahol a koncentráció fokát az átlótól való távolság mutatja.

19. ábra: A gazdaságok Lorenz-görbéi (FVM 2002, ÁMÖ 2000, GSZÖ 2003)

Forrás: FVM-hivatalok és TAKÁCS (2005) adatai alapján saját számítás

Az egyéni gazdaságok és a gazdasági szervezetek csoportját külön vizsgálva megállapítható, hogy országosan mind az előbbieket, mind az utóbbiak esetében nőtt a koncentráció foka 2000-ről 2003-ra.

- Egyéni gazdaságok: $K_e=0,497$ / $K_e=0,542$
- Gazdasági szervezetek: $K_e=0,764$ / $K_e=0,787$

A régiós adatok az egyéni esetében meghaladják, a gazdasági szervezetek tekintetében viszont alulmúlják ezeket. Összességében tehát, míg a vizsgált évben a régió egyéni gazdaságai nagyobb mértékben, addig gazdasági szervezetei kevésbé voltak koncentráltak, mint országos szinten.

4.4. GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYE EGYÉNI GAZDASÁGAINAK ELEMZÉSE A FÖLDTULAJDON ÉS FÖLDHASZNÁLAT SZEMPONTJÁBÓL (I. FELMÉRÉS)

E fejezet keretében – kérdőíves felmérésre alapozva – Győr-Moson-Sopron megye egyéni gazdaságainak tevékenységi és földhasználati jellemzőit kívánom bemutatni a 2002-es évre vonatkozóan.

Győr-Moson-Sopron megye hangsúlyozottabb vizsgálatát az indokolja, hogy területi elhelyezkedése és természeti adottságai folytán kiemelt helyet foglal el nemcsak a régió, hanem az egész ország agrárgazdaságában. Az országos statisztikákra alapozva megállapítható, hogy a megye egyéni gazdaságainak körében nagyon magas mind a saját fogyasztáson felüli felesleget értékesítők, mind az elsősorban értékesítésre termelők aránya.

A földhasználati viszonyok elemzésénél célszerű a magángazdaságokat vizsgálat tárgyává tenni. Az egyéniek birtokszerkezete ugyanis markánsan különbözik a gazdasági szervezetekétől, hiszen az előbbieknél mind a bérlet, mind a saját tulajdon szóba jöhet a földhasználatnál, míg az utóbbiak túlnyomórészt bérelt területre kényszerülnek működésük során.

A többségében személyes megkeresésből származó kérdőíves adatgyűjtés módszertana az „Anyag és módszer” fejezetben tárgyalásra került.

A primer adatgyűjtés során összesen **160 értékelhető kérdőív** lett feldolgozva. Ezeknek a három, egyéni gazdaságokat alapvetően jellemző működési forma szerinti megoszlása a következő:

- Östermelő 113 db
- Egyéni vállalkozó 13 db
- Családi gazdaság 34 db

Az összes egyéni gazdaságra számolt fajlagos terület közel 30 hektár, amely kilenc hektárral marad el az FVM-adatbázisnál (az alapsokaságnál) – a kiinduló mintához igazodva a nem főfoglalkozású östermelők levonásával – mért értéktől. Figyelembe kell venni ugyanakkor az östermelők magas számarányát a mintában, valamint azt, hogy a kérdőíves felmérés során csak a mezőgazdasági területről származó adatok kerültek feldolgozásra. Egyrészt az azt alkotó öt művelési ág tekinthető a mezőgazdasági (termelő) tevékenység szempontjából fontos területnek, másrészt az egyéniek körében viszonylag alacsonyabb az erdőterületek aránya, illetve részesedése az árutermelésből elhanyagolható.

Az összes magángazdaság **átlagos méretének** megoszlása a működési formákon belül alapvetően kétpólusúnak mondható. (15. táblázat) Az östermelők átlagos területe közel azonos az alapsokaságéval (12,8), viszont mind az egyéni vállalkozók, mind a családi gazdaságok

tekintetében meghaladja azokat (37,5 és 53,3 ha). Előbbire az egyéni vállalkozók tekintetében magyarázat lehet a teljes foglalkozású gazdaságok magas aránya (69%) a mintában, amely az alapsokaságét közel kétszeresen meghaladó átlagos méretet eredményez.

15. táblázat: Az egyéni gazdaságok átlagos területe, birtoktagja és azok távolsága, 2002

MŰKÖDÉSI FORMA	TERÜLET (HA)	BIRTOKTAG (DB)	TERÜLET/BIRTOKTAG (HA)	TÁVOLSÁG (KM)
Östermelő (n=113)	13,3	4,1	3,5	3,3
Egyéni vállalkozó (n=13)	69,2	9,5	7,3	6,3
Családi gazdaság (n=34)	69,6	8,9	7,9	4,9
Összesen (n=160)	29,8	5,6	5,5	3,9

Forrás: saját vizsgálat

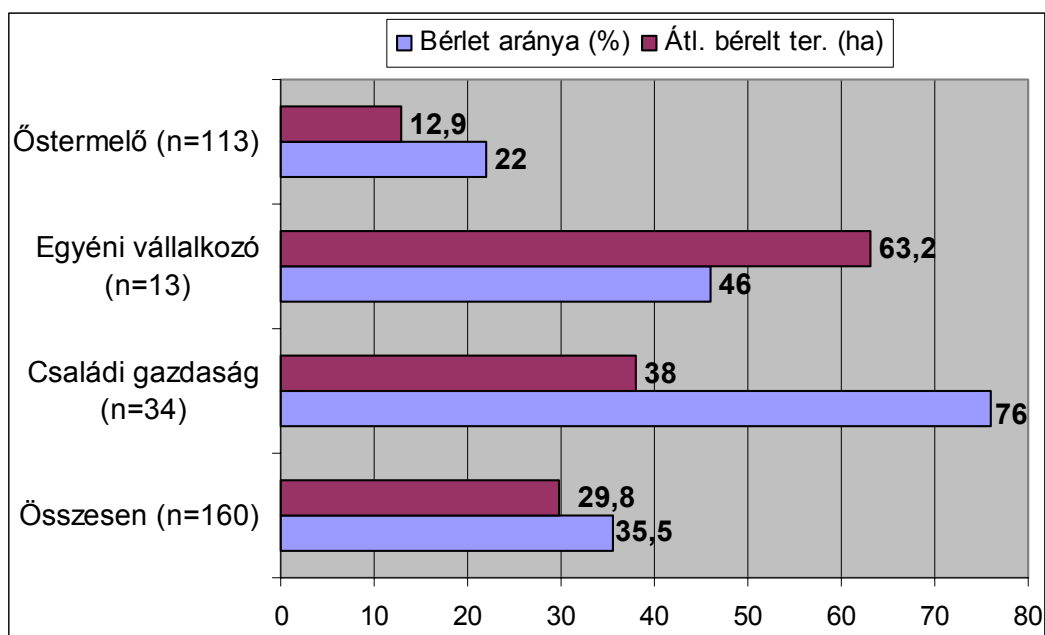
A kérdőív informálódott a **birtoktagok számáról és távolságukról** a gazdaság központjától. A működési formák szerinti különbségek elemzésével megállapítható, hogy alapvetően a területméret határozza meg a birtoktagok számát. A nagyobb birtokmérethez több birtoktag és nagyobb gazdaságközponttól mért fajlagos távolság is tartozik. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy ez nincs egyenes arányban a területméret alakulásával. Különösen a családi gazdaságoknál figyelhető meg, hogy a több mint ötszörös – östermelőkhöz mért – fajlagos gazdaságméret csak alig több mint kétszer annyi birtoktagot eredményez. (Emellett körükben a legnagyobb az egy tagra jutó átlagterület is.) A birtoktagok fajlagos távolsága a gazdaság központjától mindhárom esetben jóval belül van – az uniós viszonyok szerint is – tolerálható, 10-15 km-es távolságon.

Elengedhetetlen vizsgálni a különböző statisztikák által nem, vagy csak töredékesen közölt információkat a **bérelt területre** vonatkozóan. A bérlet aránya és mérete az üzem földterületén belül ugyanis alapvető fontosságú tényező a gazdaságok földhasználata, illetve az üzemi struktúra alakulása szempontjából. (20. ábra)

A felmérés alapján a **családi gazdaságok** használnak legnagyobb arányban bérelt területet, négyből háromban megtalálható ez a földhasználati jogcím. A bérelt terület átlagos méretében viszont az **egyéni vállalkozók** vezetnek, és körükben fordul elő a mintában egy olyan gazdaság is, amely mind a 202 hektárját bérlet révén hasznosítja. Az **östermelők** a többi működési formához viszonyítva csupán 13 hektárt bérelnek átlagosan, azt is csak minden ötödik gazdálkodó. Ez az östermelők átlagos birtoknagyságával megegyező, tehát megállapítható, hogy körükben alapvetően a nagyobb méretűekre jellemző a bérleti gazdálkodás.

Úgy vélem, a legegészségesebb – hosszú távon is fenntartható – struktúrát ebből a szempontból a családi gazdaságok képviselik. Sokan használnak közülük ugyan bérelt területet, viszont az eleve nagyobb méretűek jellemzője a haszonbérlet intézménye. A gazdaságok átlagterületéhez képest a

bérlet fajlagos mérete 55%-ot tesz ki, szemben a másik két működési formával, ahol megközelíti az átlagos birtokméretet is. Ilyen értékek mellett – és egy folyamatos birtokkoncentrációt feltételezve – a családi gazdaságok perspektivikusnak tűnnek a jövőre nézve.

20. ábra: A gazdálkodási formák által bérelt terület fajlagos mérete és a bérlet aránya a gazdaságok között (ha, %), 2002

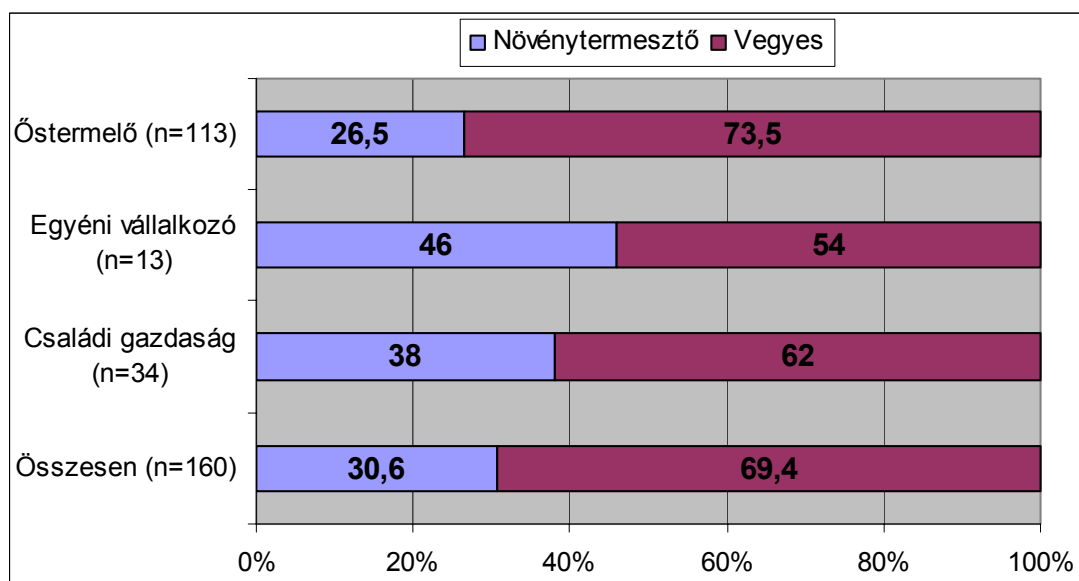
Forrás: saját vizsgálat

A **bérleti díjak** tekintetében a gazdálkodók részben a saját bérleti díjuk, részben a környezetükben tapasztaltak alapján ítélték meg a díjakat. Az átlagos éves földbérleti díjak 14700 forint, illetve 23,6 kg/AK gabona körül mozogtak a vizsgált évben. Ez a díj egyébként – a KSH adatai alapján – csak két évvel később, 2004-ben volt jellemző országos viszonylatban. A bérlet szerződéses jellege meghatározó a megyében, a bérleti szerződések zöme – mintegy 70%-a – 5 évre szól. Az ennél rövidebb, illetve hosszabb bérleti szerződések egyharmad-kétharmad arányban oszlottak meg.

A **termőföld ára** a megyében – elsősorban területi elhelyezkedésénél, infrastrukturális helyzeténél és a föld minőségénél fogva – a felsőbb kategóriában helyezkedik el. Ezt támasztotta alá a felmérés is: e szerint 1 hektár, a megyére jellemző minőségű (20-22 AK/ha) föld átlagos forgalmi értéke 236 ezer, ezen belül a szántóterületeké 252 ezer Ft körül alakult 2002-ben. A statisztikákat vizsgálva megállapítható, hogy ez az ár az adott évben, országos viszonylatban a legmagasabb szegmenset jellemezte.

A régiót alkotó megyék közül Győr-Moson-Sopron megyére amúgy sem jellemző növénytermelési fölény a felmérés során sem igazolódott. Az östermelők és a családi gazdaságok

között túlsúlyban vannak a vegyes gazdaságok, és még az egyéni vállalkozóknál is a nem specializálódott gazdaságok vannak többségben. A **termelési típus** szerinti bontást²⁹ az összes gazdaságra, illetve az egyes működési formákra vonatkozóan a 21. ábra mutatja.

21. ábra: A termelési típus megoszlása a gazdálkodási formákon belül (%), 2002

Forrás: saját vizsgálat

Az összes gazdaságot tekintve a vegyes működésűek átlagterülete több mint kétszeresen haladja meg a növénytermelők 21,7 hektárját. Ez a különbség a fajlagosan bérelt terület tekintetében már csak 11 hektár. Előbbi üzemek 42,9, míg utóbbiak 32,4%-a használ bérelt területet.

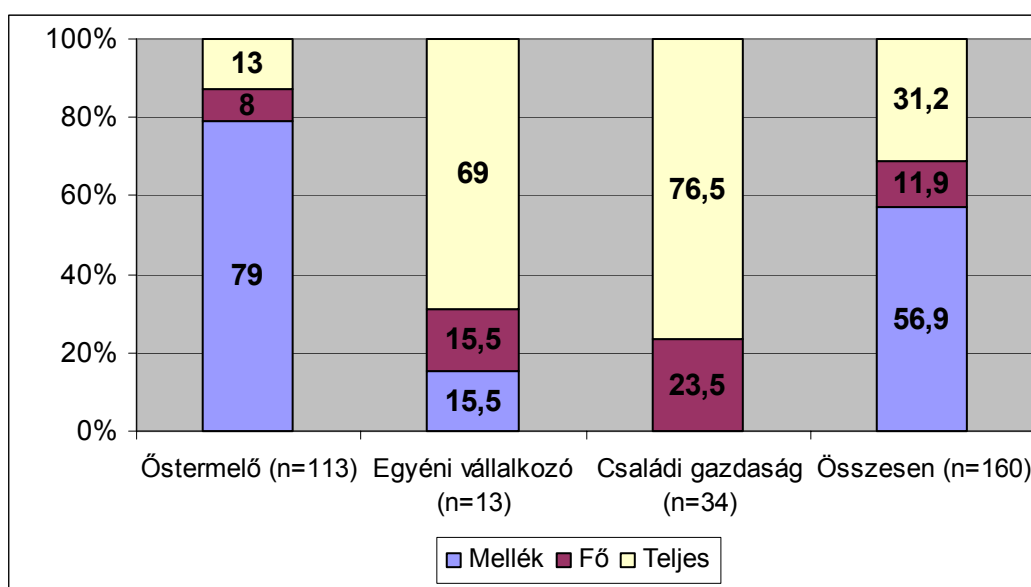
- A vegyes gazdálkodás leginkább az **östermelőkre** jellemző. Az östermelőkön belül a növénytermelők fajlagosan 4 hektárral nagyobb területet használnak, mint a vegyes gazdaságok (12,2 ha). A bérelt terület átlagos mérete pedig mindkettőnél meglehetősen magas (14,9 és 11,9 ha) fajlagos birtokméretükhöz képest, mivel a haszonbérlet inkább az amúgy is nagyobb földterületet használókra jellemző.
- Az **egyéni vállalkozóknál** a növénytermelő és a vegyes gazdaságok hasonló átlagterületen működnek. A bérlet 82 hektáros átlaga a vegyeseknél nagyobb, túlszárnyalja az átlagos méretüket is. A növénytermelők viszont fajlagosan csak 44,3 hektárt bérelnek. (Miközben közel azonos arányban bérelnek földterületet.)
- A **családi gazdaságoknál** viszont egyértelműen a növénytermelők működnek, mégpedig két és félszer nagyobb átlagterületen (112,7 ha), mint a vegyes üzemek. A bérelt földterület átlagos mérete is mintegy 27 hektárral haladja meg a vegyes típusúakét, miközben mindkét típusnál ugyanakkora arányban használják ki a bérlet lehetőségét.

²⁹ A földhasználat vizsgálatából következően, a disszertáció szempontjából lényeges növénytermelő és vegyes típusú gazdaságokat tekintve.

A két országos statisztikai vizsgálat elemzése során látható volt, hogy míg a vegyes gazdaságok termőterülete mindinkább visszaszorul, addig a növénytermelőké markánsan növekszik. Ebből valószínűsíthető, hogy a csak növénytermesztéssel foglalkozó gazdaságok részaránya növekszik és jövőben szintén növekedni fog a megyében és a régióban is.

Egy másik – a dolgozat témája szempontjából releváns – csoportosítási lehetőség a **működés profilja** szerinti osztályozás. (22. ábra) A felmérés során a gazdaságokat a tulajdonos (család) jövedelméhez való hozzájárulásuk alapján – az EU-tipológiával történő harmonizáció jegyében, de inkább a német gyakorlat mintájára – három csoportba soroltuk:

1. Mellék-, vagy részfoglalkozású üzem: éves összes bevételből a részesedés 50% alatt;
2. Főfoglalkozású (vegyes profilú) üzem: éves összes bevételből való részesedés 50-90% között;
3. Teljes foglalkozású (tisztán mezőgazdasági) üzem: éves összes bevételből történő részesedés 90% felett.

22. ábra: A működési profil megoszlása a gazdálkodási formákon belül (%), 2002

Forrás: saját vizsgálat

A mintára vonatkozóan a mellékfoglalkozású gazdaságok aránya érthetően az östermelők³⁰ között a legnagyobb, még akkor is, ha a bázis az – FVM besorolása szerint – ún. főfoglalkozású östermelőkön alapult. Az egyéni vállalkozók között már a fő- és teljes foglalkozású gazdaságok együttesen közel 85%-ot tesznek ki. A családi gazdaságoknál pedig a törvényi szabályozás nem

³⁰ A **mellékfoglalkozású östermelők** magas aránya magyarázható azzal, hogy körükben nagyrányú a gazdálkodáshoz nem köthető egyéb jövedelemforrás (nyugdíj, segélyek, stb.). Ezek adott esetben meghatározó hányadát adják a teljes éves jövedelemnek.

teszi lehetővé a mellékfoglalkozásuként történő működést, de negyed részüknek így is van valamilyen „alternatív” jövedelemforrása.

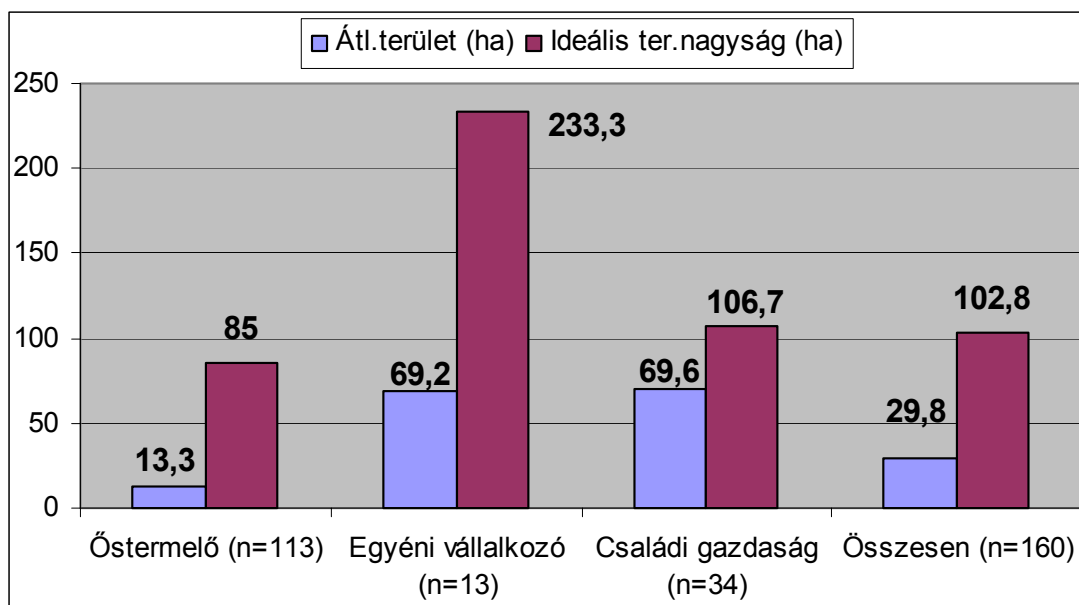
A művelt területek fajlagos mérete tekintetében a tisztán mezőgazdasági üzemek vezetnek 62,7 hektárral, őket követik a főfoglalkozású (41 ha), majd a mellékfoglalkozású (9,3 ha) gazdaságok. Az átlagosan bérelt terület a mellékfoglalkozásúaknál 8,3 hektár, míg a fő- és teljes foglalkozásúaknál majdnem egyforma, ezt közel ötszörösen meghaladó. Mégis, a használt földterületből elfoglalt részaránya szerint a főfoglalkozásúaknál a nagyobb.

- Az **őstermelők** körében – nem várt módon – a főfoglalkozásúak rendelkeznek a legnagyobb fajlagos birtokmérettel, míg a tisztán mezőgazdasági üzemek 21,5 hektáros átlagmérete csak a második helyre elég. Közülük csak minden ötödik bérel területet, átlagosan 13 hektárt.
- Az **egyéni vállalkozóknál** már a teljes foglalkozásúak művelik messze a legnagyobb, 82,9 hektáros átlagterületet, ami közel háromszorosan haladja a meg a mellék- és kétszeresen a főfoglalkozásúakét. A vegyes profilúakhoz hasonlóan a bérlet átlagos mérete a tisztán mezőgazdasági üzemeknél is rendkívül magas, 83,8 hektár. (Az egyéni vállalkozók mintájában az összes vegyes gazdaság egyben teljes foglalkozású is volt.)
- A **családi gazdaságok** jog szerint csak főfoglalkozású (jelen elemzésben fő-, vagy teljes foglalkozású) üzemek lehetnek. Felosztásuk indokoltságát jelzi, hogy fajlagos területük nagyon különböző: előbbinél 37,2, utóbbinál pedig 79,5 hektár. A tisztán mezőgazdasági üzemek között 35%-kal nagyobb a bérlet részaránya, az átlagosan bérelt terület 36,9 hektáros értéke viszont érdekes módon kisebb.

Arra a kérdésre, hogy „Mekkora területnagyságot tartana optimálisnak a gazdaságos működés érdekében?” a gazdálkodók válasza egy szempontból nagyon hasonló volt. Bármely működési formáról volt ugyanis szó, az **ideális birtokméretet** szinte minden esetben az általuk használt terület felett jelölték meg. (23. ábra)

Az **összes gazdaságra** nézve, a ténylegesen művelt fajlagos birtokméretnél 3,5-szer nagyobb a gazdálkodók által optimálisnak tartott átlagterület.

- A várakozásoknak megfelelően az **őstermelők** tartják ideálisnak a legkisebb méretet a három gazdasági forma közül. Viszont, náluk az ugrás a tényleges területméretük és az általuk optimumnak tartott között 6,4-szeres, ami a legnagyobb a hármashból.
- Az **egyéni vállalkozók** teszik abszolút értékben a legmagasabbra a mércét, a kívánt birtokméret pedig átlagos területük 337%-ára rúg.
- A 100 hektár körüli nagyság köszön vissza a **családi gazdaságoknál**, és található abszolút értékben és arányaiban is legközelebb a tényleges birtokméretükhöz.

23. ábra: A gazdálkodási formák átlagos tényleges és kívánt birtokmérete (ha), 2002

Forrás: saját vizsgálat

A válaszok elemzése után megállapítható, hogy a megye családi gazdaságai reálisan ítélik meg helyzetüket és lehetőségeiket. Az egyéni gazdaságok csoportján belül szinte minden szempontból leginkább ők tartoznak a piacorientált, valódi árutermelő üzemek közé. Birtokméretük alapján a családi gazdaságok már megközelítik, és várhatóan el is érik az élet-, majd versenyképes működésükhöz szükséges földterület-méretet.

4.5. A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ EGYÉNI GAZDASÁGAINAK VIZSGÁLATA (II. FELMÉRÉS)

A következő lépésben az egyéni gazdaságok mezőgazdasági területére vonatkozó földhasználati és üzemszerkezeti jellemzőket, illetve az időközben bekövetkezett változások tendenciáit vizsgálom, immár az egész Nyugat-Dunántúli régióra vonatkozóan.

A Gazdaságtudományi Intézetben folyó OTKA-kutatás keretében a 2004. évi eszmei időpontra végeztünk egy kérdőíves felmérést a 2005-ös év folyamán. A postai úton történő megkereséssel zajló adatgyűjtés során visszaérkező, értékelhető mintáinak területi egységek és gazdálkodási formák szerinti megoszlását a 16. táblázat mutatja.

16. táblázat: A felmérés során feldolgozott értékelhető kérdőívek (db)

MŰKÖDÉSI FORMA	GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYE	VAS MEGYE	ZALA MEGYE	NY-D RÉGIÓ
Östermelő	17	6	11	34
Egyéni vállalkozó	11	5	14	30
Családi gazdaság	21	12	17	50
Összesen	49	23	42	114

Forrás: saját vizsgálat

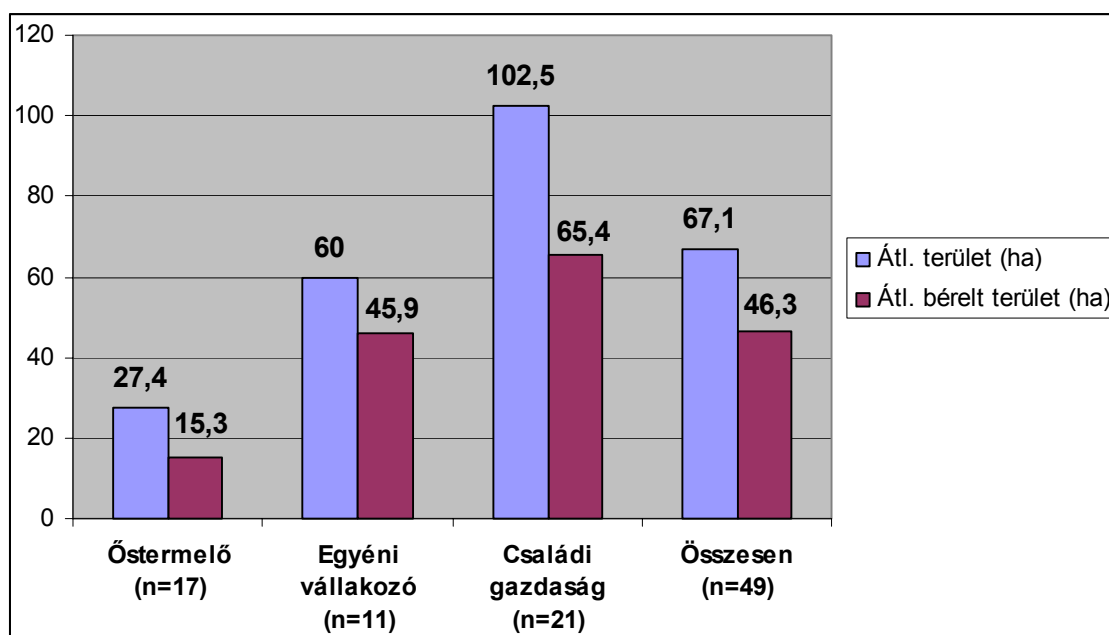
Megállapítható, hogy az üzemek megoszlása a mintában – régiós viszonylatban – jól igazodik az alapsokaságban elfoglalt részarányukhoz.

4.5.1. A FÖLDHASZNÁLAT JELLEMZŐI ÉS AZOK VÁLTOZÁSA GYŐR-MOSON-SOPRON MEGYÉBEN

Az alapsokaság és az abból képzett kiinduló minta azonossága okán, korlátozott mértékben ugyan, de összehasonlíthatóak a Győr-Moson-Sopron megyére vonatkozó adatok az előző fejezetben tárgyalt, 2002-re vonatkozó felmérés eredményeivel. Ezért a régiós adatok értékelése előtt Győr-Moson-Sopron megye vonatkozásában külön is megkíséreltem ábrázolni az egyéni gazdaságok földhasználatában két év alatt lezajlott változásokat, azok tendenciáit.

Az **átlagos birtokméret** összességében markánsan nőtt a megye egyéni gazdaságaiban. A 2004-es érték 2,25-szerese a 2002. évi 29,8 hektáros átlagnak. (24. ábra) Mint az a statisztikai felmérésekből ismert, a megye egyéni gazdaságai – a régió és az ország többi részéhez hasonlóan – nagyarányú létszámcsökkenésen estek át az utóbbi években, és ennek logikus kísérő jelensége a területi koncentráció.

A **bérelt területtel** rendelkezők aránya mindhárom gazdálkodási kategóriában drasztikusan nőtt, az összes egyéni gazdaságot tekintve az átlagos területhez hasonlóan 2,25-szeresével, 80,4%-ra. Ez az érték az őstermelők (68,8%) és a családi gazdaságok (90%) között szóródik.

24. ábra: A működési formák átlagos birtokmérete és bérelt területe (ha), 2004

Forrás: saját vizsgálat

A birtokméret növekedése érvényes az összes működési formára, az **egyéni vállalkozók** kivételével. Ez a negatív irányú eltérés talán betudható a kis elemszámú minta torzításának, habár az előző felmérésben – mint arra külön kitértem – nagyon magas volt a teljes foglalkozásúak aránya a mintán belül. Az egyéni vállalkozók által bérelt terület fajlagos mérete is csökkent az előző vizsgálathoz képest, mégpedig több mint negyedével.

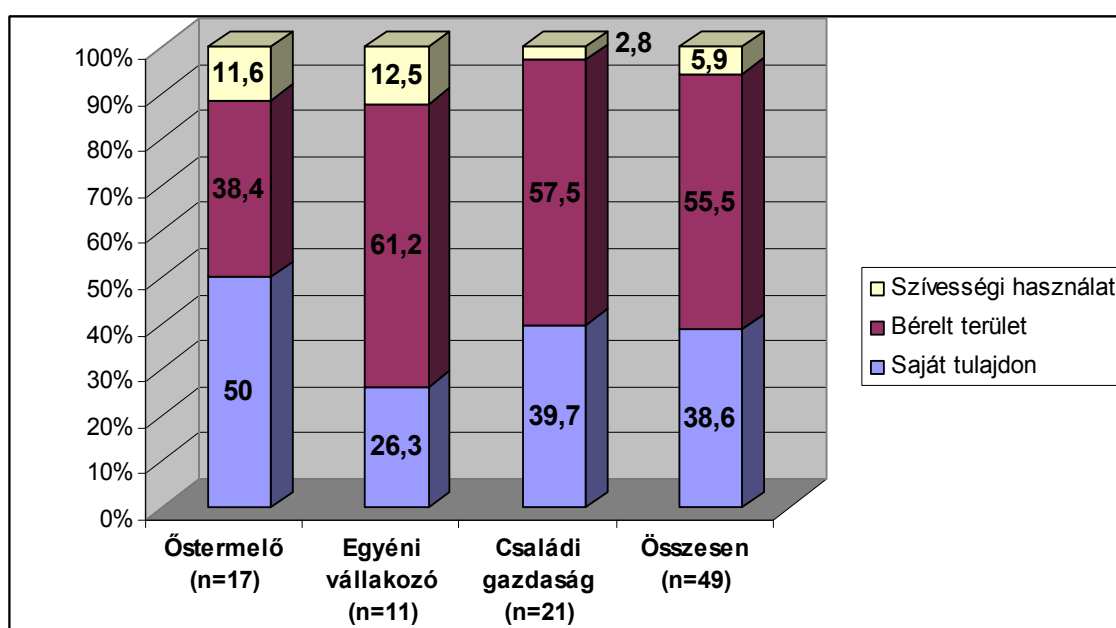
Az **őstermelők** fajlagos területe a kétszeresére nőtt, az átlagosan bérelt területnagyságuk viszont csak kis mértékben növekedett. Minden bizonnyal nagyarányú létszámcsökkenés kísérte körükben a birtokkoncentrációt, hiszen az egyéni gazdaságok számának apadásában és a területi koncentrációban egyaránt a legkisebb méretű üzemek jelentik a forrást.

A koncentrációs folyamatok nyerteseinek a **családi gazdaságok** látszanak: fajlagos területük másfélszeresére nőtt két év alatt. Hozzá kell tenni azonban, hogy hasonló mértékben nőtt az átlagos bérletnagyság is, arányaiban azonban nem változott a bérelt terület az átlagos üzemméretén belül. Külön felhívom a figyelmet az előző vizsgálat optimális üzemnagyságra vonatkozó kérdésének eredményére. A családi gazdaságoknál megjelölt 106,7 hektáros átlagméret 2004-re majdnem teljesült. Mindebből arra lehet következtetni, hogy a családi gazdaságok eredményesen tudnak alkalmazkodni a piaci kihívásokhoz, és minden esélyük megvan arra, hogy versenyképes középüzemekké fejlődjenek a jövőben.

A földhasználat jogcíme³¹ szerint vizsgálva a művelt mezőgazdasági területet – az összes gazdaságra nézve – a földbérleti arány 55%-ot meghaladó mértékű. (25. ábra) 2002-ben ez még 20%-kal kevesebb volt.

A saját tulajdon aránya egyedül az **őstermelőknél** éri el az 50%-ot, illetve a szívésségi használattal együtt döntő részt képvisel. A 2002-es felmérésnél a bérlet aránya ennél még jóval kisebb, 21,6% volt.

Az **egyéni vállalkozók** a 2002-es értékhez képest közel 20%-kal nagyobb arányban használnak bérelt területet, és körükben a legmagasabb a szívésségi használat is. (A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a régiót alkotó megyék közül Győr-Moson-Sopronban a legnagyobb a szívésségi használat aránya, de még itt sem éri el az országos átlagot.)

25. ábra: A használt földterület megoszlása a földhasználat jogcíme szerint a működési formákon belül (%), 2004

Forrás: saját vizsgálat

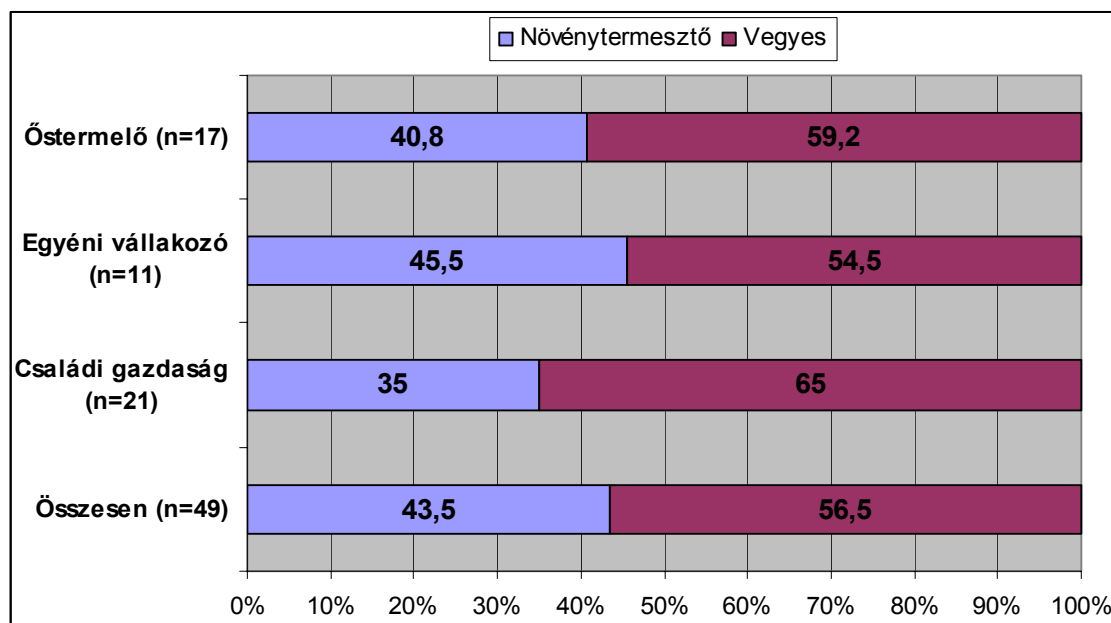
A **családi gazdaságok** is növelték közel 16%-kal a bérelt terület arányát 2002-höz képest, és ezzel megközelítik az egyéni vállalkozókéét. Érdekes, hogy körükben feltűnően kisebb a szívésségi használat előfordulása, mint a másik két működési forma esetében.

A **termelési típus** szerinti megoszlás egyedül az **őstermelőknél** mutat komolyabb eltérést 2002-höz képest. (26. ábra) A minta alapján körükben a csak növénytermeléssel foglalkozó gazdaságok aránya közel kétszeresére nőtt. Ez valószínűleg összefüggésben van nagyarányú

³¹ A felmérés során megkérdezésre került *három* – együttesen a mezőgazdasági terület szinte teljes egészét lefedő – *főbb jogcím*: saját tulajdon, haszonbérlet és szívésségi használat.

fajlagos üzemméret-növekedésükkel, és okozója lehet az európai uniós területalapú támogatások megjelenése.

Mind az **egyéni vállalkozók**, mind a **családi gazdaságok** hasonló képet mutatnak a termelés típusa szerint, mint az előző felmérésben. A vegyes gazdálkodás végeredményben az összes gazdasági formánál túlsúlyba kerül, és így az összesített megoszlásban is a vegyes üzemek részaránya lesz a nagyobb. Ez azonban még mindig elmarad a 2002-ben mért 69,4%-tól. A csak növénytermelésre szakosodott üzemek térnyerésére utaló jelek tehát már itt is megfigyelhetőek.

26. ábra: A termelési típus megoszlása a gazdálkodási formákon belül (%), 2004

Forrás: saját vizsgálat

Az **összes gazdaságot** tekintve a vegyes működésűek 59,3 hektáros átlagterülete 11 hektárnyi növekedést jelent 2002-höz képest. Az igazán nagy ugrást a növénytermelésre specializálódottak mutatják: 77,2 hektáros fajlagos méretük három és félszeresen haladja meg az előző felmérés hasonló adatát. Az átlagos bérleti méret is nőtt 2002-höz képest, a két termelési típus közötti különbség pedig már 18 hektár. (Bérelt területet is többen használnak.)

- Számarányuk szerint a vegyes gazdálkodás továbbra is túlsúlyban van az **östermelők** körében. A növénytermelők még mindig nagyobb területet használnak fajlagosan (31,6 ha), mint a vegyes gazdaságok (23,2 ha), noha mindkét típusnál nagymértékben nőtt az átlagterület. Érdekes módon – a területbővülés ellenére – a bérelt terület átlagos mérete arányaiban csökkent 2002-höz képest.
- Az **egyéni vállalkozóknál** hasonló tendencia érvényesül, mint az östermelőknél. Míg 2002-ben a növénytermelő és a vegyes gazdaságok még hasonló átlagterületen működtek,

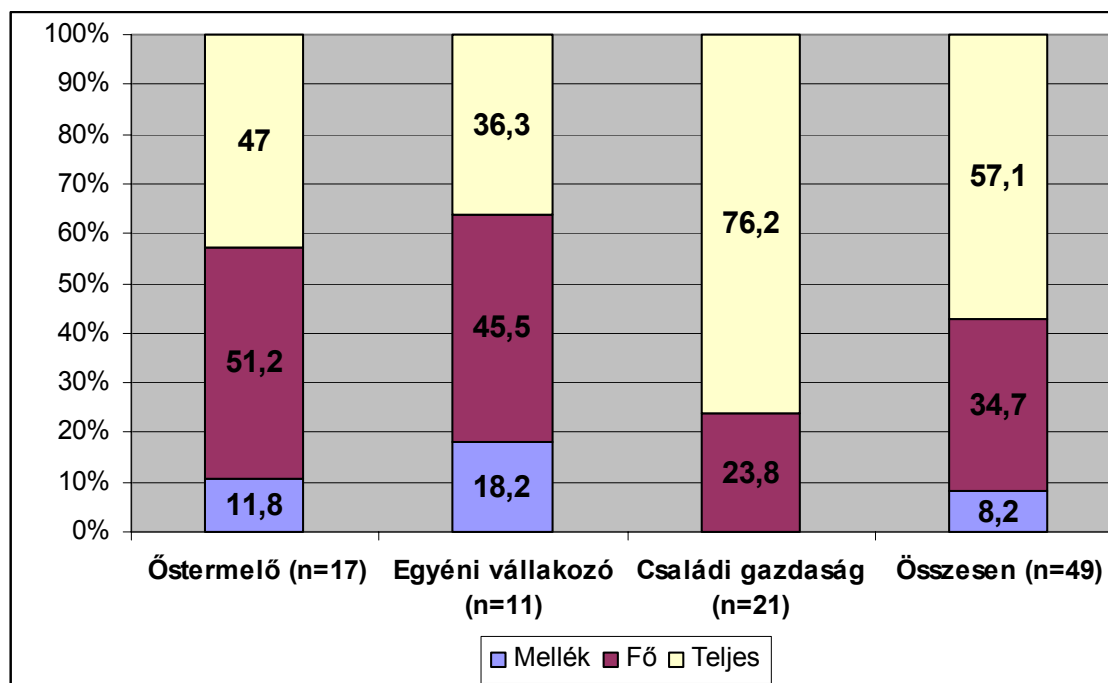
addig 2004-re a növénytermelők 88,1 hektáros mérete majd háromszorosan múlja felül a vegyes üzemekét, és igaz ez a bérelt területek tekintetében is.

- A **családi gazdaságok** esetében is markánsan bővült mindkét termelési típus birtokmérete. Továbbra is a növénytermelők működnek nagyobb átlagterületen (121,7 ha), mint a vegyes gazdaságok (92,1 ha), habár a két típus közötti különbség nem olyan nagy, mint két évvel azelőtt. A bérelt földterület átlagos mérete még mindig mintegy 27 hektárral haladja meg a vegyes típusúakét, miközben a bérlet aránya mindkettőnél nőtt.

A 27. ábra alapján a **működési profil** szerint átrendeződés történt a megye egyéni gazdaságainak körében. Különösen feltűnő ez az **őstermelőknél**, ahol a főfoglalkozású gazdák mellett szembeszökő a teljes foglalkozásúak magas aránya. Feltehetően a körükben végbement nagy fajlagos területbővülés a működési profil tekintetében manifesztálódik.

Az **egyéni vállalkozóknál** is a főfoglalkozásúak részaránya a legnagyobb, 2002-höz képest ez közel háromszorosára nőtt. 2,7%-kal több körükben a mellékfoglalkozású gazda is. A teljes foglalkozásúak térvesztése és a nagyarányú fajlagos területcsökkenés az egyéni vállalkozóknál arra enged következtetni, hogy nagy részük a részmunkaidős gazdaságok irányába mozdul el, és a mezőgazdaságot mintegy kiegészítő tevékenységként műveli.

A **családi gazdaságok** szinte teljes mértékben hozzák a 2002-es értékeket. Mint két évvel azelőtt, még mindig a gazdaságok háromnegyede tartozik a teljes foglalkozásúak közé.

27. ábra: A működési profil megoszlása a gazdálkodási formákon belül (%), 2004

Forrás: saját vizsgálat

A fajlagos területek tekintetében – 2002-höz hasonlóan – ismét a tisztán mezőgazdasági üzemek vezetnek 88,7 hektárral, őket ennek felével követik a főfoglalkozású, majd harmadával a mellékfoglalkozású gazdaságok. Főként az első és a harmadik csoport növelte fajlagos méretét, utóbbi több mint háromszorosára. Az átlagosan bérelt terület mérete a mellékfoglalkozásúaknál csupán 6 hektár, míg a főfoglalkozásúaké 25,6, a teljes foglalkozásúaké pedig már 69 hektár. (Utóbbinak a 2002-es érték csak 60%-a volt.)

- Az **őstermelők** körében is a teljes foglalkozásúak bírnak a legnagyobb fajlagos birtokmérettel (27 ha), míg a főfoglalkozású üzemek 24,6 hektárt művelnek átlagosan. A bérelt terület fajlagos nagysága 1-2 hektáron belül szóródik mindkét profilnál, és csak néhány hektárral nagyobb, mint 2002-ben.
- Az **egyéni vállalkozóknál** messze a teljes foglalkozásúak művelik a legnagyobb átlagos területet (82,6 ha), amely megegyezik a 2002-es értékkel. A főfoglalkozásúak 60 hektáros átlagterülete bő kétszerese a mellékfoglalkozásúakénak. A mintában a főfoglalkozásúak 100%-a bérel átlagosan 36 hektárnyi földterületet.
- A **családi gazdaságoknál** a tisztán mezőgazdasági üzemek fajlagos mérete (118,7 ha) még mindig több mint kétszeresen haladja meg a főfoglalkozásúakét. Mindkét érték magasabb, mint az előző felmérés alkalmával. A méretbeli különbség még jobban kiütözik a fajlagosan bérelt területnél (81 és 25,1 ha). Az átlagos bérelt terület növekedett tehát 2002-höz képest, és drasztikusan nőtt a bérelt földet használók aránya is. (Tízből 9 gazda használ bérelt területet.) A családi gazdaságok méretnövekedésének (koncentrációjának) kulcsa tehát a haszonbérlet, melynek mind mérete, mind részaránya növekvő tendenciát mutat.

4.5.2. A RÉGIÓ MAGÁNGAZDASÁGAINAK KÉRDŐÍVES VIZSGÁLATA

Győr-Moson-Sopron megye 2002-2004-es évekre vonatkozó részletes elemzése után rátérek az egész Nyugat-Dunántúli régió egyéni gazdaságainak vizsgálatára a 2004. évet illetően. A második kérdőíves felmérés alkalmával, a földhasználat jogcímének vizsgálatánál a két meghatározó forma (saját tulajdon, haszonbérlet) mellett megkérdezésre került a **szívességi használat**, mely főként az egyéni gazdálkodók birtokszerkezetének alakító tényezőjeként jöhet szóba. Az eredmények alapján megállapítható, hogy a szívességi földhasználat a régió egészében nem játszik számottevő szerepet, csupán kisebb részt foglal el az egyéniek körében. (17. táblázat) Mint az előző fejezetben is látható volt, nagyobb arányban Győr-Moson-Sopron megyére jellemző, a működési formák között pedig inkább az őstermelőknél található, de még itt sem éri el a 10%-ot. Az országos arány – az AKI-nak a 2002-2004-es időszakra vonatkozó kutatásai szerint (KAPRONCZAI, 2006) – ennél nagyobb, 13 százalék.

17. táblázat: A vizsgálatba vont egyéni gazdaságok földhasználata, 2004

TERÜLETI EGYSÉG	ÖSSZES MG-I TERÜLET (HA)			SAJÁT TULAJDON (%)			BÉRELT TERÜLET (%)			SZÍVESSÉGI HASZNÁLAT (%)		
	ŐSTERMELŐ (N=34)	EGYÉNI VÁLLALKOZÓ (N=30)	CSALÁDI GAZDASÁG (N=50)	ŐSTERMELŐ (N=34)	EGYÉNI VÁLLALKOZÓ (N=30)	CSALÁDI GAZDASÁG (N=50)	ŐSTERMELŐ (N=34)	EGYÉNI VÁLLALKOZÓ (N=30)	CSALÁDI GAZDASÁG (N=50)	ŐSTERMELŐ (N=34)	EGYÉNI VÁLLALKOZÓ (N=30)	CSALÁDI GAZDASÁG (N=50)
Gy-M-S megye	437,8	599,7	2049,1	50,0	26,3	39,7	38,4	61,2	57,5	11,6	12,5	2,8
Vas megye	54,0	200,2	982,8	74,1	50,5	35,2	18,5	49,5	64,8	7,4	0,0	0,0
Zala megye	170,1	481,9	1931,1	54,7	36,8	56,8	39,4	56,5	37,0	5,9	6,7	6,2
Ny-D régió	661,9	1281,8	4963,0	53,2	34,0	45,4	37,0	57,6	51,0	9,8	8,4	3,6

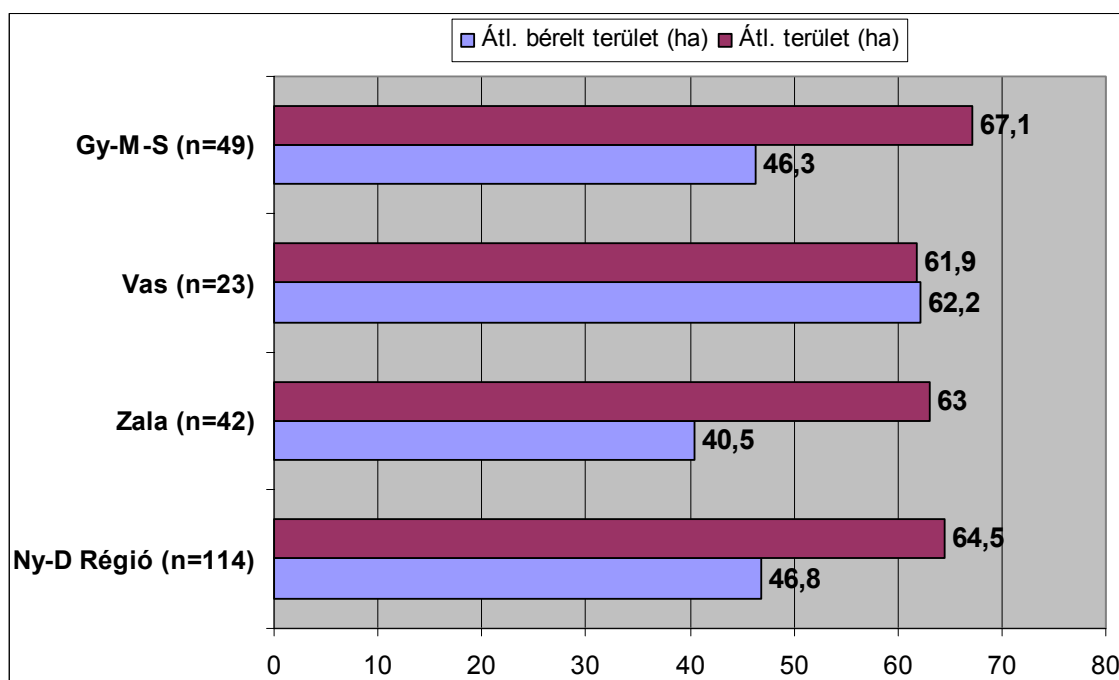
Forrás: saját vizsgálat

A működési formák tekintetében az egyéni vállalkozók használják legnagyobb arányban földterületüket haszonbérletként a régióban. Igaz ez Győr-Moson-Sopron és Zala megyére is, ugyanakkor Vas megyében a családi gazdaságok vezetnek, mégpedig arányában három és félszeresen haladják meg az őstermelők bérleti részesedését.

A 28. ábrán területi egységek szerinti bontásban vizsgálom a mintában szereplő egyéni gazdaságok átlagos birtokméretét és fajlagos bérelt területét.

Mindhárom megyét, és ennél fogva a régiót nézve is meghaladja a fajlagos területméret a 60 hektárt; ennek körülbelül kétharmadára rúg az átlagosan bérelt terület. Kivételt képez Vas megye, ahol az utóbbi érték még az átlagosan művelt terület méretét is meghaladja. (A bérlet szempontjából a vas megyei mintát vizsgálva két megállapítás tehető: a családi gazdaságok között – amelyek amúgy is a minta üzemeinek felét adják – vannak a jellemzően nagy területet bérlők, valamint a minta viszonylag kis elemszámára tekintettel a kapott értéket fenntartással kell kezelünk.)

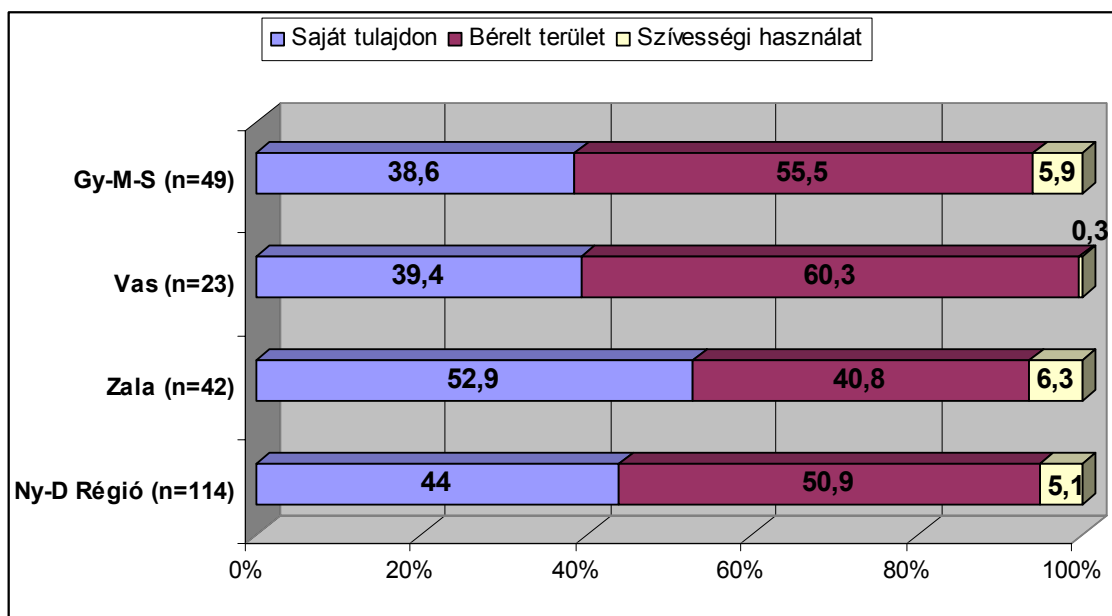
A béreltel rendelkező gazdaságok részaránya Győr-Moson-Sopronban a legmagasabb (80,4%) és Vas megyében a legalacsonyabb (60%), az egész régió vonatkozásában pedig 69,4 százalék.

28. ábra: Az egyéni gazdaságok átlagos birtokmérete és bérelt területe (ha), 2004

Forrás: saját vizsgálat

A 29. ábrán látható a földterület használatának **jogcím szerinti** tagolódása, mely összességében kedvezőnek mondható.

29. ábra: A földterület megoszlása a földhasználati formák szerint (%), 2004

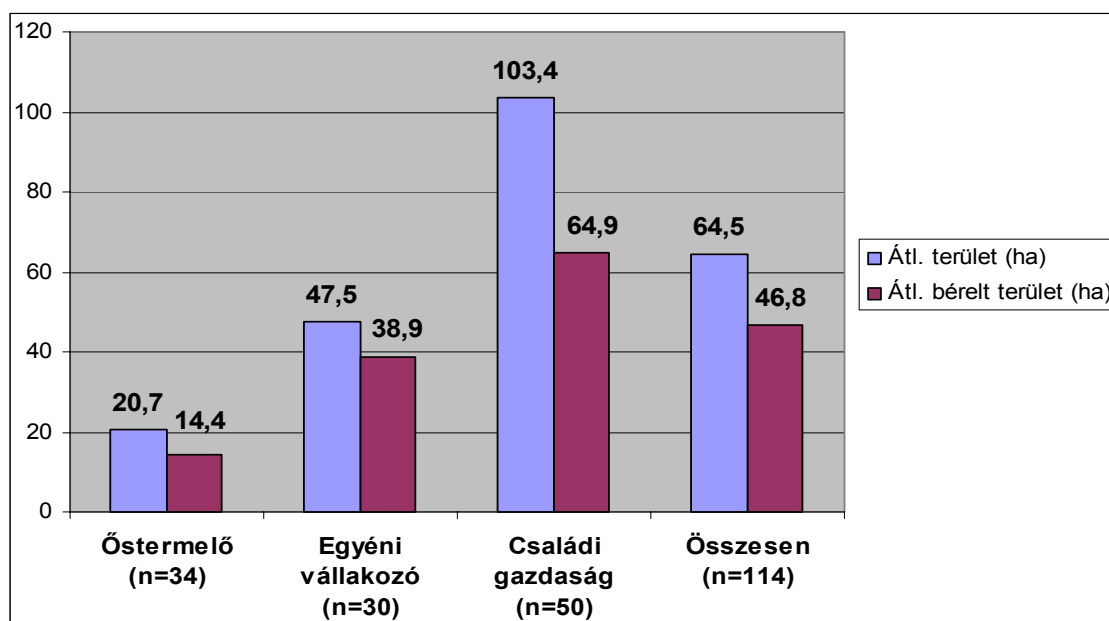
Forrás: saját vizsgálat

Amennyiben a szívességi használatot inkább a saját tulajdonú területek közé soroljuk (hiszen a saját tulajdonhoz hasonlóan használata elvileg nem jár költséggel), akkor az egész Nyugat-Dunántúl vonatkozásában nagyjából fele-fele arányban van jelen a bérlet és a saját tulajdonlás.

Ebből a szempontból Vas megye van „rosszabb” helyzetben, míg Zalában a bérlet aránya csak 41 százalék.

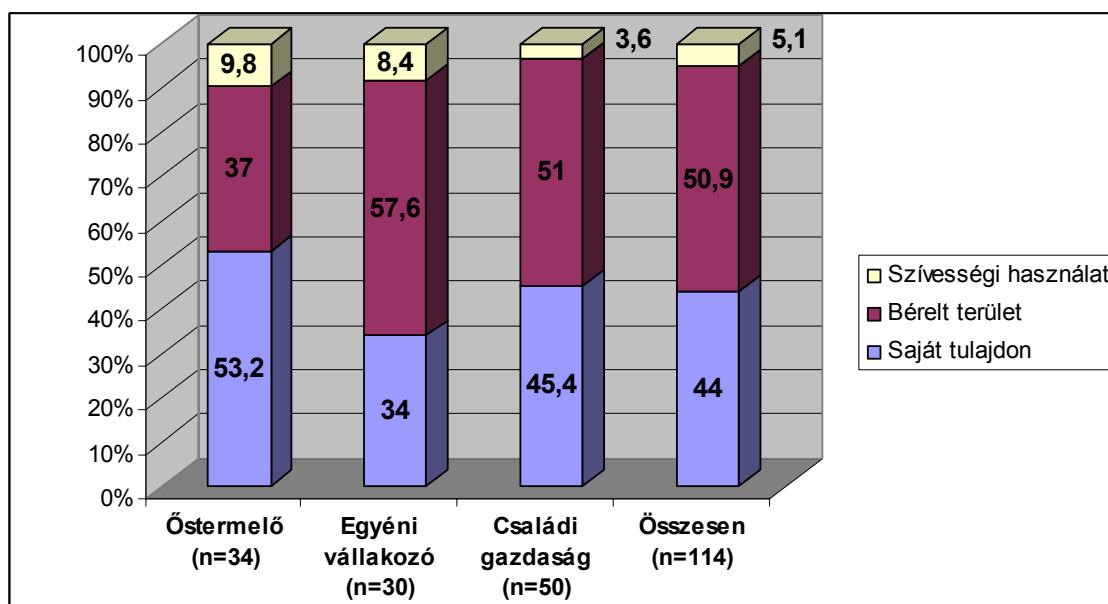
Működési formák szerinti bontásban elemezve a régió magángazdaságait, már egy sokkal változatosabb képet kapunk. (30. ábra) A fent megismert összesített (régiós) átlag tagolódásánál megmutatkozik a három működési forma közötti különbség. A családi gazdaságok toronymagasan vezetik az átlagos területnagyságot, hozzájuk képest az egyéni vállalkozók fajlagos területe csak alig 45%-ot tesz ki. Átlagos területméretükhöz képest mind az őstermelők, mind az egyéni vállalkozók bérelt földterülete magas arányt képvisel: utóbbiaknál eléri a 85%-ot. (Az őstermelők tekintetében inkább a fajlagosan is kisebb birtokméretükhöz képest magas az átlagterület 70%-át kitevő bérelt területi arány.)

A bérlettel rendelkezők aránya a családi gazdaságoknál a legnagyobb (81,3%) és az őstermelőknél a legkisebb (53,1%), az összes egyéni gazdálkodó tekintetében pedig – az előző bontásnál ismertetett – 69,4 százalék.

30. ábra: A működési formák átlagos birtokmérete és bérelt területe a régióban (ha), 2004
Forrás: saját vizsgálat

A földhasználat jogcíme az egyes működési formákon belül változatos képet mutat a régióban. (31. ábra) Bérelt területet legnagyobb arányban az egyéni vállalkozók használnak, őket követik a családi gazdaságok, amelyeknél már a saját tulajdon a szíveségi használattal együtt fele-fele arányban osztozik a bérlettel az általuk használt területen. A várakozásoknak megfelelően az őstermelők körében a legkisebb a bérlet aránya: a 40%-ot sem éri el.

31. ábra: A használt földterület megoszlása a földhasználat jogcíme szerint a működési formákon belül a régióban (%), 2004

Forrás: saját vizsgálat

A **bérelti díjak** alakulásának feltérképezése a régióban nem képezte a kérdőíves vizsgálat tárgyát. Az AKI idevonatkozó (KAPRONCZAI, 2006) kutatása szerint 2002-2004 között országos szinten a földbérelti díjak – elsősorban a területalapú támogatások hatására – mintegy negyedükkel növekedtek és elérték a 900-1000 forintot aranykoronánként. A legnagyobb mértékben (36%-kal) a Nyugat-Dunántúlon nőttek a bérelti díjak. Ez a jobb minőségű, Győr-Moson-Sopron megyei földeken már 20-22000 forintot jelent hektáronként. Informális forrásokból tudható, hogy a határmenti területeken különösen nagymértékű a díjnövekedés. Az érvényben lévő bérelti szerződésekre (melyek többsége 5 évre szól) még 16-20000 forint közötti díj jellemző. 2005/2006-ra már 30000, a nagyméretű, 50 hektár feletti táblák esetében pedig nemritkán 40-45000 forint bérelti díjat is kifizetnek a – tipikusan – külföldi földhasználók.

A földforgalom alakulását befolyásolja, hogy főként a közepes- és nagyméretű gazdaságok vásárolnak földet, míg a kisméretűek eladóként vannak jelen a piacon. A földvásárlás fő célja a birtokméret-növelés és ezen keresztül a versenyképesség javítása. A **termőföld ára** az AKI vizsgálata alapján 2002-2004-es években 14000 Ft/AK körül mozgott a régióban, amely 20 aranykoronás átlagminőséggel számolva 280 ezer forint hektáronként. Az átlagot negatív irányban befolyásolja Vas (9200 Ft/AK) és Zala (11000 Ft/AK) megye, míg Győr-Moson-Sopron 21800 Ft/AK értéke a megyei – 22 aranykoronás – átlaggal számolva közel 480 ezer forintot jelent hektáronként a 2004-es évre. Ezt több forrás is alátámasztja. Külön kategóriát képeznek Vas és Győr-Moson-Sopron megye határmenti térségei. A külföldi – jellemzően osztrák – földhasználók jelenléte (tőkeerejüknel fogva) árfelhajtó hatást idéz elő. Pl.

Mosonszolnok térségében a viszonylag kicsi, 5 hektár alatti parcellák még csak 350 ezer forint körüli áron kelnek el, az ennél nagyobb táblákért már 500 ezer és 1 millió forint közötti összeget is megadnak hektáronként. (Adatokhoz jutottam a földárra vonatkozóan a Földhitel- és Jelzálogbanktól is. Az általuk prezentált – illetékhivatali adatbázisból merített – adatsor azonban sajnálatos módon nem volt alkalmas az érdemi vizsgálatra.)

A régió egyéni gazdaságainak **termelési típus** szerinti megoszlását az előzőekhez hasonlóan, két irányból – a területi egységek és a működési formák felől – közelítem meg. (18. táblázat) A Nyugat-Dunántúli régió egészére jellemző növénytermelési dominanciát a gazdaságok termelési típusainál csak egy megye és egy működési forma töri meg. Mint az a módusz elhelyezkedéséből látható, Győr-Moson-Sopron megyében a vegyes üzemek vannak túlsúlyban, és hasonló arányban szerepelnek az őstermelők között is.

18. táblázat: A termelési típusok megoszlása területi egységek és működési formák szerint (%), 2004

TERMELÉSI TÍPUS	GY-M-S (N=49)	VAS (N=23)	ZALA (N=42)	NY-D RÉGIÓ (N=114)	ŐSTERMELŐ (N=34)	EGYÉNI VÁLL. (N=30)	CSALÁDI GAZDASÁG (N=50)
Növénytermesztő	43,5	65,0	56,1	52,3	42,4	60,7	52,1
Vegyes	56,5	35,0	43,9	47,7	57,6	39,3	47,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: saját vizsgálat

A csak növénytermeléssel foglalkozók használják a nagyobb átlagos területet (71 ha) a régióban, míg a vegyes gazdaságoké 57,5 hektár. A teljes fajlagos birtokmérethez hasonlóan a növénytermelők vezetnek a bérletnél is (53,8 ha), míg a vegyes gazdálkodású üzemeknél 40,7 hektárt tesz ki az átlagosan bérelt földterület. Utóbbiak körében viszont nagyobb a bérlet aránya.

A **működési profil** szerinti megoszlás a régió gazdaságainál meglehetősen egységes képet mutat. (19. táblázat) A megyei és a működési forma szerinti bontásban is a tisztán mezőgazdasági üzemek vezetnek. A megyék között legnagyobb arányban Zala megyében, a működési formákat nézve pedig értelemszerűen a családi gazdaságoknál találhatóak meg a teljes foglalkozású gazdaságok; 50% alatti részarányuk csak az őstermelők csoportjában van. A második helyen álló főfoglalkozású üzemek Győr-Moson-Sopron megyében, valamint az egyéni vállalkozók csoportjában vannak legnagyobb arányban. A mellékfoglalkozású gazdaságok közé az őstermelők negyede tartozik, legkevésbé pedig Győr-Moson-Sopron és Zala megyére jellemzőek.

19. táblázat: A működési profil megoszlása területi egységek és működési formák szerint (%), 2004

MŰKÖDÉSI PROFIL	GY-M-S (N=49)	VAS (N=23)	ZALA (N=42)	NY-D RÉGIÓ (N=114)	ŐSTER-MELŐ (N=34)	EGYÉNI VÁLL. (N=30)	CSALÁDI GAZDASÁG (N=50)
Mellék	8,2	15,0	9,8	10,3	25,0	11,1	-
Fő	34,7	25,0	24,4	29,9	28,1	33,3	29,2
Teljes	57,1	60,0	65,8	59,8	46,9	55,6	70,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: saját vizsgálat

Az átlagos birtoknagyság és a bérelt terület fajlagos mérete is követi a működési profilok jellemzőit a régióban: mellékfoglalkozású (15,5 és 5,3 ha); főfoglalkozású (41,3 és 25 ha); teljes foglalkozású (84,6, illetve 63,1 ha).

A legnagyobb – egyben ugyanakkora – arányban a teljes- és főfoglalkozású gazdaságok használnak bérelt területet (71,9%), de a mellékfoglalkozásúaknak is több mint fele bérel földet.

4.5.3. AZ EGYÉNI GAZDASÁGOK OSZTÁLYBA SOROLÁSA

A gazdaságok osztályozásánál evidens lehetőségként merül fel a **földterület** (hektár) **alapú** osztályozás. Bár a természetes paraméterek alkalmazása csak korlátozott mértékű összehasonlíthatóságot tesz lehetővé, mégis általánosan elfogadott és széles körben alkalmazott eljárás. A földterületet használó üzemek csoportosításánál a terület szerinti kategorizálás mind a mai napig használatos az Európai Unió tipológiai rendszerében.

A kérdőíves vizsgálat során felmért, mezőgazdasági területet használó egyéni gazdaságok besorolását az előzőekben már alkalmazott, területi, illetve működési forma szerinti bontásban végeztem el. (20. táblázat) Az **osztályozáskor** szakmai szempontok szerint kialakított, nem egyenlő osztályközös (progresszíven növekvő) hektár alapú beosztást alkalmaztam.

20. táblázat: A gazdaságok megoszlása területi kategóriánként területi egységek és működési formák szerint (%), 2004

HEKTÁR	GY-M-S (N=49)	VAS (N=23)	ZALA (N=42)	NY-D RÉGIÓ (N=114)	ŐSTER-MELŐ (N=34)	EGYÉNI VÁLL. (N=30)	CSALÁDI GAZDASÁG (N=50)
1-10	4,3	25,0	39,0	21,5	40,6	25,9	6,2
10,1-20	15,2	15,0	9,8	13,1	25,0	14,8	4,2
20,1-50	37,0	15,0	24,4	28,9	25,0	33,4	29,2
50,1-100	26,1	25,0	7,3	17,8	9,4	11,1	27,1
100,1 <	17,4	20,0	19,5	18,7	0,0	14,8	33,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: saját vizsgálat

A korábbi fejezetekben tárgyalásra került szakmai tényezők figyelembevételével, az osztályközök kialakítása során kitüntetett pontok a 10, 20, 50 és 100 hektáros küszöbértékek voltak. Összességében a régió egyéni gazdaságai a 20-50 hektáros kategóriát uralják létszámarányosan, és a többi osztályban is meglehetősen egyenletes eloszlást mutatnak.

A **megyék szerinti** megoszlás jól mutatja az egyes területi egységek között meglévő különbségeket. A módusz elhelyezkedése azt tükrözi, hogy míg Győr-Moson-Sopron és Vas megyében az 50-100 hektár közötti, közepes méretűnek mondható üzemek vannak többségben, addig Zala megyében a gazdaságok többsége a legkisebb, 1-10 hektáros kategóriában helyezkedik el. Hozzá kell tenni azonban, hogy utóbbinál a 100 hektár feletti gazdaságok aránya is meglehetősen magas. Ez főként a megyére jellemző, nagyméretű családi gazdaságoknak köszönhető. (A felmérés során Zala megyében volt egy 375 hektáron gazdálkodó is, noha a 300 hektáros maximumot körükben törvény írja elő.)

A **működési formák** vizsgálata a várt eredményt hozza, a módusz minden esetben az adott működési forma legvalószínűbb, „többségi” kategóriájában helyezkedik el. Így az östermelők túlnyomó része a legkisebb osztály tagja, és a gazdák fele is – egyenlő arányban – a következő két kategóriába sorolódik. Az egyéni vállalkozók többsége 20-50 hektáros mérettel bír, és egynegyedük működik 50 hektár fölött. Meglehetősen magas körükben a kisméretű gazdaságok aránya is. A családi gazdaságok nagyobb része 100 hektár felett gazdálkodik, a második legnagyobb kategória pedig a 20-50 hektár közötti. 20 hektáros méret alatt az üzemek mindössze 10%-a található, többségében vegyes típusú gazdaságok.

Fontosnak tartom megvizsgálni az egyes **kategóriák tulajdonságait**: a földterület szempontjából vajon mennyire homogén csoportokat képeznek az osztályba tartozó gazdaságok? E célból a *21. táblázatban* elemzem az egyes osztályok főbb tulajdonságait, az azokba tartozó üzemek ismérveit.

21. táblázat: A gazdaságok adatainak megoszlása területi kategóriák szerint I., 2004

HEKTÁR	GAZDASÁGOK ARÁNYA (%)	FÖLDTERÜLET (HA)	FÖLDTERÜLET MEGOSZLÁSA (%)	ÁTL. TERÜLET (HA)	ADATOK SZÓRÁSA	VARIÁCIÓS KOEFFICIENS (%)
1-10	21,5	137,97	2,0	6,0	3,07	51,1
10,1-20	13,1	216,70	3,1	15,5	3,13	20,2
20,1-50	28,9	1 058,76	15,3	34,2	8,04	23,6
50,1-100	17,8	1 242,70	18,0	65,4	13,31	20,3
100,1 <	18,7	4 250,50	61,6	212,5	66,87	31,5
Összesen	<i>100,0</i>	<i>6 906,63</i>	<i>100,0</i>	<i>64,5</i>	-	-

Forrás: saját vizsgálat

A gazdaságok megoszlása az egyes kategóriák között a régiós vizsgálatnál látott értékeket mutatja, egyenletesnek mondható. Ezzel szemben feltűnő, egyben várható is volt a 100 hektár feletti gazdaságok magas részaránya a használt földterületből. Az egyes osztályokba tartozó üzemek átlagterülete megfelel a csoportok terjedelmének, kivéve a legnagyobb kategóriában az alsó küszöbértéket jóval meghaladó fajlagos méretet.

A táblázatban számolt szórás, vagy más néven négyzetes átlageltérés a változékonyság mérésére szolgál. A szórás abszolút értéke azonban a sokaság változékonyságáról önmagában még meglehetősen kevés információt ad. Ezért célszerű kiszámítani annak az átlaghoz viszonyított nagyságát, amelyet **variációs koefficiensnek** (CV)³² nevezünk. A variációs koefficienset százalékosan kifejezve, az egyes kategóriák változékonyságát az alábbiak szerint minősíthetjük:

- A három középső osztály közepes, elfogadható mértékű változékonyságot mutat. Az említett kategóriákba tartozó üzemek a termőterületük tekintetében nem mutatnak heterogenitást.
- A legnagyobb, 100 hektár feletti osztályba tartozó gazdaságok 30% feletti variációs koefficiensükkel erős változékonyságot tükröznek.
- A legkisebb kategória gazdaságai földterületüket nézve szélsőséges ingadozást mutatnak (CV>50%), a szélső értékek dominanciája miatt csoportjuk rendkívül heterogén.

Indokoltnak látszik tehát a két szélső kategória megbontása. A módosítás után a következő értékeket kapjuk. (22. táblázat)

22. táblázat: A gazdaságok adatainak megoszlása a területi kategóriák szerint II., 2004

HEKTÁR	GAZDASÁGOK ARÁNYA (%)	FÖLDTER. (HA)	FÖLDTERÜLET MEGOSZLÁSA (%)	ÁTL. TERÜLET (HA)	ADATOK SZÓRÁSA	VARIÁCIÓS KOEFFICIENS (%)
1-5	6,5	14,90	0,2	2,1	1,30	61,0
5,1-10	15,0	123,07	1,8	8,8	1,75	20,0
10,1-20	13,1	216,70	3,1	15,5	3,13	20,2
20,1-50	29,0	1 058,76	15,3	34,2	8,04	23,6
50,1-100	17,8	1 242,70	18,0	65,4	13,31	20,3
100,1-200	9,3	1 623,90	23,5	162,4	37,79	23,3
200,1 <	9,3	2 626,60	38,1	262,7	49,25	18,8
Összesen	100,0	6 906,63	100,0	64,5	-	-

Forrás: saját vizsgálat

A korrekcióval a legfelső osztályból két új csoport jött létre, a 100-200 és a 200 hektár feletti gazdaságok kategóriája. Látható, hogy a variációs koefficiens javult, a legfelső csoport 20% alatti értéke kifejezetten jónak mondható. Ez egyben azt is jelenti, hogy a nagyobb méretű

³² Más néven relatív szórás, vagy szóródási együttható. (KISS, 2002)

gazdaságok terület alapú megoszlása mentes a szélsőségektől, homogénnek mondható sokaságot alkotnak.

A legkisebb csoport megosztása csak részben járt eredménnyel. Az 5-10 hektáros üzemek 20%-os értéke kedvező, viszont a legkisebb kategória továbbra is rendkívül változékony. Úgy vélem, hogy ez a heterogenitás mindenképp jellemzője a nagyon kis mérettel rendelkező gazdaságok csoportjának. Próbálkoztam az osztályközök egy hektárral történő eltolásával (1-4; 4,1-10) is. Így a legkisebb kategória variációs koefficiense ugyan kis mértékben javult (CV=48,5%), a 4,1-10 hektárosé azonban 24,9%-ra nőtt.

Összességében a **módosított osztályozást** megfelelőnek értékelem, hiszen a valódi árutermelő gazdaságnak tekinthető üzemekre nézve egy megalapozott területalapú kategorizálást biztosít: megteremti a csoporton belüli homogenitást és a csoportok közötti heterogenitást. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy DORGAI et al. (2003) tanulmányukban konkrétan a 10 hektárnál nagyobb földhasználattal rendelkezőket tekintik gazdaságnak, a fenti kategorizálás már az 5 hektáros mérettől kezdve megbízható eredményt ad. Az osztályközök tapasztalatok alapján történő választását a minta tehát visszaigazolta, a tényleges árutermelő gazdaságokra jól alkalmazható a régióban.

A kérdőív adatai lehetőséget adnak az **ökonómiai alapon** történő osztályba sorolásra is, amely elsősorban a nem specializált gazdaságokról ad szemléletesebb képet. Ehhez az Európai Unióban és a tesztüzemi rendszerben elfogadott, és korábban már tárgyalt Európai Méretegység szerinti besorolás alkalmaztam. Az osztályközök kialakítása már a kérdőív kidolgozása során megtörtént, a gazdálkodók a kitöltés során pontos értéket nem adtak meg, csak az intervallumot jelölték.

Az EUME-értékek alapvetően a gazdaság összesített SFH-jából, vagy a bruttó termelési értékből számolhatóak. A kérdőívben az érthetőség kedvéért a mezőgazdasági tevékenységből (termékértékesítésből és szolgáltatásból) származó árbevétel került megkérdezésre. Ez ugyan rövid távon nem egyezik a bruttó termelési értékkel, de hosszabb távon párhuzamba állíthatóak és kiegyenlítődnek egymással. (A bruttó termelési érték hibája továbbá – a félreérthetőség mellett –, hogy nehezen kalkulálható, illetve értéke a halmozódások miatt vitatható.)

A felmért gazdaságok végeredményben négy kategóriába kerültek besorolásra Európai Méretegységük alapján. (23. táblázat) Úgy vélem, az első két osztályköz kialakítása értelemeszerű, figyelembe véve a szakmai szempontokat (a magyar sajátosságok miatt célszerű az 1 EUME alattiakat külön is mérni, illetve a tesztüzemi rendszer alsó küszöbértéke 2 EUME) és azt, hogy az egyéni gazdálkodók alapvetően a kisebb méretűek halmazát alkotják. A harmadik és negyedik kategória fordulója, a 6,7 (egészen pontosan 6,66) EUME, a kérdőívben követett

intervallum átváltásával számított érték. Ez az a pont, amely az AKI kutatásai alapján a gazdasági életképesség küszöbének³³ tekinthető az egyéni gazdaságokra nézve. (A gazdasági életképesség meghatározására többek között a modernizációs intézkedések alkalmazásához van szükség, az EU követelményeinek megfelelően.)

23. táblázat: A gazdaságok megoszlása EUME-kategóriánként területi egységek és működési formák szerint (%), 2004

EUME	GY-M-S (N=49)	VAS (N=23)	ZALA (N=42)	NY-D RÉGIÓ (N=114)	ŐSTER- MELŐ (N=34)	EGYÉNI VÁLL. (N=30)	CSALÁDI GAZDASÁG (N=50)
< 1	6,4	13,1	9,8	9,0	18,8	2,0	9,0
1-2	17,0	21,7	7,3	14,4	28,1	6,1	14,4
2-6,7	25,5	21,7	41,5	30,6	37,5	28,6	30,6
6,7 <	51,1	43,5	41,5	46,0	15,6	63,3	46,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: saját vizsgálat

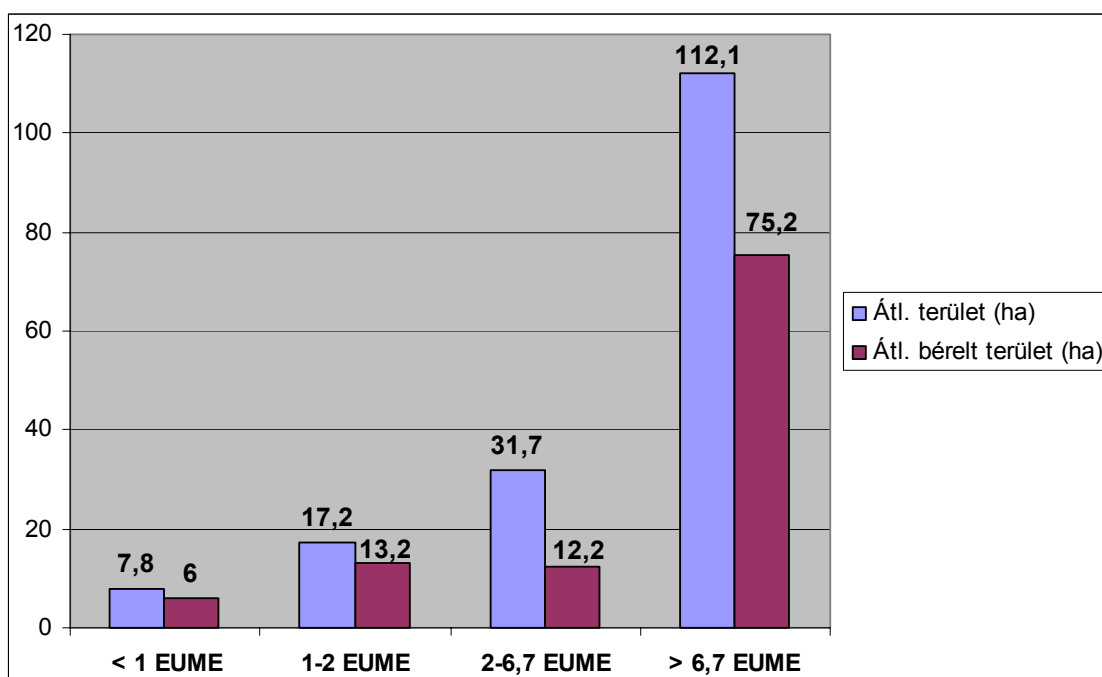
A területi egységek szerinti bontásban látható, hogy a két legkisebb kategória együttes részaránya Vas megyében a legmagasabb, ahol 35%-ot tesz ki. Győr-Moson-Sopron megye tekintetében a legmagasabb a felső kategóriába tartozó gazdaságok aránya. Zala megyében viszont a két legnagyobb kategória – amellet, hogy egyforma a részarányuk – együttesen nagyobb részarányt (83%) produkál, mint a másik két megye hasonló értékei.

A működési formák szerint az őstermelők módusza a 2-6,7-es kategóriában helyezkedik el és még ezt is túlszárnyalja a két legkisebb csoport részaránya az üzemek számából. Utóbbi csoportok a következő két formánál csak kis súllyal szerepelnek. Az egyéni vállalkozóknál meglepően magas az üzemek 6,7 EUME feletti részaránya. Ebből arra lehet következtetni, hogy – a családi gazdaságokénál – kisebb fajlagos területméretük ellenére hatékony gazdálkodást folytatnak.

A **területalapú és ökonómiai megközelítés összevetésével** az átlagos birtokméretet is vizsgáltam az ökonómiai méretkategóriákon belül a felmért gazdaságokra. (32. ábra) BÁNHEGYI (2003) kutatásai során ugyanis arra a megállapításra jutott, hogy Uniós szinten (átlagosan) az EUME-méreték és a hektárban kifejezett méretek közötti korrelációs együttható ($r=0,96$) alapján az összefüggés a két adatállomány között igen erős. Más szóval, az EU-ban a nagyobb földterületet művelő gazdaságok egyben nagyobb jövedelmet is termelnek. Az ábra alapján megállapítható, hogy a nagyobb ökonómiai méret egyben nagyobb fajlagos

³³ Mint ismeretes, az AVOP-pályázatok esetében az FVM végül is az **5 EUME küszöbértéket** állapította meg a gazdasági életképesség kritériumaként.

területnagyságot is jelent. A kategóriák növekedését követi az átlagterület bővülése nemcsak a használt terület, hanem a fajlagos bérelt terület nagyságának tekintetében is. Az egyedüli kivételt ez alól a két középső csoport bérleti átlaga jelenti.

32. ábra: A gazdaságok átlagos birtokmérete és bérelt területe EUME-kategóriánként (ha), 2004

Forrás: saját vizsgálat

A gazdasági életképesség határát átlépő üzemek vonatkozásában pedig kijelenthető, hogy csak a területen alapuló méret szempontjából is életképesnek nevezhetőek az ide tartozó, 110 hektáros fajlagos földterületet meghaladó gazdaságok.

A régió egyéni gazdaságai a felmérés alapján jórészt a gazdaságilag életképes és modernizációs támogatásokra³⁴ jogosult üzemek közé sorolhatóak. Sorsukat az határozza meg, hogy mennyire képesek élni a lehetőségeikkel és hogyan használják fel a kapott támogatásokat a versenyképesség válás érdekében. A 2 EUME feletti, de a küszöböt el nem érő gazdaságokat „billegő” üzemeknek tekintem és úgy vélem, jövőjüket számos tényező (félleg önellátó gazdaságok támogatása, összefogáson alapuló gazdálkodás stb.) határozhatja meg. A 2 EUME alattiak, véleményem szerint hosszabb távon bizonyosan kiesnek a versenyből és felhagynak a működéssel, illetve a nem árutermelő (kisegítő) gazdaságok között folytatják tevékenységüket. Az egyéniek körében egy erősödő birtokkoncentráció valószínűleg növelné a gazdaságilag életképes üzemek számát, de legalábbis az általuk használható földterület mérete növekedne.

³⁴ A **modernizáció** magába foglalja a technológiai fejlesztéseket (beruházások támogatása), a birtokkoncentráció erősítését, a humán-erőforrások javítását és a földhasználat ésszerűsítését.

4.5.4. A FÖLDBIRTOK- ÉS ÜZEMSZERKEZETET MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK HATÁSELEMZÉSE A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓBAN

Doktori disszertációm egyik fő célkitűzése a földtulajdon-földhasználat, valamint üzemi struktúra alakulását **befolyásoló tényezők** feltárása, vizsgálata volt. A kérdőíves felmérés alapján a régióra vonatkozóan az alábbi kiértékelést végeztem, illetve megállapításokat tettem.

A kérdés megválaszolása az egyéni gazdaságok elemzésén keresztül valósítható meg legcélszerűbben, mivel ez a csoport a földhasználati viszonyok egyik „főszereplője”, rajtuk keresztül mérhető legjobban a változások tendenciája. A földhasználat során ez idő szerint a magángazdaságok tudják használni és kihasználni mindkét alapvető földhasznosítási formát (tulajdon és bérlet), valamint a gazdaságszerkezet alakulása is körükben a legváltozékonyabb.

Az irodalmi feldolgozás során, és részben a saját vizsgálatokban is számos olyan tényezőt érintettem, melyek – különböző mértékben – hatással lehetnek a birtokszerkezet alakulására. A primer vizsgálat lefolytatásához ezeket a faktorokat gyűjtöttem egybe, a befolyásolás mértékéről kikérve a leginkább érintettek véleményét is a témában.

A kutatás tárgyára hatást gyakorló tényezők összegyűjtése előtt célszerű elvégezni felosztásukat abból a szempontból, hogy magukra a tényezőkre lehet-e, és ha igen, milyen mértékben hatást gyakorolni. Ez alapján két osztály képezhető:

- a döntéssel befolyásolható, és
- a nem, illetve csak korlátozott mértékben befolyásolható tényezők osztálya.

A tényezők összegyűjtése során azokat a faktorokat nem vettem figyelembe, amelyek nyilvánvalóan nincsenek, nem lehetnek hatással földbirtok- és gazdaságszerkezet fejlődésére. Ezt a gondolatmenetet követve és az összes szóba jöhető tényezőt áttekintve, tíz főbb csoportot képeztem. Ezek a következők lettek:

Döntéssel nem, vagy korlátozott mértékben befolyásolható

Kárpótlás hatása

Természeti adottságok

Termőföld-tulajdonságok

Tőke hiánya

EU-tagság hatása

Döntéssel befolyásolható

Jogi szabályozók és ösztönzők (támogatások)

Birtokpolitika

Földpiac jellemzői

Mezőgazdasági termékpiac

Szövetkezésen alapuló gazdálkodás

Bár a tényezők mindegyikét relevánsnak tekintem a témát illetően, viszonylag nagy számuk és heterogén voltak miatt indokoltnak tartom szűkítésüket. Megkíséreltem felvázolni – és amennyiben lehetséges rangsorolni – azt a négy-öt főbb, meghatározónak mondható tényezőt, amelyek a legnagyobb mértékben lehetnek hatással a kutatás tárgyára. E célból kértem ki az érintettek véleményét is.

A régió egyéni gazdaságainak kérdőíves felmérése során már a tíz csoport végleges összetétele és tartalma került rögzítésre a kérdőíven. Az egyes tényezők befolyásolásának mértékét 1-től 10-ig terjedő skálán jelölhették meg a válaszadók. Az 1-es a legkisebb, a 10-es a legnagyobb mértékű hatást jelölte.

Ez alapján, a csoportok alakulása részletes bontásban a következő:

- A) **Kárpótlás hatása** (birtokelaprózódás, földtulajdon-földhasználat elkülönülése)
- B) **Természeti adottságok** (éghajlat, vízrajz, domborzat)
- C) **Termőföld-tulajdonságok** (termőképesség, AK-érték, fekvés, tagoltság és táblaméret)
- D) **Tőke hiánya**
- E) **EU-tagság** (csatlakozás hatása, közösségi előírások, pályázati rendszer, Közös Agrárpolitika)
- F) **Jogi szabályozók és ösztönzők** (adó- és hitelpolitika, területalapú-, modernizációs- és indulást segítő támogatások, egyéb vidékfejlesztési támogatások, kordedvezményes nyugdíjazás)
- G) **Birtokpolitika** (Nemzeti Földalap, termőföldvásárlás feltételei, bérlet törvényi előírásai, öröklés rendje, elővásárlási jog, birtokösszevonás és tagosítás)
- H) **Földpiac jellemzői** (termőföldár, földbérleti díj)
- I) **Mezőgazdasági termékpiac** (piaci verseny és kockázatok, értékesítési lehetőségek, árak és jövedelmezőség alakulása)
- J) **Szövetkezések** (TÉSZ, BÉSZ, termelői csoportok, földhasználati társulások, gépkörök)

Az adatok értékelése során az előző fejezetben alkalmazott módszert használtam. Az egyes csoportok rétegző ismérveit a 24. táblázatban gyűjtöttem össze.

24. táblázat: A befolyásoló tényezők jellemzői a gazdálkodók értékelése alapján

JELLEMZŐ	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Pontszám	678	630	657	889	661	711	675	690	885	500
Átlag	6,4	5,9	6,4	8,5	6,4	6,8	6,4	6,5	8,4	4,9
Szórás	2,97	2,61	2,52	2,22	2,93	2,81	3,05	2,72	2,4	2,63
Variációs koeff. (%)	46,4	43,9	39,5	26	46,1	41,4	47,9	41,7	28,4	53,6

Forrás: saját vizsgálat

A válaszok elemzése alapján a tíz tényezőcsoportot **három klaszterbe** sorolhatjuk az összpontszám, a csoportátlag és a variációs koefficiens figyelembevételével. A klaszterek profiljai (jellemző tulajdonságai) szerint a következő megállapítások tehetőek.

- A **legcsekélyebb** (átlag alatti) **hatással bíró tényezők** klasztere. Egy csoport tartozik ide, a legkisebb átlagos értékkel és egyben legnagyobb variációs koefficienssel rendelkező

szövetkezesek. A tízes skálán még az öt egészes átlagot sem érték el, és kis szerepükre utal a csoportról alkotott vélemény rendkívül heterogén volta is ($CV > 50\%$).

- A **közepes** (átlagos) **hatással rendelkező tényezők** klasztere. A legnagyobb klaszter, hét tényezőcsoport alkotja. Valamennyi jellemzője a közepesnek mondható átlag (5,9-6,8) és a nagy variációs koefficiens (39,5-47,9%), amely a válaszadók megosztottságára – nagy véleménykülönbségére – utal.
- A **nagy** (átlag feletti) **hatással rendelkezők** klasztere. Két csoport alkotja: a tőke hiányának és a mezőgazdasági termékek piacának befolyásoló képessége. A klasztert a legnagyobb összpontszám és átlag, valamint a legkisebb variációs koefficiens jellemzi. A két csoport átlaga 8,4-8,5 között van, a variációs koefficiens pedig 26-28,4% között szóródik. Ez alapján a legegységesebb, legalacsonyabb szórás- és CV-értékkel alátámasztott vélemény a tőke hiányát teszi meg a legnagyobb mértékű befolyásoló tényezőnek a birtokszerkezet és üzemi struktúra alakulására.

A kérdőívben tizenegyediként szerepelt az „egyéb” kategória is, amelyhez a gazdálkodók egyénileg tudtak általuk fontosnak ítélt befolyásoló tényezőt írni. Számosan éltek közülük a lehetőséggel, de túlnyomó részük olyan faktort jelzett, amely már valamelyik csoportba tartozott. Egy olyan új tényező volt, amelyre számítani is lehetett és különösen tipikusnak mondható a régió szempontjából. Nevezetesen a külföldi földhasználók szerepe, amely leginkább a határ menti térségekben, és főként a bérleti viszonyok alakítójaként jellemző. Ezt a tényezőt megjelölő gazdák egyébként jellemzően Vas megyéhez tartoztak.

Az elemzést elvégeztem **működési formák** szerinti bontásban is. Jogos kérdésként merül fel ugyanis, hogy vajon az egyes működési formák tekintetében van-e különbség a tényezők befolyásoló szerepével kapcsolatban? A vizsgálat során megállapítottam, hogy a tíz tényezőcsoport értékei lényegi eltérést nem mutatnak az összes egyéni gazdaság együttes elemzéséhez képest. A tárgyalt három klaszter mindhárom egyéniket jellemző működés formánál világosan elkülöníthető egymástól.

Az őstermelőknél a legnagyobb átlaggal a mezőgazdasági termékpiac rendelkezik, a legkisebb variációs koefficienssel – legegységesebb véleménnyel – pedig a tőkehiány. Az egyéni vállalkozók között volt a legkisebb különbség az átlagok terjedelmében és náluk szerepelt a legegységesebb véleménnyel ($CV < 20\%$) a tőkehiány. A családi gazdaságok körültekintőbben, magasabb szórásértékkel alkotnak véleményt, itt a legnagyobb az átlagok terjedelme. A jelentősebb véleménykülönbséget jelzi, hogy a variációs koefficiensek mindegyike 30% fölött található.

A gazdálkodók rangsorolása a tényezőket illetően nem kis meglepetésre ad okot. A tőke hiányának magas besorolása érthető, viszont a mezőgazdasági termékpiac második helyezése jelzésértékű. Véleményem szerint azt mutatja, hogy a piacot alakító erők komoly hatással vannak a gazdaságok jellemzőire és a működési struktúra tulajdonságaira.

A korlátozott mértékben befolyásolható **tőkeellátottság** növelése nagyon nehéz feladatnak tűnik a mezőgazdaságban, hiszen a saját tőke elenyésző mértékű és a hitellehetőségek a piac szereplői számára – működési formától függetlenül – nagyon szűkösek.

Az egész agrárium vonatkozásában erre a problémára megoldást (tőkebevonást) jelenthet a külföldi – tőkeerősebb – földhasználók részvétele az agrárgazdaságban, a jogi személyek földtulajdonhoz jutásának lehetővé tétele, a pályázati-támogatási rendszer, illetve a koncentráció. Megítélésem szerint – főként az egyéni gazdaságok szempontjából – az utóbbi kettő a legfontosabb. A pályázati (modernizációs) támogatások szelekciós hatása által megteremtődik a gazdaságok versenyképessé válásának lehetősége, a bipoláris üzemszerkezet kiegyensúlyozására nőhet a középzemek részaránya. A koncentráció hatásaként pedig, a méret növekedésével javul a hitelfelvétel lehetősége mind a hozzájutás könnyebbé válása, mind az előnyös hitelkondíciók révén.

A **mezőgazdasági termékek piaca** az Unió csatlakozás dacára továbbra is hektikus. A támogatott szektorok kivételével, a piaci verseny pressziója alatt nagyon nehéz a talpon maradás. Egyszerre fejleszteni és jó minőségben, piacképesen termelni sok termelő (egyéni és társas vállalkozás) számára nagy kihívást jelent.

Úgy vélem, a piaci versenyben való helytállást segítheti az EU támogatási rendszere, különösképpen a fiatal gazdálkodók indulását segítő és a szerkezetátalakítás alatt álló, félig önellátó gazdaságok támogatása, valamint az életképes gazdaságok számára nyújtható modernizációs támogatások (6. csoport). A szektorra jellemző magas kockázatot a biztosítási rendszer elérhetősége révén csökkenteni, az alkupozíciót pedig a 10. tényezőcsoportot jelentő szövetkezesek által javítani lehetne. Mindez együtt hatással lehet majd az árakra, és azon keresztül idővel a jövedelmezőség javulására is.

5. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A földtulajdon és földhasználat nemcsak Magyarországon, hanem az Európai Unió többi tagállamában, és szinte az egész világon a figyelem középpontjában áll. A termőföld jellemzői alapvető hatással vannak a mezőgazdasági üzemi struktúra összetevőire is, így többek között a gazdaságok szerkezetére, a termelés típusára, a működési profilra, valamint a földhasználat jogcímeire.

Az Európai Unió és Magyarország földbirtok- és üzemszerkezetét alakító tényezők feltárása, rendszerbe foglalása, illetve hatásmechanizmusuk bemutatása jelentős szerepet játszhat az agrárgazdaság versenyképességének fenntartásában, illetve annak fokozásában. A mezőgazdasági üzemek osztályba sorolása megkönnyíti az összehasonlíthatóságot, és ezen keresztül az élet- és versenyképes gazdaságok körének behatárolását. Mindezekre együtt alapvető hatással van a birtokpolitika, amely közvetlen és közvetett eszközökkel tudja szabályozni és átalakítani a földtulajdoni és használati viszonyokat, amelyeket idővel az üzemi méretek és formák átrendeződése követ.

Magyarországon a termőföld túlnyomó többségének magántulajdonba kerülését kísérő jelenségek alapvetően befolyásolták a földbirtok-szerkezetet. Köztudott, hogy a privatizációs politika eredményezte rendkívül elaprózódott földtulajdoni struktúra nyomán egy bipoláris üzemszerkezet alakult ki, illetve konzerválódott. Mégis úgy vélem, mivel a birtokstruktúra egyrészt nem azonos a tulajdoni szerkezettel, másrészt a földhasználat közel sem szétforgácsolt, ezért a birtokstruktúra – mindamelllett, hogy alapvetően kétpólusú – nem tekinthető elaprózottnak.

Egy egészséges szerkezetű mezőgazdaságban a különböző üzemtípusok alapvetően vegyesen fordulnak elő. A kis- és nagyüzemek egymást kiegészítik, közöttük egyfajta munkamegosztás tapasztalható. A földtulajdonszerzés és a földbérlés szabályozásán keresztül alakulnak ki a birtokszerkezet alapvető jellemzői, a különböző üzemformák szabad versenye pedig biztosíthatja a racionális birtokrendszer kifejlődését és annak fennmaradását.

Hazánkban az elmúlt évtizedben a tulajdon és használat egysége mindinkább elvált egymástól, és az ezredfordulóra az európai átlagot meghaladó bérlési részesedés alakult ki. Ezt a magas arányt főként a gazdasági szervezetek okozzák, hiszen földhasználatuk során döntően bérlésre kénytelenek szorítkozni. Az egyéni gazdaságok tekintetében a 35-40% körüli bérlési részesedés megfelel az EU-15-öknek, és csakúgy mint ott, az 50 hektár feletti gazdaságoknál eléri a 75 százalékot.

Az igazi problémát véleményem szerint a **földbérlet szabályozásának** hiányosságai okozzák. Ezért feltétlenül szükségesnek tartom a következő módosításokat a földhasznóbérlettel kapcsolatos jogi szabályozást illetően:

- Tulajdonos és bérlő érdekeinek egyidejű figyelembevételére a kettős földpiac kialakulásának elkerülése érdekében;
- Előhasznóbérleti jog kötelező érvényű sorrendjével szemben inkább a tulajdonos dönthesse el, hogy kinek adja bérbe földjét, így a gondos bérlő iránti „jogos” igény biztosított lenne;
- A bérlő hatékony gazdálkodásának biztosítása érdekében minimális bérleti időtartam megállapítása. A bérbeadó tulajdonos érdekeire is tekintettel – és elejét véve a kettős földpiacnak –, egy 3-5 éves időtartam ésszerű kompromisszumként jöhet számításba a minimális bérleti periódus meghatározásánál;
- A bérleti szerződések forrásadó-mentességét indokolt lenne 5 évről felemelni 8-10 évre, ezzel indirekt módon nőhetne a bérleti idő, segítve a gazdaságok működését többek között a pályázati forrásokhoz és a hitelhez jutás terén;
- A maximális bérleti idő mérsékelt növelése (25-30 évre) és igénybe vételének ösztönzése, valamint az egész üzem kedvezményes és hosszú távú bérletének jogszabályi támogatása növelné a gazdálkodás biztonságát (Előbbi inkább a gazdasági szervezetek, utóbbi pedig az egyéni gazdálkodóknak jelentene előnyt.);
- Regionális alapon maximalizált bérleti díjak megállapítása, amelyet a határ menti térségekben – így a Nyugat-Dunántúli régióban – tartok különösen fontosnak.

A **föld tulajdoni szerkezetének** negatívumai csak szakmai szempontok szerint kidolgozott és széleskörű konszenzuson alapuló birtokpolitikával lehetséges. Szükségszerű egy új földminősítési/földértékelési rendszer kidolgozása és életbe léptetése. A további földelaprózódás megakadályozására időszerűnek tartom az örökösödési törvény szabályozását, a földeladások preferenciarendszerének újbóli meghatározását és a tagosítási eljárások lefolytatásának ösztönzését. Ezeket az intézkedéseket csak hangsúlyozottan nagy óvatossággal lehet elvégezni, ennek érdekében:

- Úgy vélem, az öröklés során a manapság szorgalmazott „egy örökös” helyett arra kell törekedni, hogy a gazdaság felosztása ne lépje át az életképesség határát, tehát a prosperáló működéshez szükséges méret alá ne csökkenjen;
- A kimaradó örökös(ök) kártalanítása során az állam szerepvállalását elengedhetetlennek tartom (pl. kedvezményes hitelek formájában);
- A föld eladásakor a szomszéd – lehetőleg szakképzett és főállású – gazdálkodó elővásárlási joga kerüljön előtérbe, illetve az életképesség méretét el nem érő, vagy azt lényegesen nem meghaladó gazdálkodóé;

- Az önkéntes földcsere intézménye nem elégséges a birtok-fragmentáció ellen, valamint a megfelelő táblaméreték kialakításához, ezért programozott, de önkéntes tagosításra van szükség. Ennek során az állam részvételét nélkülözhetetlennek tartom a szakmai támogatás, illetve a járulékos költségek átvállalása terén;
- A legtöbb birtokpolitikai cél teljesülésében intézményi szinten a Nemzeti Földalapkezelő Szervezet bevonását tartom célszerűnek, amely egyfajta „földbanki” szerepkörrel a fentiekén túl alappillére lehet még a településrendezés, -fejlesztés, valamint az üzemszabályozás területének.

Egyre szélesebb körben elfogadott – és az EU legtöbb tagállamában már régóta alkalmazott – megközelítési mód, hogy a **szabályozás középpontjába az üzemet**, mint gazdasági egységet kell helyezni. Az EU-tagság megkívánta kötelezettségek keretén belül Magyarország számára is az üzemszabályozás az egyetlen jogszerű közérdekű beavatkozási lehetőség a birtokszerkezet alakulásába.

A földtulajdon és földhasználat szabályozása során tehát a gazdaság kell, hogy legyen a centrumban, mint ahogy az már a családi gazdaságok esetében létezik is. A földhasználat jogcímeit területi alapon úgymond egyesíteni szükséges, és így az egy személyre, illetve üzemre eső birtokméret kontrollálhatóvá válik. Az egyes jogcímek területlekötésének összességét kell figyelembe venni azért is, hogy a települések gazdasághatáros területein sem az egyéni, sem a társas gazdaságok esetében ne alakulhasson ki monopolhelyzet. Az üzemszabályozás keretében preferált birtokméretek vonatkozásában pontos értékek megadására nem vállalkozhatom, de a kétpólusú üzemszerkezet tompításáért – a vidéki térségek lakosságmegetartó képességére is tekintettel – a középüzemek (működési formától függetlenül) létrejöttét és fejlődését tartom szükségesnek preferálni. A tesztüzemi rendszer tapasztalatait és az életképesség követelményét figyelembe véve ez a minimális terület alapú méret vonatkozásában – termelési típustól is függően – a 20, de még inkább az 50 hektárt meghaladó gazdaságok térnyerését feltételezi.

Az Európai Unió és ezen belül Magyarország egészére jellemző üzemi koncentráció véleményem szerint önmagában kevés a versenyképességhez. A jövő kulcsa – egyéni és társas gazdaságoknak egyaránt – az **összefogásban** rejlik. A versenyképes birtok- és üzemi struktúra térnyerésének feltétele az összefogáson alapuló üzemi-működési formák (TÉSZ, BÉSZ, termelői csoport) előretörése. A piacon való helytálláshoz kívánatos lenne továbbá a horizontális együttműködési módok mellett a – lehetőleg alulról szerveződő – vertikális integrációs formák szerepének növekedése. A problémák megoldása és az érdekérvényesítés ugyanis leginkább a közös tulajdonon és nyereségen alapulva, a demokratikus döntéshozatal útján valósítható meg.

A Nyugat-Dunántúli régió földterületet használó gazdaságainak szekunder és primer adatgyűjtésen, valamint elemzésen keresztül elvégzett földhasználati és üzemszerkezeti **vizsgálatának eredményei** a következők:

1. A 2000-2003-as időszakra vonatkozó **statisztikai adatok** alapján megállapítható, hogy összességében koncentrációs és dekoncentrációs folyamatok egy időben jellemzik a régió mezőgazdasági üzemeit. Míg az egyéni gazdaságok száma csökken és átlagterületük növekszik, addig a gazdasági szervezetek száma nő és fajlagos méretük csökken. A két gazdaságcsoporthoz együtt vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a korábban nagyon élesen elkülönülő bipoláris szerkezet a közeledés jeleit mutatja. Kedvezőtlen jelenség, hogy az ökonómiai gazdaságméret szempontjából túlnyomórészt a kisméretűek (<2 EUME) közé tartozó egyéni gazdaságok mellett a gazdasági szervezetek többsége – nagy fajlagos területmérete ellenére – ökonómiai szempontból csak a közepes (4-40 EUME) méretkategóriába tartozik.
2. Az **FVM hivatalainak adatbázisa** alapján elvégzett elemzés során is láthatók voltak a régió gazdaságcsoporthoz közötti különbségeket befolyásoló, egyes területi egységek történelmi tényezőinek, környezeti adottságainak, valamint település-szerkezetének jellemzői. A 2002-es évben a régió – 1 hektárt meghaladó – egyéni gazdaságai megközelítették a 20 hektáros átlagméretet, és e tekintetben különösen Zala megye (21,4 ha) látszik átlépni az életképesség határát. A gazdasági szervezetek 700 hektár feletti átlagterületét árnyalja, hogy méretüket erőteljesen befolyásolja földhasználatuk kiugróan magas részesedése az erdőterületekből, jellemzően Vas és Zala megyében. Az elvégzett koncentrációvizsgálat alapján nagyfokú koncentráció jellemzi a gazdaságokat ($K_e=0,812$). A régió egyéni gazdaságai nagyobb, míg gazdasági szervezetei kisebb mértékben koncentráltak, mint országos szinten. Az ÁMÖ 2000 ($K_e=0,743$) és a GSZÖ 2003 ($K_e=0,762$) országos adataiból számolva az összes gazdaság tekintetében valamivel kisebb a koncentrációs együttható, mint a régiós érték.
3. A **kérdőíves vizsgálatok** során az 1 hektárnál nagyobb mezőgazdasági területet használó egyéni gazdaságok kerültek felmérésre. Az egyéniek birtokszerkezete ugyanis a jogi szabályozás következtében nagymértékben különbözik a gazdasági szervezetekétől, továbbá az egyéni gazdaságokra nem jellemzőek azok a területi túlnyúlások, amelyek befolyásolhatják a területi egységek (települések, megyék) szerinti összehasonlíthatóságot. A mezőgazdasági terület vizsgálata pedig – amellet, hogy az EU elvárásainak is jobban megfelel – alkalmasabb az egyéni gazdaságok körében a tényleges (árutermelő) tevékenység jellemzésére.
 - 3.1. Az **első felmérés** a régió mezőgazdaságában meghatározó szerepet játszó **Győr-Moson-Sopron megyére** vonatkozóan zajlott, és a minta alapján megállapítható, hogy 2002-ben

az 1 hektár feletti mezőgazdasági területtel rendelkezők 30 hektáros átlagterülete nagyobb volt, mint az a statisztikákból következtethető. A bérlet 36%-os aránya az üzemek között és az átlagosan bérelt terület mérete (30 ha) kedvezőnek mondható, figyelembe véve azt a tényt, hogy főként a nagyobb méretű egyéni vállalkozók és családi gazdaságok használnak bérelt területet. A birtoktagok száma és a tagok távolsága a gazdaság központjától a nagyobb területű egyéni vállalkozók és családi gazdaságok esetében elfogadható mértékű, és ki kell hangsúlyozni, hogy a nagyobb fajlagos gazdaságméret nem eredményez túlzott mértékű birtoktag-szaporodást.

3.2. A **második felmérés** mintája alapján az a megállapítás tehető, hogy **Győr-Moson-Sopron megye** két évvel későbbi értékei koncentrációt mutatnak. A statisztikákból ismert létszámcsökkenés hatása az átlagterületeknél is megmutatkozik: a fajlagos terület több mint kétszeresére, az átlag bérelt területnagyság másfélszeresére nőtt. Nagymértékben növekedett a bérelt területet használók száma is, és ez a földhasználat jogcíménél is érezteti hatását. A megye használt földterületének immár több mint fele bérelt az egyéniek körében is. Termelési típus szerint csökkent ugyan a vegyes gazdaságok részaránya, de a többséget még mindig azok adják. A specializált gazdaságok térnyerésére utaló jelek azonban már itt is megfigyelhetők.

3.2.1. A megye **őstermelői** körében két év alatt a csak növénytermeléssel foglalkozó gazdaságok részaránya közel kétszeresére nőtt. Ez minden bizonnyal összefüggésben van nagyarányú fajlagos üzemméret-növekedésükkel, és okozója lehet az európai uniós területalapú támogatások megjelenése. A jogcím szerinti vizsgálatból arra lehet következtetni, hogy közülük többen földet vásároltak, mintegy felkészülve a területalapú támogatásokra.

3.2.2. A teljes foglalkozásúak térvesztése és a nagyarányú fajlagos területcsökkenés a megyei **egyéni vállalkozóknál** arra enged következtetni, hogy nagy részük talán a részmunkaidős gazdaságok irányába mozdul el, és a mezőgazdasági tevékenységet mintegy kiegészítőként folytatja a jövőben.

3.2.3. A koncentrációs folyamatok nyerteseinek a megye **családi gazdaságai** látszanak: fajlagos területük másfélszeresére nőtt két év alatt. Az átlagos bérelt terület is növekedett 2002-höz képest, és már tízből 9 gazda használ bérelt területet. A családi gazdaságok méretnövekedésének (koncentrációjának) kulcsa tehát a haszonbérlet, melynek mind mérete, mind részaránya növekvő tendenciát mutat. A zajló folyamatokból arra lehet következtetni, hogy a családi gazdaságoknak minden esélyük megvan a versenyképes középüzemekké fejlődésre a jövőben.

3.3. A **második felmérés** mintáinak vizsgálatából megállapítható, hogy a **Nyugat-Dunántúli régió** egyéni gazdaságainak fajlagos mérete 65, a bérleté 47 hektár és átlagosan négyből három üzem használ bérelt területet. Jogcím szerint a szívésségi használat nem tudott meghatározóvá válni a régióban. A saját tulajdonú és bérelt területek nagyjából fele-fele arányban vannak jelen az összes földterületen belül. A bérlettel rendelkezők részaránya a családi gazdaságoknál, míg az összes bérelt területi arány az egyéni vállalkozóknál a legnagyobb. Termelési típus szerint a növénytermelők vezetnek: dominanciájuk csak Győr-Moson-Sopron megyében és az őstermelők körében nem jellemző. Működési profil szerint minden megyében és minden működési formában túlsúlyban vannak a teljes foglalkozású mezőgazdasági üzemek.

3.3.1. A régió egyéni gazdaságainak **terület alapú osztályozásánál** – az üzemek tulajdonságainak vizsgálata után – a 7 kategóriába sorolt, nem egyenlő osztályközös csoportosítás látszik a legalkalmasabbnak. A hét csoport egy megalapozott területalapú kategorizálást tesz lehetővé a valódi árutermelő gazdaságok körében.

3.3.2. Az **ökonómiai méret szerinti csoportosítás** alapján az egyéni gazdaságok közel fele az életképes üzemek közé sorolható. Megállapítható az is, hogy – a gazdaságok átlagterületét az ökonómiai kategóriák szerint vizsgálva – a nagyobb méretkategóriához egyben nagyobb fajlagos területméret (112 ha) is tartozik. Összességében, mind a hektár, mind az EUME-alapú méretet vizsgálva, az egyéniek körében a régió 100 hektárt meghaladó fajlagos területtel rendelkező családi gazdaságai tűnnek élet- és versenyképesnek a jövőre vonatkozóan.

3.3.3. Az egyéni gazdálkodók reagálás-vizsgálata alapján a **földbirtok- és üzemstruktúrát alakító tényezők** közül a tőkehiány és a mezőgazdasági termékpiac befolyásoló szerepe tűnik meghatározónak. A széleskörű kutatómunkára alapozott, szakmai szempontok szerint kidolgozott tíz lehetséges tényezőcsoport mindegyike többé-kevésbé befolyásolja a birtokszerkezet alakulását és az üzemi struktúra fejlődését. A szakirodalmi vizsgálat alapján a támogatások-birtokpolitika-földpiac hármásának hatása lehet még döntő jelentőségű. Az öt legfontosabb befolyásoló tényező tehát:

- Tőkehiány,
- Jogi szabályozók és ösztönzők (támogatások),
- Birtokpolitika,
- Földpiac jellemzői,
- Mezőgazdasági termékpiac.

A gazdálkodók véleménye alapján régió-specifikus tényezőnek lehet tekinteni a külföldi földhasználók jelenlétét; elsősorban a földbérlet piacán. A külföldi – főként osztrák – földhasználók jelenléte döntően a határ menti térségekre jellemző, amely árfelhajtó hatással van a bérleti piacra.

Úgy vélem (távlatilag) az összefogáson alapuló üzemi-működési formák térnyerése után ezen tényezők közé lesznek sorolhatóak a szövetkezesek is, mint az önkéntes szerveződés bázisai. A felsorolt tényezők döntő többsége döntéssel befolyásolható, tehát meggyőződésem, hogy az (agrár)politika szándékán múlik – ezeken keresztül – a versenyképes üzemi szerkezet kialakíthatósága a magyar agráriumban.

A doktori munka célkitűzései során felvázolt **kutatási hipotézisekre** a dolgozat a következő **válaszokat** adja:

- Az Európai Unióban mind az üzemek számának, mind a fajlagos területnagyság tekintetében koncentrációs folyamatok zajlanak. Míg a kisméretű üzemek kivonulnak az ártermelésből, addig a nagyobb méretű, főként a 20 hektár feletti gazdaságok körében területbővüléssel kísért létszámemelkedés, valamint nagymérvű hatékonyságnövekedés tapasztalható.
- Magyarország agrárgazdaságát a fent leírtakhoz hasonló folyamatok jellemzik. A földtulajdon és földhasználat különösen nagyarányú elkülönülése a korábbi történelmi helyzet, illetve a társadalmi-gazdasági rendszerváltás következménye. A birtokkoncentráció, valamint a tulajdon és használat szétválása együtt, egy időben jellemzi a magyar földhasználat szerkezetét.
- A magyar tipológiai rendszer adaptációja lényegében megtörtént, az ökonómiai üzemméret vizsgálata már hazánkban is folyik. Két hiányosságot szükséges megemlíteni:
 - a. az EU-s normákkal összhangban (a földhasználati nyilvántartáshoz hasonlóan) a gazdaságok statisztikai mérethatára is 1 hektárra emelkedjék, illetve
 - b. az üzemek földterületének összehasonlító vizsgálata során a mezőgazdasági terület nagyobb hangsúlyt kell, hogy kapjon.

6. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ KUTATÁSI EREDMÉNYEK

1. **A kérdőíves felmérés alapján – a természetes (területalapú) és ökonómiai paraméterek szerint – a régió egyéni gazdaságainak közel fele, a családi gazdaságok mindegyike az életképes üzemek közé sorolható.** A 6,7 EUME feletti gazdaságok átlagterülete a 100 hektárt is meghaladja, tehát megállapítható, hogy a nagyobb ökonómiai mérethez egyben nagyobb fajlagos területnagyság is tartozik.
2. **A régió egyéni gazdaságainak csoportosítására a dolgozat egy – a szakmai szempontokat és a gazdaságok tulajdonságait figyelembe vevő – megalapozott, a valódi árutermelőnek tekinthető üzemek vonatkozásában jól alkalmazható földterület-alapú kategorizálást biztosít.** A 7 kategóriába sorolt, nem egyenlő osztályközös csoportosítás már 5 hektáros mérettől kezdve biztos csoportba sorolást tesz lehetővé.
3. **A földbirtok- és üzemszerkezetet alakító lehetséges tényezők tíz tényezőcsoportja az egyéni gazdálkodók reagálás-vizsgálata alapján három klaszterbe osztható. A legnagyobb mértékben befolyásoló tényezők osztályába a tőkehiány és a mezőgazdasági termékpiac tartoznak.** A disszertáció által vizsgált tíz tényezőcsoportból a támogatások-birtokpolitika-földpiac hármásának lehet még komoly befolyása a földbirtok- és üzemstruktúrára. Így öt csoport tartozik a legnagyobb mértékű alakító hatással rendelkezők közé. Régió-specifikus tényező a külföldi földhasználók jelenléte, főként a földbérlet piacán.
4. **A statisztikai felmérések által közölt, a földhasználó egyéni gazdaságok körében zajló koncentrációs folyamatokat a primer vizsgálat Győr-Moson-Sopron megye, és közvetve a Nyugat-Dunántúli régió vonatkozásában is alátámasztotta.**
5. **A dolgozat javaslatokat tesz a földtulajdon és földbérlet rendszerébe történő állami beavatkozás jogszabályi módosításaira.** A megtett javaslatok arra irányulnak, hogy a birtokpolitikai célkitűzéseken keresztül a megfelelő birtokméret és -szerkezet kialakítása, ezáltal az életképes gazdaságok térnyerése lehetővé váljon.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A rendszerváltást követően hazánkban a rendkívül elaprózott földtulajdoni szerkezet mellett egy racionálisabb földhasználat alakult ki, ugyanakkor a gazdaságok szerkezete másfél évtizeddel az átalakulás után továbbra is bipoláris vonásokat mutat. A nagyszámú egyéni kisgazdaság mellett teret nyert egy számszerűen kevés, a termőterületből és a termelésből való részesedésében viszont komoly befolyással rendelkező gazdasági szervezeti csoport. Az ezredforduló után, az EU-csatlakozás idejére ez az állapot oldódni látszik, és ezzel megnyílhat az út egy élet- és versenyképes középüzemi réteg számára.

Ennek fényében fogalmazódik meg az a kutatási cél, hogy hazánk egyik legfejlettebb és – földrajzi elhelyezkedése szempontjából – legfrekvenciáltabb régiójában milyen folyamatok játszódnak le a földbirtok- és üzemszerkezetben, és mely tényezők alakítják ezeket a folyamatokat.

Ennél fogva a disszertáció elsődleges, illetve legfontosabb **célkitűzései** a következők:

- Széleskörű elemző munka révén feltárni és megismerni a birtokviszonyokat, az üzemi struktúrát alakító tényezők teljes körét, azok hatásmechanizmusát, valamint mindezt rendszerbe foglalni, illetve bemutatni és elemezni a kialakult hazai és nemzetközi helyzetet, tendenciákat;
- A saját vizsgálatok eredményeként részletesen kielemezni a Nyugat-Dunántúli régió (Győr-Moson-Sopron, Vas és Zala megye) gazdaság- és üzemszerkezetének, földhasználatának változásait, kérdőíves felmérésre alapozva mélyebben megismerni és kiértékelni az egyéni gazdaságokat, illetve osztályba sorolni azokat;
- Gazdálkodói reagálás-vizsgálattal kutatni a főbb befolyásoló tényezőket a földbirtok- és üzemszerkezet alakulására, meghatározni az esetleges régió-specifikus vonásokat;
- A mindezekből levonható következtetések révén támpontot adni más térségek/régiók vizsgálatához, illetve az állami szabályozás cél- és eszközzrendszeré számára.

Az **Európai Unióban** – működési formától függetlenül – zajlik a mezőgazdasági termelőegységek koncentrációja üzemszám és -méret tekintetében. A másik egyértelmű tendencia a mezőgazdasági ágazatokban tapasztalható nagymértékű hatékonyság-növekedés, amely kiszélesíti a rentábilis gazdaságméret határait, és ezáltal hatással van a földbirtok- és üzemi struktúra alakulására.

Magyarországon a termőföld túlnyomó többségének magántulajdonba kerülését kísérő jelenségek alapvetően befolyásolták a földbirtok-szerkezetet. A privatizációs politika eredményezte rendkívül elaprózódott földtulajdoni struktúra nyomán egy bipoláris

üzemszerkezet alakult ki, a birtokstruktúra azonban – mindamelllett, hogy alapvetően kétpólusú – mégsem tekinthető elaprózottnak.

Mivel az elmúlt időszakban a tulajdon és használat egysége mindinkább elvált egymástól, az ezredfordulóra az európai átlagot meghaladó bérleti részesedés alakult ki. A bérlet szabályozásának hiányosságai miatt azonban feltétlenül módosítások szükségesek a földhasznóbérlettel kapcsolatos jogi szabályozást illetően.

A föld tulajdoni szerkezetének negatívumai csak szakmai szempontok szerint kidolgozott és széleskörű konszenzuson alapuló birtokpolitikával küszöbölhetők ki. Szükségszerű egy új földminősítési/földértékelési rendszer kidolgozása és életbe léptetése is. A további fragmentáció megakadályozására időszerű az örökösödési törvény szabályozása, a földeladások preferenciarendszerének újbóli meghatározása és a tagosítási eljárások lefolytatása.

A földtulajdon és földhasználat szabályozása során – számos EU-tagállam példája nyomán – az üzemszabályozást kell középpontba tenni, mint ahogy az már a családi gazdaságok esetében létezik is. A földhasználat jogcímeit területi alapon egyesíteni szükséges, és így az egy személyre, illetve üzemre eső birtokméret kontrollálhatóvá válik. A kétpólusú üzemszerkezet tompításáért – a vidéki térségek lakosságmegeőrtartó képességére is tekintettel – a középüzemek (működési formától függetlenül) létrejöttét és fejlődését szükséges preferálni. A tesztüzemi rendszer tapasztalatait és az életképesség követelményét figyelembe véve ez a minimális terület alapú méret vonatkozásában – termelési típustól is függően – a 20, de még inkább az 50 hektárt meghaladó gazdaságok térnyerését feltételezi.

Az Európai Unió és ezen belül Magyarország egészére jellemző üzemi koncentráció önmagában kevés a versenyképességhez. A jövő kulcsa – egyéni és társas gazdaságok számára egyaránt – az összefogásban rejlik. A versenyképes birtok- és üzemi struktúra térnyerésének feltétele az összefogáson alapuló üzemi-működési formák (TÉSZ, BÉSZ, termelői csoport) előretörése. A horizontális együttműködési módok mellett a – lehetőleg alulról szerveződő – vertikális integrációs formák szerepének növekedése is kívánatos lenne.

A dolgozat **saját vizsgálatának** felépítése alapvetően hármas szerkezetű: a vizsgálatok első két részében a szekunder adatgyűjtés, harmadik egységében pedig a primer adatgyűjtés módszere került alkalmazásra.

Az **első rész** a KSH által gyűjtött és feldolgozott másodlagos adatokon alapul; ezen belül is a 2000-es Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ) teljes körű, illetve a 2003-ban végzett Gazdaságszerkezeti Összeírás (GSZÖ) széleskörű adatállományán. Ez az információs bázis lehetőséget ad arra, hogy meghatározhassuk a Nyugat-Dunántúli régió agrárgazdaságban

betöltött szerepét, valamint statisztikai mutatószámokkal alátámasztjuk az ország és a régió gazdasági szervezeteinek és egyéni gazdaságainak földhasználati és üzemszerkezeti változásait.

A **második egység** az FVM Győr-Moson-Sopron, Vas, és Zala Megyei Hivatalai által rendelkezésre bocsátott adatokra épül. Az adatbázist az FVM-hivataloknál regisztrált, ténylegesen földterületet művelő gazdaságok (gazdasági szervezetek, egyéni gazdaságok) alkotják. A regionális és megyei információk révén felvázolható, hogy mely vállalkozási formák, milyen arányban és részesedéssel szerepelnek a vizsgált területen, valamint egy-egy cégjogi formához mekkora átlagos földterület tartozik.

A **harmadik részben** az elsődleges adatok gyűjtése részben személyes megkérdezésből származó, részben pedig postai úton történő kérdőíves megkereséssel történt. A felmérések érintették a főbb vállalkozási formákat (őstermelő, egyéni vállalkozó, családi gazdaság) a Nyugat-Dunántúli régió magángazdaságainak körében.

A régió földterületet használó gazdaságainak szekunder és primer adatgyűjtésen keresztül elvégzett földhasználati és üzemszerkezeti **vizsgálatának eredményei** a következők:

1. A 2000-2003-as időszakra vonatkozó **statisztikai adatok** alapján megállapítható, hogy összességében koncentrációs és dekoncentrációs folyamatok egy időben jellemzik a régió mezőgazdasági üzemeit. Míg az egyéni gazdaságok száma csökken és átlagterületük növekszik, addig a gazdasági szervezetek száma nő és fajlagos méretük csökken. A két gazdaságcsoportot együtt vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a korábban nagyon élesen elkülönülő bipoláris szerkezet a közeledés jeleit mutatja. Kedvezőtlen jelenség, hogy az ökonómiai gazdaságméret szempontjából túlnyomórészt a kisméretűek (<2 EUME) közé tartozó egyéni gazdaságok mellett a gazdasági szervezetek többsége – nagy fajlagos területmérete ellenére – ökonómiai szempontból csak a közepes (4-40 EUME) méretkategóriába tartozik.
2. Az **FVM hivatalainak adatbázisa** alapján elvégzett elemzés során is láthatók voltak a régió gazdaságcsoportjai közötti különbségeket befolyásoló, egyes területi egységek történelmi tényezőinek, környezeti adottságainak, valamint település-szerkezetének jellemzői. A 2002-es évben a régió – 1 hektárt meghaladó – egyéni gazdaságai megközelítették a 20 hektáros átlagméretet és ezzel az életképesség határán vannak. A gazdasági szervezetek 700 hektár feletti átlagterületét árnyalja, hogy méretüket erőteljesen befolyásolja földhasználatuk kiugróan magas részesedése az erdőterületekből. Az elvégzett koncentrációvizsgálat alapján nagyfokú koncentráció jellemzi a gazdaságokat. A régió egyéni gazdaságai nagyobb, míg gazdasági szervezetei kisebb mértékben koncentráltak, mint országos szinten.

3. A **kérdőíves vizsgálatok** során az 1 hektárnál nagyobb mezőgazdasági területet használó egyéni gazdaságok kerültek felmérésre. Az egyéniek birtokszerkezete ugyanis a jogi szabályozás következtében nagymértékben különbözik a gazdasági szervezetekétől, továbbá az egyéni gazdaságokra nem jellemzőek azok a területi túlnyúlások, amelyek befolyásolhatják a területi egységek (települések, megyék) szerinti összehasonlíthatóságot. A mezőgazdasági terület vizsgálata pedig – amellet, hogy az EU elvárásainak is jobban megfelel – alkalmasabb az egyéni gazdaságok körében a tényleges (árutermelő) tevékenység jellemzésére.
- 3.1. Az **első felmérés** a régió mezőgazdaságában meghatározó szerepet játszó **Győr-Moson-Sopron megyére** vonatkozóan zajlott, és a minta alapján megállapítható, hogy 2002-ben az 1 hektár feletti mezőgazdasági területtel rendelkezők 30 hektáros átlagterülete nagyobb volt, mint az a statisztikákból következtethető. A bérlet 36%-os aránya az üzemek között és az átlagosan bérelt terület mérete (30 ha) kedvezőnek mondható, figyelembe véve azt a tényt, hogy főként a nagyobb méretű egyéni vállalkozók és családi gazdaságok használnak bérelt területet. A birtoktagok száma és a tagok távolsága a gazdaság központjától elfogadható mértékű, és a nagyobb fajlagos gazdaságméret sem eredményez túlzott mértékű birtoktag-szaporodást.
- 3.2. A **második felmérés** mintája alapján az a megállapítás tehető, hogy **Győr-Moson-Sopron megye** két évvel későbbi adatai koncentrációt mutatnak. A statisztikákból ismert létszámcsökkenés hatása az átlagterületeknél is megmutatkozik: a fajlagos birtokméret több mint kétszeresére, az átlag bérelt terület másfélszeresére nőtt. Nagymértékben növekedett a bérelt területet használók száma is, és ez a földhasználat jogcíménél ugyancsak érezteti hatását. A megye használt földterületének már több mint fele bérelt az egyéniek körében is. Termelési típus szerint csökkent ugyan a vegyes gazdaságok részaránya, de a többséget még mindig azok adják. A specializált gazdaságok térnyerésére utaló jelek azonban már itt is megfigyelhetők.
- 3.3. A **második felmérés** mintáinak vizsgálatából megállapítható, hogy a **Nyugat-Dunántúli régió** egyéni gazdaságainak fajlagos mérete 65, a bérleté 47 hektár és átlagosan négyből három üzem használ bérelt területet. A földhasználat jogcíme szerint a szíveségi használat nem tudott meghatározóvá válni a régióban. A saját tulajdonú és bérelt területek nagyjából fele-fele arányban vannak jelen az összes földterületen belül. Termelési típus szerint a növénytermelők vezetnek, működési profil szerint pedig túlsúlyban vannak a teljes foglalkozású üzemek.
- 3.3.1. A régió egyéni gazdaságainak **terület alapú osztályozásánál** – az üzemek tulajdonságainak vizsgálata után – a 7 kategóriába sorolt, nem egyenlő osztályközös

csoportosítás látszik a legalkalmasabbnak. A hét csoport egy megalapozott területalapú kategorizálást tesz lehetővé a valódi árutermelő gazdaságok körében.

3.3.2. Az **ökonómiai méret szerinti csoportosítás** alapján az egyéni gazdaságok közel fele az életképes üzemek közé sorolható. Megállapítható az is, hogy – a gazdaságok átlagterületét az ökonómiai kategóriák szerint vizsgálva – a nagyobb méretkategóriához egyben nagyobb fajlagos területméret is tartozik. Összességében, az egyéniek körében a régió 100 hektárt meghaladó fajlagos területtel rendelkező családi gazdaságai tűnnek versenyképesnek a jövőre vonatkozóan.

3.3.3. Az egyéni gazdálkodók reagálás-vizsgálata alapján a **földbirtok- és üzemstruktúrát alakító tényezők** közül a tőkehiány és a mezőgazdasági termékpiac befolyásoló szerepe tűnik meghatározónak. A tíz lehetséges tényezőcsoport mindegyike többé-kevésbé befolyásolja a birtokszerkezet alakulását és az üzemi struktúra fejlődését. Ezek mellett a támogatások-birtokpolitika-földpiac hármásának hatása lehet még döntő jelentőségű. Így az öt legfontosabb befolyásoló tényező: a tőkehiány, a jogi szabályozók és ösztönzők, a birtokpolitika, a földpiac és a mezőgazdasági termékpiac jellemzői. Régió-specifikus tényezőnek lehet még tekinteni (főként a határmenti térségekben) a külföldi földhasználók jelenlétét; elsősorban a földbérellet piacán. A felsorolt tényezők túlnyomó többsége döntéssel befolyásolható, tehát elsősorban az (agrár)politika szándékán múlik a versenyképes üzemi szerkezet kialakíthatósága a magyar agráriumban.

SUMMARY

After the system transformation in Hungary besides the diverse structure of land ownership a more rational form of land-use has also been formed. At the same time with one and a half decades after the system transformation the structure of farms still show a bipolar nature. Besides the high number of private small-scale production units a – small in number – group of economic organisations became more important considering the high share from arable land and production. After the turn of the millennium, by the time of our EU accession this situation seems to be dissolved with opening the path for a vital and competitive middle-sized farming group.

In the light of these facts the research objectives have been defined: the investigation of land and farm structure processing taking place in one of the most developed and – considering the geographical location – frequented regions of the country, and the investigation of factors that affect these processes.

The primer and the most important **objectives** of the dissertation are as follows:

- On basis of comprehensive research to reveal and understand the land structure and the wide range of factors affecting farms structure, the affect mechanism of these factors and organise the factors into a system; to introduce and analyse the current domestic and international situation and tendencies.
- As the results of the own investigations to give a comprehensive analysis of the economic- and farm structure, the changes of land use in the West-Transdanubian Region (Győr-Moson-Sopron, Vas and Zala County); on basis of questionnaire results to understand, evaluate and classify private farms.
- To investigate the main factors affecting land- and farm structure with entrepreneurial reaction-analysis, to define the possible region-specific characteristics.
- With the conclusions drawn from all the above-defined investigations to support the investigations carried out in other areas/regions, and provide a guideline for the objective- and measurement system of the national regulation.

Both in number and size concentration processes of agricultural holdings take place in the **European Union**, independently from the form of operation. Another evident tendency shows a considerable efficiency increase in the agricultural sector; this fact widens the size limits of profitable farming units and therefore has an effect on the formation of land- and farm structure.

Most part of agricultural land in **Hungary** became privately owned with having several accompaniments basically affecting land structure. Privatisation policy resulted a diverse land ownership structure and bipolar farming unit structure, although the – similarly bipolar – land structure cannot be considered as diverse or parcelled-up.

In the past period ownership and land use have further separated resulting a land rent share above the European average by the turn of the millennium. Land rent regulations are deficiencies; therefore the legal regulatory system of arable land rent should be modified.

The negative elements of land ownership structure could only be eliminated with a land use policy based on professional approaches and consensus. A new land qualification/evaluation system should be elaborated and established. In order to avoid further fragmentation the regulation of succession law, the definition of preference system of land sales and the accomplishment of field-forming processes are timely.

In the regulation of land ownership and land use the regulation of farming units should be put into the focus, similar to several EU member states and as it already exists in the case of family farms. Types of land use should be unified on territorial basis, so the size of land used by one person or farm could be controlled. In order to weaken the bipolar nature of farming unit structure – and also considering the population-maintaining ability of rural areas – the formation and development of middle-sized farming units (independently from the operational form) should be preferred. Considering FADN results and criteria of vitality, and depending on the production type this means that farms with minimum 20 hectares, or even above 50 hectares should dominate.

Concentration processes of farming units that is characteristic to the EU and also in Hungary is not enough to improve competitiveness. The key for the future lays in co-operation, both in case of private and joint operations. One condition for the formation of a competitive land- and farming unit structure is the development of farming-operational forms based on collaboration (Producers' Organisations, common purchase and sales organisations). Besides the development of horizontal co-operational forms the increasing role of vertical integration forms is also required.

Own investigations can be divided into three main parts: The starting two research units are based on secondary data collection, the third part is based in primary data collection methods. The **first part** of the own investigations is based on data collected and processed by the Hungarian Central Statistical Office (HCSO), using the data base of the General Agricultural Census (2000) and the concise data base of the Farm Structure Survey in 2003. These information bases facilitate the definition of role that the West-Transdanubian Region plays in

the agricultural sector, and to support the changes of land use and farming structure of the economic organisations and private farms in the region with statistical indices.

The **second unit** is based on data provided by county offices of Ministry of Agriculture and Rural Development (MoARD) of Győr-Moson-Sopron, Vas and Zala Counties. Registered farming units (economic organisations, private farms), actually cultivating the agriculture land are included in the data base of the county offices of MoARD. On basis of county and regional information it can be illustrated that which entrepreneurial forms, in what share are operating in the covered region, and also the average size of land use per legal entity can be defined.

The **third part** includes the results of a questionnaire survey; primer data collection is based on personal interviews and mailed questionnaires. The main private entrepreneurial forms (primary producer, private entrepreneur, family farm) operating in the West-Transdanubian Region were included into the survey.

The **results of the investigations** based on primer and secondary data collection and focusing on the land use and farm structure in the region are the followings:

1. On basis of **statistical data** from 2000-2003 it can be concluded that at the same time both concentration and deconcentration processes are characteristic to the farming units operation in the region. While the number of private farms is decreasing and the average size of farm is increasing, the number of economic organisations is increasing and their relative area is decreasing. Investigating the two types of farming units it can be stated that the previously significant bipolar nature seems to weaken. It is an unfavourable phenomenon that besides small-sized farming units (based on economic criteria, under 2 EUME), the majority of economic organisations – in spite of the relatively large land size – can only be classified as middle-size (4-40 EUME) farming unit, considering the economic classification system.
2. Evaluation based on the **data base of MoARD offices** highlighted the factors affecting the differences between the farming forms in the region, the historical specialities of certain territorial units, environmental conditions and settlement-structural characteristics. In 2002 private farms – operating in more than 1 ha – approached the average size of 20 hectares, operating on the edge of vitality. Economic organisations cultivated more than 700 hectares of land on the average; however, their size is considerably affected by their share from the forest areas. On basis of the concentration analysis it can be concluded that a high rate of concentration is characteristic to the farming units. Private farms are more, and economic organisations are less concentrated in the region than the national average.
3. **Questionnaire survey** focused on investigations covering private farms with more than 1 hectare of agricultural land. Land structure of private farms – due to the legal regulations –

significantly differs from that of economic organisations, on the other hand inter-territorial operations that might effect the comparability of territorial units (counties and settlements) are not characteristic to private farms. Investigation of agricultural area – not only considering that this method is more accepted by the EU – is more suitable to characterize the actual activity (production type) of private farms.

3.1. The **first survey** covered the area of **Győr-Moson-Sopron County** that plays a significant role in the region's agriculture. On basis of the results it can be stated farms with more than 1 hectare of land operated on 30 hectares on the average; this size was higher than what one could expect from the statistics. The share of land rent of 36% and also the average size of land rent (30 ha) are favourable, considering the fact that mainly larger size private entrepreneurs and family farms use land-rent. The number of fields and the distances are on an acceptable level, and also the larger relative farm size does not result an extremely high number of fields.

3.2. On basis of the sample of the **second survey** it can be concluded that data of **Győr-Moson-Sopron County** two years after the first survey show concentration processes. The effect of decrease in number – that is known from the statistics – is shown in the average sizes: the relative farm size more, than doubled and the average land rent increased by 1,5 times. The number of farming units using rented land increased considerably, having an effect on the land use type as well. More than half of the cultivated land is rented in the county, even in the case of private farmers. Regarding production forms the number of farms with mixed production structure – although the majority still belongs to that group – decreased. The signs of increasing importance of specialized farms can already be detected.

3.3. Evaluating the results of the **second survey** sample it can be concluded that the relative size of private farms is 65 hectares, while land-rent takes 47 hectares in the **West-Transdanubian Region**, and three farming units from the four use rented land. Considering land use types the “contribution in kind” land rent could not become definitive in the region. The share of own land and rented land is app. equal from the total area. When production type is investigated, plant production farming units are leading, and considering operational profile full time farming units are in majority.

3.3.1. After investigating several characteristics of the private farming units in the region and based on **territory classification**, 7 categories with different class interval can be defined. The 7 groups facilitate a well-established classification – based on territory characteristics – of the operations that can be considered as farming units.

- 3.3.2. On basis of **group-formation according to economic size of units**, almost half of private farms can be classified as a vital operation (>6,7 EUME). It can also be concluded that – investigating the average size of farming units based on economic categories – larger size categories are accompanied by relatively larger land areas. To summarize, regarding private farms those family farms of the region seem to be competitive in the future that operate on more than 100 hectares of land.
- 3.3.3. On basis of reaction-investigation of private farms the **factors** of lack of capital and the influencing role of agricultural markets **affecting land- and farm structure** seem to be definitive. More or less all the 10 possible factor groups influence the formation of land- and farming structure. Besides these the three factors of agricultural supports-land policy-land market can play a decisive role. The 5 most important factors are: lack of capital, legal regulatory and motivating measures, land policy, land market and the characteristics of agricultural product markets. Factors specific to the region are (especially in border areas) the presence of foreigners using land, mainly on the land rent market. The majority of the above-defined factors can be influenced with decisions; therefore the formation of a competitive farming structure in the Hungarian agricultural sector is mainly dependant on the priorities of (agricultural) policy.

8. IRODALOMJEGYZÉK

1. **2001. évi CXVI. törvény a Nemzeti Földalapról**
Nemzeti Földalapkezelő Szervezet, Internet (<http://www.nfa.hu>)
2. **Agriculture DG** (2004): Agriculture in the European Union – Statistical and Economic Information, 2003
Internet (http://www.europa.eu.int/comm/agriculture/agrista/index_en.htm)
3. **Agriculture DG** (2006): Agriculture in the European Union – Statistical and Economic Information, 2005
Luxembourg, European Commission, DG for Agriculture, 349., pp. 45, 89-90, 110.
4. **AKII** (2002): A tesztüzemek 2001. évi gazdálkodásának eredményei
Budapest, AKII, Internet (<http://www.akii.hu>)
5. **Alvincz J. – Varga T.** (2000): A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei
Budapest, AKII, Agrárgazdasági Tanulmányok, 2000. 15. szám, 114., pp. 17-26.
6. **Ángyán J. – Márton J. – Nagy B. – Szeremley B. – Tanka E. – Veress L.** (2004): Mezőgazdaság, vidékfejlesztés
Vitaanyag a Nemzeti Agrárprogramhoz, 2004. március 8., 21., 9. p.
Internet (<http://www.falunet.adatpark.hu>)
7. **Az Országgyűlés 48/2002. (VII. 19.) OGY határozata a földbirtok-politikai irányelvekről**
Nemzeti Földalapkezelő Szervezet, Internet (<http://www.nfa.hu>)
8. **Bánhegyi G.** (2003): A földbirtoklás formái, szabályozása, a földhasználat nyilvántartása
Keszthely, Doktori (PhD) értekezés, 208., pp. 73-74.
9. **Banyár L.** (2003): Földpiaci kilátások a csatlakozás küszöbén
Bank & Tőzsde, 2003. március, pp. 29-31.
10. **Benoits Gy. – Kertész R.** (2002): Gazdaságtipológia
Budapest, 2002. március 12., Műhelymunka: A 2000. évi Mezőgazdasági Összeírás alapján kialakított gazdaságosztályozási rendszer, 7., 1. p.
11. **Bublót, G.** (1994): A mezőgazdasági termelés ökonómiája és szervezése
Keszthely, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, 146., pp. 56-61.
12. **Burger, A.** (2006): Why is the issue of land ownership still of major concern in East Central European (ECE) transitional countries and particularly in Hungary?
Elsevier, Land Use Policy, Volume 23, Issue 4, October 2006, pp. 571-579.
13. **Burgerné G. A.** (1998): Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unió országaiban I.
Statisztikai Szemle, 76. évf. 4-5. szám, 1998. április-május, pp. 379-380, 389.
14. **Burgerné G. A.** (2001): A közép-európai átalakuló országok gazdaságának és mezőgazdaságának összehasonlító elemzése
Budapest, Századvég Kiadó, 196., 41. p.
15. **Burgerné G. A.** (2002): A mezőgazdasági földtulajdon és földbérlet
Budapest, Akadémiai Kiadó, 126., pp. 13, 45-47, 106, 108-109.
16. **Burgerné G. A.** (2005): Nép- nemzeti eszmerendszer és földtulajdon
Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet
Internet (<http://www.econ.core.hu>)

17. **Buzás Gy. – Kocsis L. – Radics T.** (1997): A mezőgazdasági termelővállalatok szerepe és lehetőségei az integrációs folyamatban
Gazdálkodás, XLI. évfolyam 1. szám, 55. p.
18. **Csáki, Cs. – Lerman, Z.** (1997): Hungarian Land Reform and Farm Restructuring in the 1990s
Washington, DC, The World Bank, Agriculture Policy Note, 25., pp. 13, 15.
19. **Dorgai L.** (2003): A gazdaságilag életképes üzem kritériumai és alkalmazásuk következményei Magyarországon
Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA), nemzetközi konferencia, Debrecen, 2003. április 1-2.
20. **Dorgai L.** (szerk.) (2004 a): A termelői csoportok létrehozásának indítékai, működésük főbb területei és fejlesztési irányai az EU csatlakozás tükrében
Budapest, AKI, Agrárgazdasági Tanulmányok (Tervezet) 144., pp. 60-68.
21. **Dorgai L.** (szerk.) (2004 b): A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezés stratégiai megalapozása
Budapest, AKI, Agrárgazdasági Tanulmányok, 2004. 6. szám, 199., pp. 22, 58-59.
22. **Dorgai L. – Keszhelyi Sz. – Miskó K.** (2003): Gazdaságilag életképes üzemek az Európai Unió modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából
Budapest, AKI, Agrárgazdasági Tanulmányok, 2003. 2. szám, 90., pp. 11, 21, 45.
23. **Dömsödi J.** (2000): Gazdaságfejlesztés a XIX. századi földértékeléssel?
Földmérési és Távérzékelési Intézet, Internet (<http://www.fomi.hu>)
24. **Draft Statement** of The Cadastre (1994): Proposal from a Working Group within Commission VII.
FIG International Federation of Surveyors XX Congress, Melbourne, Australia
25. **Enese L.** (1993): Mezőgazdasági bérleti rendszerek az Európai Közösség országaiban
Gazdálkodás, XXXVII. évfolyam 4. szám, pp. 25-34.
26. **Erdei F. – Enese L. – Kalocsay** (1966): Üzemi szervezet és üzemi vezetés a szocialista mezőgazdaságban
Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 431. p.
27. **EUROSTAT** (2000): Physical and Economic Concentration of Agricultural Holdings
News Release No. 35/2000, 14 March 2000.
28. **EUROSTAT** (2002): Agriculture – Statistical yearbook 2002
Luxembourg, European Commission – Eurostat, Theme 5: Agriculture and fisheries, Collection: Detailed tables, 210., pp. 104, 109-110, 119.
29. **EUROSTAT** (2006): Agricultural statistics – Data 1995-2004
Luxembourg, European Commission – Eurostat, 83., pp. 34-35, 39-41.
30. **Farkasné Fekete M.** (1999): A földhasználat és az agrárpolitika összefüggése az Európai Unióban – Angliai tapasztalatok
Budapest, Mezőgazda Kiadó, 175. pp. 41-42.
31. **Fertő I.** (1997): Vita a földtulajdonról
Beszélő, 1997. november, Internet (<http://c3.hu/scripta/beszelo/97/11/4.htm>)
32. **Fertő I.** (2002): A mezőgazdasági termelés szerkezetének változásai a fejlett országokban, I.
Közgazdasági Szemle, XLIX. évfolyam, 2002. július-augusztus, pp. 574-596.
33. **Fertő, I. – Fogarasi, J.** (2005): The Choice of Farm Organisation. A Hungarian Case
Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Internet (<http://www.econ.core.hu>)

34. **Fuchs, C.** (2002): Agricultural Situation in the Candidate Countries – Country Report on Hungary
Luxembourg, European Commission, DG for Agriculture, July 2002, 37., 8. p.
Internet (http://www.europa.eu.int/comm/agriculture/agrista/index_en.htm)
35. **FVM** (2006): Program-kiegészítő dokumentum (PKD) – Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program
Budapest, Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, 287., pp. 212-214.
Internet (<http://www.fvm.hu>)
36. **Gaál Z. – Máté F. – Tóth G. – Vass J.** (2003): Az NKFP támogatásával készülő D-e-METER környezeti földminősítő rendszer az Európai Unió mezőgazdasági és vidékfejlesztési stratégiájának tükrében
Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén (AVA), nemzetközi konferencia, Debrecen, 2003. április 1-2.
37. **Gergely L.** (2003): Földhözragadt földkérdések – Változó árak és fejlődő finanszírozás a magyar agráriumban
Piac és Profit, 2003. október, Internet (<http://www.extraprofit.hu>)
38. **Gergely S.** (1998): A jelzaloghitelezés (agrár) lehetőségei és korlátai
Gazdálkodás, XLII. évfolyam 3. szám, pp. 35-37.
39. **Glatz F.** (2004): Gondolatok a magyar agrárium hagyományairól és jövőjéről
A Falu, XIX. évfolyam 3. szám, 96., pp. 5-20.
40. **Gombás, L. – Farsang, A. – Kovács, M.** (2004): HUNGARY – Report based on Exchange Programme documents
Budapest, Central European Land Knowledge Center (CELK Center), 148., pp. 134-135.
Internet (<http://www.celk.org>)
41. **Hamza E. – Miskó K.** (2005): A földpiac sajátosságai Magyarországon az uniós csatlakozás idején
Gazdálkodás, XLIX. évfolyam 5. szám, pp. 1-7.
42. **Hamza E. – Tóth E.** (2006): Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe
Budapest, AKI, Agrárgazdasági Tanulmányok, 2006. 2. szám, 137., pp. 7-8.
43. **Hegy J. – Kacz K.** (2006): A gazdaságméret alakulása a Nyugat-Dunántúli régióban
X. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, 2006. március 30- 31.
44. **Hensch Á.** (1901): Mezőgazdasági üzemtan. 1. kötet
Magyar-Óvár, Czéh Sándor-féle Könyvnyomda, 43. p.
45. **Henssen, J. L.** (1994): Multi-purpose Cadastre. A Component of Land Management with a Low Cost Aspect
FIG International Federation of Surveyors XX Congress, Papers of Commission VII, Melbourne, Australia, 13, 701. 2/1-2/10
46. **Hopfer, A.** (1994): The Relationship Between the Cadastre and Land Valuation
FIG International Federation of Surveyors XX Congress, Papers of Commission VII, Melbourne, Australia, 428, 756/1-8
47. **Ihrig K.** (1968): A földár és a földérték a kapitalizmusban
Budapest, MTA Közgazdasági Intézetek Kiadványai 2., 191. p.
48. **INEA** (1999): Italian Agriculture in Figures 1999
Roma, Italia, Ministry for Agricultural and Forestry Policies, 149., 70. p.
Internet (<http://www.inea.it>)

49. **INEA** (2003): Italian Agriculture in Figures 2003
Roma, Italia, Ministry for Agricultural and Forestry Policies, 165., pp. 33-34, 56-57, 72.
Internet (<http://www.inea.it>)
50. **Jacquin, E. – Willems, E. – Buchholzer, F.** (1998): Agricultural Situation and Prospect in the Central European Countries
Luxembourg, European Commission, DG for Agriculture, Working doc., 120., pp. 43-44.
51. **Juhász L.** (2003): A közgazdasági feltételek és az agrárvállalkozások beruházási lehetőségei
Budapest, Akadémiai Kiadó, 148., 13. p.
52. **Kacz K. – Hegyi J.** (2004): A Nyugat-Dunántúli régió mezőgazdaságának földhasználati és gazdaságszerkezeti jellemzői
Gazdálkodás, XLVIII. évfolyam 5. szám, pp. 81-89.
53. **Kapronczai I.** (szerk.) (2006): A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői (Gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre)
Budapest, AKI, Agrárgazdasági Tanulmányok, 2006. 6. szám, 205., pp. 20-35, 111-112.
54. **Kerek Z.** (1997): A mezőgazdasági vállalkozások jellemzői
Gazdálkodás, XLI. évfolyam 1. szám, pp. 48-50.
55. **Kerékgyártó Gy.-né – Mundruczó Gy.** (1987): Statisztikai módszerek a gazdasági elemzésben
Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 332., pp. 100-101.
56. **Kiss K.** (2002): Változékonyság (szóródás)
In: Szűcs I. (szerk.) (2002): Alkalmazott statisztika
Budapest, Agroinform Kiadó, 551., pp. 101-104.
57. **Kovács G.** (2001): Adatszolgáltató mezőgazdasági üzemek az EU információs rendszerében (FADN)
Gazdálkodás, XLV. évfolyam, 6. szám, 96., pp. 63-66.
58. **Kovács G.** (2003): A magyar teszüzemi információs rendszer és annak statisztikai háttere
Budapest, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, PowerPoint prezentáció
Internet (http://www.akii.hu/informatika/vallalk_elemz/)
59. **Kovács G. – Keszthelyi Sz.** (1998): A Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat az Európai Unióban
Gazdálkodás, XLII. évfolyam 2. szám, 96., pp. 52-55.
60. **Kovács, G. – Udovecz, G.** (2003): The Profitability of Agricultural Enterprises in the European Union and in Hungary
Hungarian Statistical Review, 81. volume, Special number 8., pp. 62-79.
61. **Kovács T.** (2001 a): A mezőgazdaság üzemi szerkezete tíz évvel a rendszerváltás után
Gazdálkodás, XLV. évfolyam 6. szám, 96., pp. 44-58.
62. **Kovács T.** (2001 b): A földhasználatban megnyilvánuló főbb területi különbségek
KSH Területi statisztika, 41. évfolyam 5. szám, pp. 457-465.
63. **Kökényesi L.** (2002): A családi gazdaságokról
Gazdálkodás, XLVI. évfolyam 3. szám, 96., 39. p.
64. **KSH** (1998): Magyarország régiói 3. – Nyugat-Dunántúl
KSH Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala Megyei Igazgatóságai, 154., pp. 7-13.
65. **KSH** (2000): Földhasználat Magyarországon a 2000. évben (ÁMÖ 2000)
Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 479., pp. 182-185, 250-251, 330-331, 354-365.

66. **KSH** (2003 a): A mezőgazdaság strukturális változásai a kilencvenes években
Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 87., pp. 30, 38.
67. **KSH** (2003 b): Mezőgazdasági statisztikai évkönyv, 2002
Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 353., pp. 37, 216-217.
68. **KSH** (2004 a): Magyarország mezőgazdasága, 2003. Gazdaságszerkezeti összeírás I.
Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 172., pp. 13-14, 19-47, 80-83.
69. **KSH** (2004 b): Gazdaságtipológia, 2000, 2003
Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 51., pp. 22-23, 28-29, 34-35, 40-41.
70. **KSH** (2006): Magyarország mezőgazdasága, 2005. GSZÖ (Előzetes adatok)
Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 38., pp. 9-13.
71. **Laczka, É. – Szabó, P.** (2000): Definition of Farm in the Agricultural Statistics of Hungary and the EU
Hungarian Statistical Review, 78. volume, Special number 5., 78. p.
72. **Máhr A. – Magyar Gy.** (1998): A mezőgazdaság 1997. évi helyzete, az 1998. évi determinációk
Gazdálkodás, XLII. évfolyam 3. szám, 3. p.
73. **Magda R. – Szűcs I.** (2002): Új irányzatok a földhasznosításban
Budapest, Agroinform Kiadó, 151., pp. 41-44, 48-49.
74. **Magda S.** (szerk.) (1998): Mezőgazdasági vállalkozások szervezése és ökonómiája
Budapest, Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, 621., 47. p.
75. **Magda S.** (szerk.) (2003): A mezőgazdasági vállalkozások gazdálkodásának alapjai
Budapest, Szaktudás Kiadó Ház, 236., pp. 31, 36-37.
76. **Major L. – Varga P.** (1998): Gondolatok a magyar mezőgazdaság versenyképességéről
Gazdálkodás, XLII. évfolyam 5. szám, pp. 76-78.
77. **Massoli, B.** (2002): A gazdaságok EU tipológiája
Budapest, 2002. március 12. Műhelymunka: A 2000. évi Mezőgazdasági Összeírás alapján kialakított gazdaságosztályozási rendszer, 5., pp. 1-2.
78. **Mihály Sz.** (2002): Kataszteri nyilatkozat elvei az Európai Unióban
Földmérési és Távérzékelési Intézet
Internet (<http://www.fomi.hu>)
79. **MoARD** (2003): Agriculture and Rural Development Operational Programme
Budapest, Ministry of Agriculture and Rural Development, 170., pp. 25-26.
Internet (<http://www.fvm.hu>)
80. **Molnár J.** (1993): Közgazdaságtan
Budapest, Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, 161., pp. 31- 33, 73-76.
81. **Noort, P. C. van den** (1993): Reform of the Farm Tenancy System: How the Netherlands Fits into the European Scene
In: Capital and Finance in Western and Eastern European Agriculture
Wageningen, Economic Studies 29., chapter 3., pp. 56-63.
82. **Oros, I.** (2003): Holding Structure in Hungarian Agriculture
Hungarian Statistical Review, 81. volume, Special number 8., pp. 31-55.
83. **Poiret, M.** (1998): Specialised Holdings and More Intensive Practices
EUROSTAT, pp. 69-70.

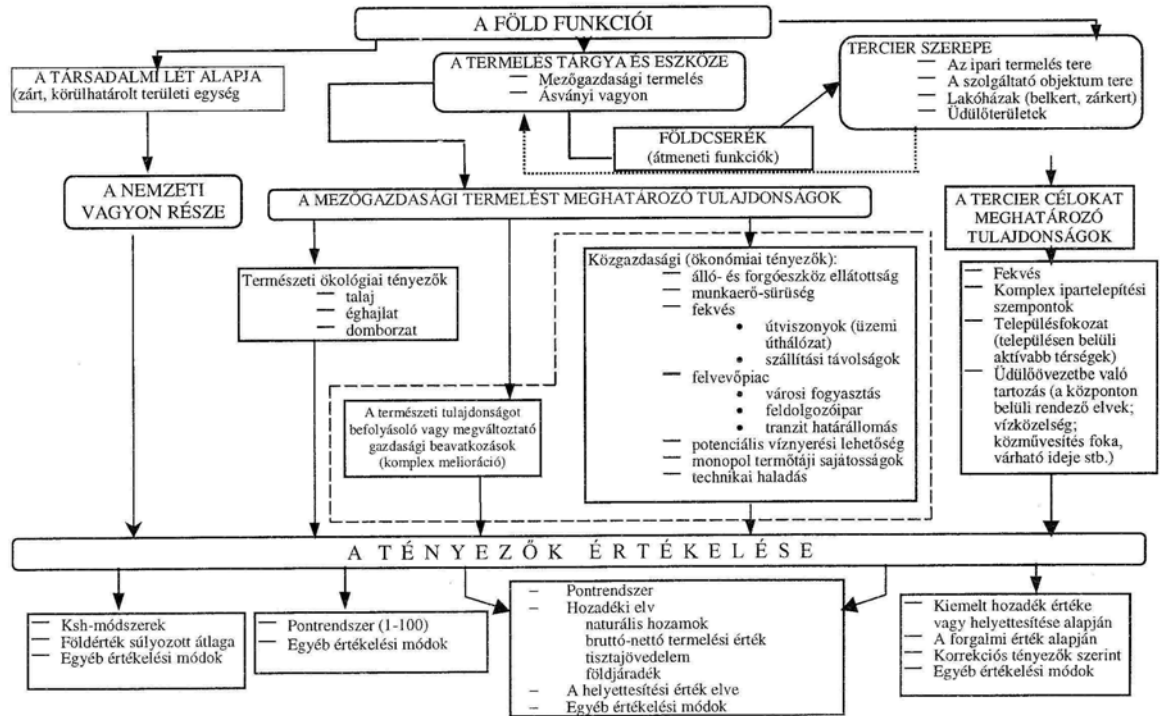
84. **Popp J. – Potori N. – Udovecz G.** (2004): A Közös Agrárpolitika 2003. évi reformja Gazdálkodás, XLVIII. évfolyam, 10. számú külökiadás, 46., 31. p.
85. **Posta L.** (2002): A termőföldhasználat gazdasági kérdései Budapest, Szaktudás Kiadó Ház, 150., pp. 22, 34-35, 38-39, 72-74.
86. **Posta L. – Fürjész I.** (2005): Az ökonómiai üzemméret a megújuló magyar agrárrendszerben Agrárgazdaság, vidékfejlesztés, agrárinformatika (AVA 2), nemzetközi konferencia, Debrecen, 2005. április 7-8.
87. **Potori N.** (szerk.) (2004): A főbb mezőgazdasági ágazatok élet- és versenyképességének követelményei Budapest, AKI, Agrárgazdasági Tanulmányok, 2004. 8. szám, 91., pp. 7-8.
88. **Salamon L. – Csatai R.** (1993): A tagosítás belgiumi tapasztalatairól Gazdálkodás, XXXVII. évfolyam 4. szám, pp. 35-39.
89. **Samuelson, P. A. – Nordhaus, W. D.** (1990): Közgazdaságtan I-II-III. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1353., pp. 851-858.
90. **Somai M.** (2000): Agrárgazdálkodási struktúra az EU-ban Cégvezetés, 2000. október, pp. 94-96.
91. **Steinhauser, H. – Langbehn, C. – Peters, U.** (1984): Bevezetés a mezőgazdasági üzemgazdaságtanba Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 240., pp. 12-13.
92. **Szakál F.** (2000): A mezőgazdasági vállalkozások és környezetük kapcsolatai
In: Buzás Gy. – Nemessályi Zs. – Székely Cs. (szerk.) (2000): Mezőgazdasági üzemtan I. Budapest, Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, 462., pp. 57-59, 61-63.
93. **Szanyi T.** (2003): Koppenhága után az agrárgazdaságról és másról Gazdálkodás, XLVII. évfolyam 6. különszám, 21. p.
94. **Szilágyi Zs.** (2001): Mezőgazdasági üzemek nagysága és támogatási lehetőségük az EU-ban és Magyarországon Gazdálkodás, XLV. évfolyam 6. szám, pp. 59-61.
95. **Szirmai S. P.** (2004): Termőföld – Aranyat érhet Figyelő, 2004. február 19-25., pp. 64-65.
96. **Szűcs I.** (1998): A föld ára és bére Budapest, Agroinform Kiadó, 199., pp. 7-12, 18-24, 187-189.
97. **Szűcs I.** (2000 a): Átalakuló földbirtokszerkezet Cégvezetés, 2000. október, pp. 80-84.
98. **Szűcs I.** (2000 b): Termőföldár-változások Cégvezetés, 2000. október, pp. 87-91.
99. **Szűcs I. – Csendes B.** (2002): A földárak néhány elméleti kérdése napjaink hazai mezőgazdaságában Gazdálkodás, XLVI. évfolyam 1. szám, 96., 33. p.
100. **Szűcs I. – Csendes B. – Pálovics B.-né** (1997): Földbirtok-politika, a földtulajdon fejlesztésének főbb irányai Budapest, AKII, 88., pp. 14, 17, 40-41, 54-59, 84.
101. **Szűcs I. – Farkasné Fekete M. – Molnár J.** (2003 a): A birtok- és üzemi struktúra mozgásának prognosztizálható irányai Gazdálkodás, XLVII. évfolyam 5. különszám, 114., pp. 26-30.

102. **Szűcs I. – Bedéné Sz. É. – Vas J.** (2003 b): Birtokpolitika, üzemi struktúra a magyar mezőgazdaságban
In: Szűcs I. (szerk.) (2003): Birtokviszonyok és mérhetőkonyság – A magyar mezőgazdaság nemzetközi versenyképessége, NKFP-2001/4/32
 Gödöllő, Agroinform Kiadó, 224., pp. 29-31, 40-41, 51, 60, 75, 91-92.
103. **Takács J.** (2005): A magyar mezőgazdaság főbb jellemzői a 2003. évi gazdaságszerkezeti összeírás alapján, I.
 Statisztikai Szemle, 83. évfolyam, 8. szám, pp. 705-723.
104. **Tanka E.** (2000 a): A földhaszonbérlet korszerűsítési igényei és lehetőségei
 Budapest, AKII, Agrárgazdasági Tanulmányok, 2000. 3. szám, 109., pp. 5-14.
105. **Tanka E.** (2000 b): Föld és elsajátítás
 Budapest, Agroinform Kiadó, 270., pp. 253-254.
106. **Tanka E.** (2004 a): A globális tőkeuralom új korszaka a hazai birtokpolitikában
 A Falu, XIX. évfolyam 3. szám, 96., pp. 21-38.
107. **Tanka E.** (2004 b): Magyar birtokpolitika az Európai Egyesült Államokban
 Budapest, Alterra Kiadó, 367., pp. 263-267.
108. **The Department of Agriculture & Food** (2003): Annual Review and Outlook for Agriculture and Food 2002/2003
 Dublin, Ireland, Department of Agriculture & Food, 112., pp. 48, 52.
 Internet (<http://www.agriculture.gov.ie>)
109. **Tóth B.** (1996): Agrárnéesség és birtokméretek az Európai Unióban
 Budapest, OMKDK, pp. 16-24.
110. **Tóth, E. – Varga, Gy.** (2000): The Farming System of Agriculture in the Context of the Agricultural Policy of Hungary and the EU
 Hungarian Statistical Review, 78. volume, Special number 5., pp. 60-75.
111. **Tóth Zs. – Orlovits Zs.** (2003): A termőföldtulajdon és -használat agrárjogi vonatkozásai
 Gazdálkodás, XLVII. évfolyam 5. számú különkiadása, 95. p.
112. **Tracy, M.** (1994): Élelmiszertermelés és mezőgazdaság a piacgazdaságban
 Keszthely, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, 348., pp. 11-16.
113. **Vajda L.** (szerk.) (1997): A magyar agrárgazdaság EU csatlakozási stratégiája
 Budapest, FVM, 56., pp. 13-15.
114. **Varga Gy.** (1997): Az agrárgazdaság és az agrárpolitika helyzete, kérdőjelei és legfőbb teendői az EU csatlakozás tükrében II.
 Gazdálkodás, XLI. évfolyam 1. szám, pp. 5-7.
115. **Varga Gy.** (szerk.) (1999): Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatainak tükrében
 Bp., AKII, Agrárgazdasági Tanulmányok, 1999. 8. szám, 115., pp. 14-28, 40, 66, 78, 90.
116. **Vinogradov Sz.** (2004): A földjelzálog-hitelezési rendszer fejlődésének jogi és gazdasági akadályai Magyarországon
 XXX. Óvári Tudományos Napok, Mosonmagyaróvár, 2004. október 7.
117. **Williamson, I. P.** (1994): Economic Development and Environmental Management. The Role of Modern Cadastral and Land Information Systems in Developing Countries
 FIG International Federation of Surveyors XX Congress, Papers of Commission VII, Melbourne, Australia, 1, 701. 1/1-1/11

9. MELLÉKLET

- 1. melléklet A föld funkciói
- 2. melléklet Az EU tipológiai besorolása
- 3. melléklet Az EU-tagállamok alsó méretküszöbei és lefedettségi mutatói
- 4. melléklet Az EU üzemosztályozási rendszerének méretkategóriái
- 5. melléklet A földbirtok-politika részletes irányelvei
- 6. melléklet Gazdálkodók felmérésének kérdőíve (I.)
- 7. melléklet Magángazdálkodók felmérésének kérdőíve (II.)
- 8. melléklet A Nyugat-Dunántúli régió statisztikai kistérségei
- 9. melléklet A régió mezőgazdasági üzemeinek koncentrációvizsgálata

1. melléklet

2. melléklet

Az EU tipológiai besorolásának első két szintje

Általános típus		Fő típus			
<i>Növénytermelő gazdaságok</i>					
Specializálódott gazdaságok	1 Szántóföldi növénytermelő	13 Gabona-, olaj- és fehérjenövény termelő	14 Egyéb szántóföldi növénytermelő		
	2 Kertészeti termelő	20 Kertészeti termelő			
	3 Ültetvényes	31 Szőlőtermelő	32 Gyümölcs termelő	33 Olíva termelő	
		34 Vegyes ültetvényes			
		4 Tömegetakarmányt fogyasztó állatokat tartó	41 Tejtermelő (Tehenészet)	42 Szarvasmarha tenyésztő és hizlalo	43 Vegyes szarvasmarha tartó
			44 Juhot, kecskét és egyéb tömegetakarmányt fogyasztó állatot tartó		
	5 Abraktakarmányt fogyasztó állatot tartó		50 Abraktakarmányt fogyasztó állatot tartó		
6 Vegyes növénytermelő	60 Vegyes növénytermelő				
Vegyes gazdaságok	7 Vegyes állattartó	71 Vegyes állattartó, főként tömegetakarmányt fogyasztó	72 Vegyes állattartó, főként abraktakarmányt fogyasztó		
		8 Vegyes növénytermelő és állattartó	81 Vegyes szántóföldi növénytermelő és tömegetakarmányt fogyasztó állattartó	82 Vegyes növénytermelő és állattartó	
	9 Egyéb be nem sorolható				

3. melléklet

Az Unió tagállamok alsó méretküszöbei és lefedettségi mutatói

TAGÁLLAM	ALSÓ MÉRETHAT. (EUME)	A LEFEDETTSÉG MÉRTÉKE (%)			
		ÜZEMSZÁM	SFH	MG.-I TERÜLET	FOGLALK.-AK
Hollandia	16	77,9	97,7	94,1	91,9
Belgium	12	67,5	96,8	93,5	86,7
Ausztria	8	41,9	86,6	62,1	64,2
Franciaország	8	65,5	97,5	95,3	89,2
Finnország	8	65,2	94,4	84,6	83,3
Luxemburg	8	69,5	97,2	94,9	86,9
Németország	8	56,8	96,2	93,3	84,6
Svédország	8	47,4	93,3	83,8	78,6
Egyesült Királyság	8	61,2	98,2	88,2	81,5
<i>ebből: É.-Írország</i>	4
Dánia	4	79,4	99,7	99,2	98,5
Görögország	2	64,7	94,3	91,7	88,9
Írország	2	87,9	99,3	96,4	92,6
Olaszország	2	53,7	94,6	90,8	79,8
Spanyolország	2	64,3	96,6	88,6	85,1
Portugália	1	78,6	96,6	95,7	86,7

Forrás: KOVÁCS (2001)

4. melléklet

Az EU üzemosztályozási rendszerének méretkategóriái

MÉRET KATEGÓRIA	KATEGÓRIA HATÁROK (EUME)	FELSŐ HATÁR (Euro)	FELSŐ HATÁR (Ft)	MÉRET KATEGÓRIA NEVE
I.	< 2	2 400	600 000	nagyon kicsi
II.	2-4	4 800	1 200 000	
III.	4-6	7 200	1 800 000	kicsi
IV.	6-8	9 600	2 400 000	
V.	8-12	14 400	3 600 000	kis-közepes
VI.	12-16	19 200	4 800 000	
VII.	16-40	48 000	12 000 000	közepes-nagy
VIII.	40-100	120 000	30 000 000	nagy
IX.	100-250	300 000	75 000 000	igen nagy
X.	250 <	-	-	

1 euró = 250 Ft

Forrás: KOVÁCS (2001)

A földbirtok-politika részletes irányelvei

- 1) A földhasználók helyzetének stabilizálása, fejlődésük elősegítése;
- 2) Családi gazdaságok kialakítása és megerősítése;
- 3) Környezetbarát, a fenntartható fejlődést szolgáló termelés földhasznosítás oldaláról történő támogatása;
- 4) A mezőgazdasági rendeltetésű földterületek művelésében tartásának elősegítése, a mezőgazdasági termelés összehangolása a természetvédelem, a környezetvédelem, a talajvédelem, a területfejlesztés, a vízgazdálkodás (pl. árterek kialakítása), a vonalas infrastrukturális létesítmények szempontjaival;
- 5) A Nemzeti Erdőtelepítési Programban foglaltak végrehajtásának támogatása;
- 6) A racionális földtulajdonosi és bérleti rendszer kialakulásának elősegítése;
- 7) A földpiac élénkítése és szabályozása;
- 8) Az állattenyésztő telepek működéséhez szükséges termőföld megszerzésének elősegítése;
- 9) A gazdálkodás jellegének megfelelő, versenyképes birtokméretek kialakításának elősegítése,
 - a) a családi és középgazdaságok 300 ha méretű felső határig történő ösztönzése,
 - b) a kisméretű birtokok legalább 100 ha-ig történő elsődleges fejlesztésének ösztönzése;
- 10) A földbirtlet-koncentráció versenyképességhez igazodó fenntartása;
- 11) Minőségi földcserék lebonyolításának megalapozása;
- 12) Termelési-termékstruktúra átalakításának ösztönzése és befolyásolása,
 - a) a mezőgazdasági termelésre leginkább alkalmas termőföldek mezőgazdasági termelési célú hasznosításának előtérbe helyezése,
 - b) a mezőgazdasági termelésre kevésbé alkalmas termőföldek, fölterületek más irányú hasznosításának előkészítése, támogatása, esetenként végrehatása,
 - c) művelési ágváltás támogatása;
- 13) A nem művelt, vagy méretük és kialakításuk miatt gazdaságosan nem művelhető területek megvételének és hasznosításának állami kezdeményező szereppel történő meggyorsítása;
- 14) A birtoknagyság alkalmassá tétele az EU támogatások lehívhatóságához;
- 15) Szociális földprogram kedvezményezett támogatása;
- 16) Pályakezdő agrárvállalkozók és mezőgazdasági vagy erdészeti szakirányú végzettséggel rendelkezők kedvezményezett támogatása;
- 17) Különleges rendeltetésű gazdaságok működéséhez kedvezményes termőföld biztosítás (pl. oktatás, kutatás, büntetés-végrehajtás).

Gazdálkodók felmérésének kérdőíve
(Egy hektárnál nagyobb területen gazdálkodók)

6. melléklet

Tisztelt Válaszadó!

Köszönjük, hogy kérdéseinket megválaszolja. A kérdőívet kutatásra és oktatásra használjuk fel, a válaszokat különböző csoport-ismérvek szerint összesítjük és értékeljük. Az eredményeket kiadványokban, cikkekben közöljük, és a mezőgazdasági irányítószervekhez is eljuttatjuk.

Egyedileg egyetlen kérdőívet sem hozunk nyilvánosságra.

Fáradozását még egyszer köszönjük!

A Szegedi Tudományegyetem, a Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar (Keszthely) és a Nyugat-Magyarországi Egyetem Mezőgazdaság- és Élelmiszertudományi Kar (Mosonmagyaróvár) oktatói.

1. A KÉRDŐÍV SORSZÁMA: (Kérjük üresen hagyni!)
2. MEGYE:
3. TELEPÜLÉS:
4. A GAZDASÁG VEZETŐJÉNEK NEME: férfi (1) — nő (2)
5. SZÜLETÉSI ÉVE:
6. ÁLLAMPOLGÁRSÁGA:
7. A GAZDÁLKODÁST MILYEN FORMÁBAN FOLYTATJÁK?
Magángazdálkodó: egyéni vállalkozó (1) — őstermelő (2) — közös családi őstermelői tevékenység (3) (közös háztartásban élő családtagok ilyen igazolvány birtokában) — családi gazdaság (4)
Közös termelő vállalkozás: Betéti társaság (Bt) (5) — KFT (6) — egyéb (7)
8. ISKOLAI VÉGZETTSÉGE:
általános (elemi) iskola osztálya (1) — középiskola osztálya (2) — mezőgazdasági középiskola osztálya (3) — agrár felsőfokú (4) — felsőfokú (5)
9. A GAZDASÁGON KÍVÜLI FORRÁSBÓL EREDŐ JÖVEDELME :
nincs más jövedelme (1) — heti 10 óra alatti egyéb foglalkozásból (2) — heti 10-20 óra közötti egyéb foglalkozásból (3) — heti teljes munkaidőt kitöltő foglalkozásból (4) — nyugdíjból (5) — munkanélküli segélyből (6) — anyasági segélyből (7) — egyéb (8)
10. A GAZDASÁG VEZETŐJÉVEL ÉLŐ CSALÁDTAGOK SZÁMA:fő
11. A GAZDASÁGBAN DOLGOZÓ CSALÁDTAGOK SZÁMA:fő

12. A GAZDASÁGBAN DOLGOZÓ CSALÁDTAGOK KÖZÜL:

feleség (1) fő
 férj (2) fő
 nyugdíjas (3) fő
 kiskorú gyermek (4) fő
 nagykorú gyermek (5) fő
 egyéb (6) fő

13. A GAZDASÁGBAN DOLGOZÓK SZÁMA ÖSSZESEN:fő

14. A GAZDASÁGBAN DOLGOZÓK KÖZÜL:

állandó munkás (1):fő
 időszakos munkás (2):fő

15. FÖLDTULAJDON ÉS FÖLDHASZNÁLAT: (hektárban)

MEGNEVEZÉS	SZÁNTÓ	SZŐLŐ	GYÜMÖLCSÖS	GYEP	ERDŐ	EGYÉB	ÖSSZESEN
Saját tulajdonú terület							
Megművelt terület saját tulajdonú							
Megművelt terület bérelt							
Megművelt terület egyéb jogcímen							
Megművelt terület összesen							
Átlagos aranykorona érték (AK/ha)							

16. SZÁNTÓFÖLDI NÖVÉNYTERMESZTÉS: (hektárban) (A kérdés a 2002. évre vonatkozik)

MEGNEVEZÉS	SZÁNTÓ (hektár)	HOZAM (tonna/hektár)
BÚZA		
ÁRPA		
ROZS		
ZAB		
KUKORICA		
OLAJOS NÖVÉNY		
BURGONYA		
CUKORRÉPA		
ZÖLDSÉG		
EGYÉB:		

17. GYÜMÖLCSSTERMESZTÉS: (A kérdés a 2002. évre vonatkozik) – Egy vagy két oszlopot lehet megjelölni!

MEGNEVEZÉS	HEKTÁR	FA
ÁLMA		
KÖRTE		
CSERESZNYE		
MEGGY		
KAJSZI		
ŐSZIBARACK		
RIBISZKE		
MÁLNA		
FÖLDIEPER		
EGYÉB:		

33. HOL ÉRTÉKESÍT? belföldön (1) — külföldön (2) — belföldön és külföldön (3)

34. ÉRTÉKESÍT-E BIO- (ORGANIKUS) TERMÉKET? igen (1) — nem (2)

35. HOGYAN ÉRTÉKESÍT? (tegyen a megfelelő helyre vagy helyekre X-et)

MEGNEVEZÉS	SZÁNTÓFÖLDI NÖVÉNYEKET (kivéve a zöldséget)	ÁLLATOKAT, ÁLLATI TERMÉKEKET	ZÖLDSÉGET	GYÜMÖLCSÖT	SZŐLŐT, BORT	DÍSZNÖVÉNYT
Szerződéssel						
Szerződés nélkül						
Felvásárló-kereskedelemnek						
Bolti kiskereskedelemnek						
Áruházi élelmiszerláncnak						
Feldolgozóknak						
Közvetlenül piacon						
Integráló nagyüzemi gazdaságnak						

36. HÁNY KG MŰTRÁGYÁT SZÓR KI EGY HEKTÁR TERÜLETRE? kg

37. ÖNTÖZHETŐ TERÜLET: hektár

38. GAZDASÁGI ÉPÜLETEK, AMIKKEL RENDELKEZNEK:

GAZDASÁGI ÉPÜLET	DARAB	TERÜLETE M ² -BEN	JELLEMZŐK	KIHASZNÁLTSÁG (kb. %-ban)
ISTÁLLÓ			férőhely:	
SERTÉSÓL			férőhely:	
BAROMFIÓL			férőhely:	
JUHAKOL			férőhely:	
GÓRÉ			tároló kapacitás (mázsa):	
RAKTÁR, MAGTÁR			tároló kapacitás (mázsa):	
HŰTŐHÁZ			tároló kapacitás (mázsa):	
SZÁRÍTÓ			tároló kapacitás (mázsa):	
BORTÁROLÓ, BORPINCE			tároló kapacitás (hektoliter):	
FÓLIAHÁZ			fűtés módja:	nem fűtött*
ÜVEGHÁZ			fűtés módja:	nem fűtött*

*KÉREM TEGYEN X-ET!

39. SAJÁT GÉPEK, JÁRMŰVEK AMIKKEL RENDELKEZNEK:

MEGNEVEZÉS	DARAB	TÍPUS	A GÉP KORA (év)
Kéttengelyes traktor (8kW-os és kisebb)			
Kéttengelyes traktor (8kW feletti)			
Kombájn			
Teherautó			
Személygépkocsi			
Egyéb:			

40. MILYEN MEZŐGAZDASÁGI SZOLGÁLTATÁST SZOKTAK IGÉNYBE VENNI?
(tegyen a megfelelő helyre vagy helyekre X-et)

Megnevezés	
SZÁNTÁS	
VETÉS	
BETAKARÍTÁS	
EGYÉB:	

41. MILYEN HITELT VETT FEL AZ ELMÚLT 3 ÉVBEN? (tegyen a megfelelő helyre vagy helyekre X-et)

Megnevezés	
Rövid lejáratút (1 éven belüli)	
ebből közraktározást	
Tőkepótlót (3-6 éves)	
Beruházást (1-10 éves)	
Gazdahitelt	
Egyéb:	

42. AZ ELMÚLT 3 ÉVBEN FELVETT HITEL CÉLJA:

MEGNEVEZÉS	FELVÉTEL ÉVE	HOL VETTE FEL? belföld (1) külföld (2)
Földvásárlásra		
Épület vásárlására, építkezésre		
ebből állatférőhelyre		
tárolóra		
üvegházra		
fóliaházra		
Állatvásárlásra		
Anyagvásárlásra (pl. takarmány, műtrágya, csomagolóanyag)		
Gépvásárlásra		
Ültetvénytelepítésre		
Öntözésre		
Meliorációra		
Élelmiszer-feldolgozásra		
Egyéb hitel:		

43. KAPTAK-E AZ ALÁBBIK KÖZÜL AZ UTÓBBI 3 ÉVBEN VALAMILYEN TÁMOGATÁST? (X-et tenni a megfelelő helyre)

MEGNEVEZÉS	IGEN	NEM
Földalapú támogatás		
Kamattámogatás		
Anyagvásárlásra		
Exporttámogatás		
Környezetvédelmi támogatás		
Regionális fejlesztési támogatás		
Térségfejlesztési támogatás		
Egyéb:		

MEGNEVEZÉS	IGEN	NEM
Fejlesztési támogatás		
ebből állattenyésztési		
épület-beruházási és -korszerűsítési		
ebből állatférőhelyre		
tárolóra		
üvegházra		
fóliaházra		
gépvásárlási		
öntözési		
meliorációs		
ültetvénytelepítési		

44. A TÁMOGATÁS FORRÁSA:
 belföldön felvett támogatás (1) — külföldön felvett támogatás (2) — SAPARD (3) —
 egyéb, éspedig..... (4)

45. HA SAPARD-TÁMOGATÁST KAPOTT:
 mezőgazdasági termelés fejlesztésére és korszerűsítésére (1)
 mezőgazdasági termék feldolgozására és marketingjére (2)
 vidéki infrastruktúra fejlesztésére (3)
 egyéb, éspedig(4)

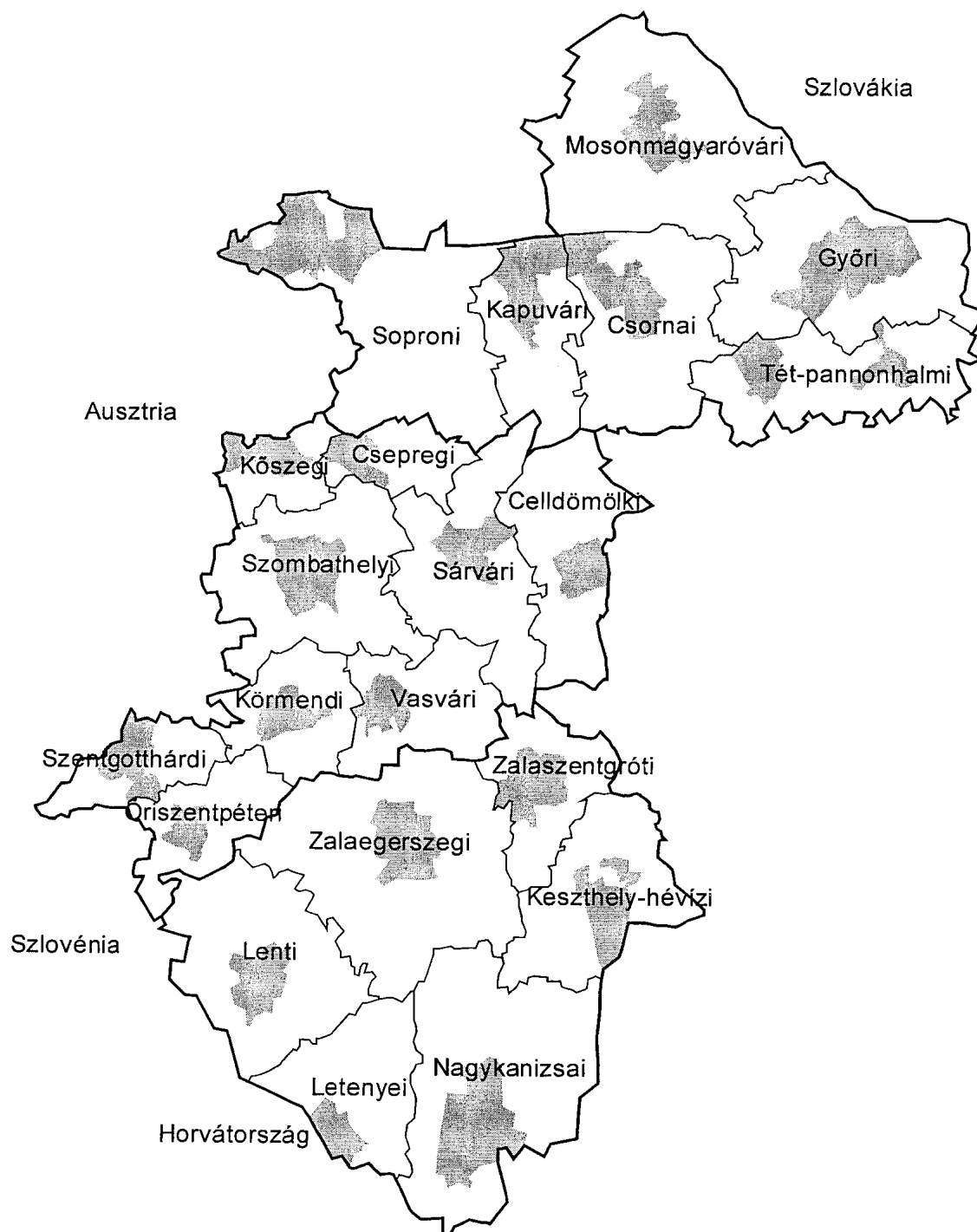
46. MILYEN VOLT A GAZDÁLKODÁS EREDMÉNYESSÉGE AZ ELMÚLT ÉVEKBEN? (tegyen X-et a megfelelő helyre)

	2000	2001	2002
NYERESÉGES			
NULLSZALDÓS			
VESZTESÉGES			

47. VAN-E KÖZELJÖVŐBEN FEJLESZTÉSI, VAGY VISSZAFEJLESZTÉSI SZÁNDÉKA? (tegyen X-et a megfelelő helyre)

MEGNEVEZÉS	FEJLESZT	MEGNEVEZÉS	VISSZA- FEJLESZT
Földet vásárol		Földet elad	
Földet bérel		Földet ad bérbe	
Másképp növeli a földterületet		Másképp csökkenti a földterületet	
Új gyümölcsöst telepít		Gyümölcsöst kivág	
Gyümölcsös területét növeli		Gyümölcsös területét csökkenti	
Új szőlőt telepít		Szőlőt kivág	
Szőlő területét növeli		Szőlő területét csökkenti	
Új erdőt telepít		Erdőt kivág	
Erdő területét növeli		Erdő területét csökkenti	
Gazdasági épületet épít, vagy vesz		Gazdasági épületet felszámol	
Fóliaházat létesít, vagy vesz		Fóliaházat felszámol	
Fóliaház területét növeli		Fóliaház területét csökkenti	
Üvegházat létesít, vagy vesz		Üvegházat felszámol	
Üvegház területét növeli		Üvegház területét csökkenti	
Állatlétszámot növel		Állatlétszámot csökkent	
Gépet vesz		Gépet elad	
Tehergépkocsit vesz		Tehergépkocsit elad	
Személygépkocsit vesz		Személygépkocsit elad	
Élelmiszer-feldolgozást létesít nevezze meg:		Élelmiszer-feldolgozást felszámol nevezze meg:	
Élelmiszer-feldolgozást fejleszt nevezze meg:		Élelmiszer-feldolgozást visszafejleszt nevezze meg:	
Szolgáltatást létesít nevezze meg:		Szolgáltatást felszámol nevezze meg:	
Szolgáltatást fejleszt nevezze meg:		Szolgáltatást visszafejleszt nevezze meg:	
Egyéb nevezze meg:		Egyéb nevezze meg:	
		Megszünteti a gazdálkodást	

A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ STATISZTIKAI KISTÉRSÉGEI

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni mindazoknak, akik információval, véleményükkel, javaslataikkal és segítő szándékú bírálataikkal segítették a disszertáció létrejöttét. Köszönöm azok segítségét, akik a kérdőíves felmérések tervezésében és lebonyolításában szerepet játszottak.

Köszönettel tartozom Dr. Alvincz József, Dr. Buzás Gyula és Dr. Tell Imre uraknak előremutató bírálatukért, jól hasznosítható tanácsaikért, amelyekkel hozzájárultak a dolgozat végső formába öntéséhez. Köszönöm témavezetőm, Dr. Salamon Lajos bizalmát, kitartó támogatását.

Külön köszönöm Dr. Hegyi Juditnak és Lőrincz Zsuzsannának, valamint közvetlen munkatársaimnak a sok segítséget, azt a hozzáállást, amely a disszertáció elkészítéséhez szükséges feltételek megteremtését segítette elő.

Végül, de nem utolsó sorban hálával tartozom szüleimnek, akik türelmükkel, bátorításukkal biztosították a kutató munkámhoz szükséges stabil hátteret.